

Viste härad

221. Flakebergs sn, kyrkan

Pl. 172

Litteratur: Kyrkoinventarium 1829, 1918 (ATA); P. A. Säve, Vestergötland 1863: 1 s. 191 (hs i UUB sign. S 40 k, fältprotokoll till följ.), Berättelse 1863, s. 129 (ATA, tryckt i ATS 3, 1873, s. 135f.); B. O. Cederbom, Beskrifning öfver Flakebergs Kyrka 1880 (ATA); S. Welin, Flakebergs kyrka, beskriven 18/3 1895 (ATA); R. Hjorth, Beskrifning öfver Wiste härad (1902), s. 17f.; Elfsborgs Läns Annonsblad 18/3 1936; H. Jungner, Anteckningar 3/7, 27/7 1937, 29/7 1938, 9/8 1939 (ATA); Nya Lidköpings Tidning 11/11 1949; M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 174f., Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 202f.

Äldre avbildningar: Hjorth, tecknad kopia av klockans inskriptioner 17/4 1868 (ATA); Welin, tecknad kopia av klockinskrifterna 1894 (ATA), foto av klockan 1894 (ATA); Åmark a. a. 1960.

Den runristade klockan har sin plats i tornet till Flakebergs kyrka. Den har tillhört församlingens gamla, romanska kyrka, som under 1800-talets lopp förföll och reparerades och förföll igen tills den på 1860-talet definitivt utdömdes. 1898 revs den gamla kyrkan, och på dess plats uppfördes under åren 1898–99 den nuvarande.

Intill 1898 hängde den runristade lillklockan tillsammans med dåvarande storklockan av år 1789 i norra kyrkogårdsporten, som hade en för ändamålet gjord, tornlik överbyggnad av trä, förmodligen tillkommen i slutet av 1700-talet vid tiden för det nya klockförvärvet, fig. 343. Även denna norra kyrkogårdsport med klockhuven raserades 1898, medan den södra med sitt murade valv och spetsiga tegeltak ännu står kvar som ett minne från den äldre kyrkan. Med placeringen i kyrkogårdsporten stämmer meddelandet i kyrkoinventariet 1829: »Tvänne klockor hänga i stapel vid ingången till kyrkogården. ... Den mindre klockan är tecknad med runor.» Dessförinnan — före tiden omkring 1789 — lär lillklockan, enligt B. O. Cederbom, ha hängt i en »vanlig klockstapel . . . några alnar från porten till höger inpå kyrkogården». I ett kyrkoinventarium 1744 (GLA sign. Flakeberg L I: 1) finns ett tillägg av år 1757 om »1 st. klåcka», men dess placering är icke angiven. År 1937 fick församlingen en tredje ringklocka, dess nuvarande storklocka. 1789 års klocka övertog

Fig. 343. Flakebergs gamla kyrka. I förgrunden den norra kyrkogårdsporten med klockhuven. Foto S. Welin 1894.

samtidigt den forna lillklockans rang och funktion, och den medeltida klockan — en gång helgad åt Sankta Katarina, enligt vad dess inskrift själv förtäljer — hänger nu tyst och stilla efter att under icke mindre än sju århundraden ha låtit klangen av sin vigda malm ljuda över Flakebergsbygden. Det säges, att man, när den nya kyrkan byggdes, funderade på att låta nedsmälta klockan för att av metallen låta gjuta en ny, men dess bättre blev denna tanke ej förverkligad.

Malm. Höjd 55–70 cm, diameter 57 cm. Kläppen är gammal, längd 47 cm. Klockan visar vackra proportioner med förhållandevis stor vidd i underkanten. Kronan är kraftig med rakt uppstående öron, klockhalsen är ovanligt kullrig. Ytan är ojämn. Slagringens underkant är vågrät. Kroppen har dubbla, gjutna vulstränder upptill och nedtill. I de två 3–3,5 cm breda skriftband, som dessa ränder begränsa, finns en upphöjd, gjuten, retrograd inskription med majuskler. På den släta ytan ovanför nedre inskriptionsbandet har gjutaren placerat den latinska textens slutord utan särskild bandbegränsning. Klockan saknar i övrigt ornering. Ifråga om utformningen av textbanden och de latinska bokstäverna, som äro ojämma och klumpiga, röjer gjutaren sin ovana vid sådana detaljer. Den latinska inskriften lyder, med början i det övre bandet: AVE: MARIA: GACIA: PLENA: DOMINVS: TECV: | BENEDICTA: TV: IN: MVLIERIBVS: ET: BENEDICTVS: FRVCTS VENTIS TVI | SANCTA: CATERINA »Ave Maria gratia plena Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Sancta Catarina.» Under det nedre textbandet, nedanför bokstäverna FR i FRVCTS, i själva slagringen, på ett avstånd från nederkanten av 3,5 cm finns en likaledes retrograd inskrift bestående av fyra runor, som ursprungligen ristats i kåpan och därför framtråda i relief. Runornas höjd 3–3,5 cm. Runorna observerades först 1868 av R. Hjorth.

Runinskrift:

sunō:

»Sune»

Till läsningen: 3 n har ensidig bst. R. 4 har dubbelsidiga, åt höger (på klockan) nedåtriktade bistavar, ø eller o.

Förmodligen har ristaren avsett r. 4 som o, varvid runföljden direkt svarar mot den latinska formen av det fornsvenska mansnamnet *Sune*. Av formen *Suno* finns ett flertal belägg i fsv. Det betecknar troligen gjutarens namn. Det kan i sammanhanget nämnas, att namnet *Sune* finns som signatur på en liten gravkalk (1100-talet) från Skara domkyrka (SHM inv.nr 24.204).

Ett flertal svenska medeltidsklockor ha som här en inskription med änglahälsningen helt eller delvis utskriven (t. ex. Fole på Gotland, V. Stenby i Östergötland, S. Råda och V. Fågelvik i Värmland). Orden SANCTA CATERINA anger, att klockan ursprungligen har vigts åt helgonet med detta namn. Att det dessutom skulle avse — som M. Åmark uttrycker sig — »möjligen även klockans namn, som givits henne vid den biskopliga invigningen», är mera osäkert. I varje fall har traditionen icke bevarat detta namn på klockan.

Flakebergs-klockan dateras av Åmark »till 1200-talets senare del».

222. Malma sn, kyrkan. Nu i Fridhems kyrka, Längnums sn

Pl. 173, 174

Litteratur: L 1980, T 56. P. E. Lindskog, En korrt beskrifning om Skara stift 5 (1816), s. 116; Kyrkoinventarium 1829, 1918 (ATA); R. Dybeck, Runa h. 2 (1842), s. 4; P. A. Säve, Vestergötland 1863: 1, s. 187 (hs i UUB sign. S 40 k, fältprotokoll till följ.), Berättelse 1863, s. 126 (ATA, tryckt i ATS 3, 1873, s. 137), Gotländska samlingar (UUB R 623: 5, s. 624); C. J. Ljungström, Brev t. Riksantikvarien 4/5 1867 (ATA); R. Hjorth, Brev t. B. E. Hildebrand 7/8, 19/9 1868 (ATA), Beskrifning öfver Wiste härad (1902), s. 57; O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 310 (Längnum); H. Jungner, Anteckningar 17/8 1936, 8/7 1937 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 176, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 206f.

Äldre avbildningar: Hjorth, tecknad kopia av inskriften i Ljungström a. a. (ATA); Åmark a. a. 1960.

Fridhems kyrka, belägen i Längnums sn och nyuppförd år 1868, är gemensam för socknarna Längnum, Hyringa och Malma. Dessförinnan hade de tre socknarna var sin äldre kyrka, som emellertid hade förfallit, utdömts och så småningom raserades. De båda klockorna, som nu hänga i Fridhems kyrktorn, härstamma från Malma kyrka. Storklockan har årtalet 1772. Lillklockan är medeltida och försedd med en gjuten runinskrift.

Malma gamla medeltidskyrka saknade torn, och klockorna hade sin plats i stapel, så som kyrkoinventariet 1829 upplyser: »Kläckstapeln i Nordvest om kyrkan, med rymlig Stenfot inrättad till Bårhus, och ofwanpå brädfodrad, rödmålad och hufven spånad, innehar 2ne kläckor . . . Den mindre kläckan mycket gammal, och till storleken tämmeligen lika med den förra [från 1772], har inscription af runor och munkstil.» Klockans egenskap av lillklocka har förbisetts av P. E. Lindskog som 1816 noterar: »Den större kläckan vid Malma kyrka har påskrift af runor och munkstil», men förklaringen finner man alltså i kyrkoinventariets uppgift om storleken. Liljegren upptar (1833) inskriften under landskapsrubriken »Westmanland» och med hänvisning till »P. Thams Samlade Runstensritningar». R. Dybeck sökte också klockan i Malma kyrka i Västmanland men med negativt resultat (*Runa* 1842): »Vi äro icke i tillfälle att om denna runinskrift meddela närmare efter rättelse.» Thams avbildning har jag icke kunnat återfinna. Inskriften granskades år 1863 av P. A. Säve och kopierades 1867 av R. Hjorth. Senare har klockan undersökts av M. Åmark 1928 samt av H. Jungner (preliminärt) 1936 och 1937.

Malm. Höjd 61–80 cm, diameter 64 cm. Kläppen är ny. Den gamla, 57 cm lång, förvaras i kyrkan. Klockan påminner till formen om Herrljungaklockan men har högre platte och kraftigare slagring. Den är till storleken den minsta av mästern Haqvinus' fyra runklockor. Tre av de ursprungligen sex upprättstående öronen ha brutits av och ersatts med järnögglor. Slagringens horisontella underkant är 6 cm tjock. Manteln har två skriftband, begränsade av gjutna ränder. Det övre bandet, 4,5 cm brett, är tomt. På det nedre, 5 cm brett, finnas intill varandra två 3 cm höga, gjutna märken, det ena ett likarmat kors, det andra en figur, som påminner om en retrograd h-bokstav. Liksom på Herrljungaklockan (Vg 245) är inskriften placerad i utrymmet mellan de båda skriftbanden. Överst står runinskriften och något lägre än denna signaturen med bokstäver, en blandning av majuskler och minuskler. Dessutom står ungefär mitt på klockkroppen Haqvinus' gjutarmärke. Den gjutna inskriften är retrograd liksom på klockorna i Hössna (Vg 247) och Älvsred (Vg 253). Runornas och bokstävernans höjd varierar från 2 till 4 cm.

Runinskrift:

auæ maria : iæssus :
 5 10

»Ave Maria! Jesus.»

Bokstavsinskrift:

+hAquinus MASISTER

Till läsningen: I r. 1 är **a**-bst ensidig liksom i övriga **a**-runor (3, 6). På **u**-bst till r. 1 finns en kraftig **æ**-bst. 2 **m**, 5 **i** och 7 **i** ha schatteringar. Bst i 4 **r** ansluter på mitten icke till hst. **s**-runorna (9, 10, 12) ha den för Haqvinus-klockorna karakteristiska formen (*ʃ*). Efter 6 **a** finns ett sk bestående av tre punkter; likaså efter 12 **s**, där den mellersta punkten står i kontakt med runan. Före bokstaven **h** i namnet står ett likarmat kors.

M. Åmark betecknar av oförklarlig anledning i denna inskrift liksom i övriga Haqvinus-inskrifter sista delen av r. 1 samt r. 8 som **e**. Sista bokstaven i Haqvinus läser han **p**, som tecknet onekligen liknar.

Samma runinskrift förekommer på de övriga av mästern Håkan signerade klockorna (Vg 245, 247, 253). Genom den självdaterande Hössnaklockan (Vg 247) med årtalet 1345 kan Malmaklockan tidfästas till mitten av 1300-talet.

Barne härad

223. Önums sn, gamla kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 174

Litteratur: B. E. Hildebrand, anteckning (odat. 1864) i Anteckningsbok 3 (ATA); R. Hjorth & G. Lindberg, Barne härad (1899), s. 45; O. Sjögren, Sverige 3 (1921), s. 504.

I Statens historiska museum förvaras under inv.nr 3477 ett stycke av en timmerstock med inskurna runor. Stocken har suttit utvändigt i Önums gamla medeltidskyrka (fig. 344), som revs 1865. Denna ersattes av Önums nuvarande kyrka, som byggdes 1864 och som intill 1903 var gemensam för Önum och Vara under namn av Varnums kyrka.

P. A. Säve besökte platsen 1863 och lämnar i sin reseberättelse, s. 120 (ATA), följande beskrivning av kyrkan: »Kyrkan, af trä, liten, 29 aln. lång (invändigt), 11 aln. bred o. 5: 21 under tak ... utan torn, med små stugufönster och luckor; kyrkan af ålder blott 14 aln. lång, förlängdes 1759 med 15 alnar, — är byggd af furu-timmer, bredare nertill o. helt spånad. Golfvet består af huggna furu-plankor.» På norra kyrkväggen fanns enligt Säve ett »Bräde, 14 alnar långt o. 12 tum bredt (utvändigt å kyrkan under taksprånget), utskuret eller med knif ristadt ... fullt med drakar, en 'dromedarius'; och sådane gesimser derjemte [skisserad pilasterfris].» Han nämner intet om runinskriften, som först uppmärksammades vid B. E. Hildebrands besök året därpå (1864). Hildebrand synes vid besöket i Önum ha lämnat direktiv om inskriftens tillvaratagande, och det avsågade stycket av stocken insändes genom dåvarande kyrkoherden G. Thorsander i december 1865 till museet.

Enligt museets inventarium skulle trästycket vara en del »af öfversta väggstocken». Så beskriver också R. Hjorth (*Barne härad*, 1899) dess belägenhet: »Å öfversta stocken på norra sidan var ristadt: 'kalobr gar'.»

Fig. 344. Önums gamla kyrka efter oljemålning av K. Kullander, Önums kyrkskola. Foto i ATA.

Stockens sågade uttag till höger tillhör en knut, synbarligen den nordvästra, och dess endast delvis limmade baksida bekräftar detta. Det finns i stocken inga spår av fäste för takfotsbrädan, vilket stämmer med Hildebrands uppgift om att runinskriften befann sig på »andra väggträdet uppifrån». Detta konstaterande är av en viss betydelse för tolkningen av runinskriften.

Stocken är av furu, i sitt nuvarande, avsågade skick 55 cm lång, 26,5 cm bred (inskriftssidan) och intill 16 cm tjock. Inskriften är fördelad på två rader med runorna 1–9 i den översta. Runtecknen äro intill 6 cm höga. Stockens hela inskriftssida är starkt väderbrynt och ytan hårt vittrad, varför de flesta runorna äro skadade och somliga mycket svårlästa. Av några återstå endast obetydliga spår, en eller annan har gått helt förlorad.

Inskrift:

... **k** **o**lo**b**r **k**ar | - - ... **i**rkiu
 5 10 15

»... och(?) Olov gjorde kyrkan.»

Till läsningen: Den första runan förefaller att vara **k** med högt ansatt bst; i utrymmet mellan denna och hst finns en liten skåra, som dock icke kan vara rester av en övre **f**-bst eller en stingning, förmodligen ett senare skav. Före r. 1 finnas nu inga spår av runor. 2 **o**; av båda bistavarna återstå rester ett stycke till vänster om hst. 3 **i**; bst är grund men säker, tämligen lågt ansatt. 4 **o** är tydlig med ensidiga bistavar till vänster om hst; samma utseende har 2 **o** haft. R. 5 är tveklöst **b** (båda rundlarna äro slutna), men toppen av runan är något skadad genom vittring; runan är icke stungen. I 6 **r** ansluter bst icke till hst; nedre hälften av bistavens undre led saknas. 7 **k** är något nött upptill och nedtill; runan är ej stungen. Av r. 8 återstår endast mellersta delen av en hst samt spår av en bst till vänster om hst; **a**-bst kan ha haft en fortsättning till höger om hst; runan är alltså **a** eller möjligen **æ**. I 9 **r** har toppen gått förlorad, men runan är säker; huruvida bst på mitten har anslutit till hst eller ej kan icke avgöras. Inskriftens nedersta rad inledes med topparna av två huvudstavar, r. 10–11. I den vittrade ytan före r. 10 synas nu inga spår av runor. En mindre fördjupning invid vänstra kanten av r. 11 är icke skuren. Efter r. 11 finns utrymme för en runa, nu helt försvunnen. Därefter följa svaga men tydliga spår av en hst utan synlig bst, **i**. 13 **r** är tydlig; bst ansluter på mitten till hst. I 14 **k** är övre delen av hst och hela bst tydliga, men nedre delen av hst är borta. R. 15 består av större och övre delen av en hst utan spår av bistavar; mitt i den bevarade delen av hst finns en rundad, ojämn fördjupning; runan är **i**. 16 **u** är säker; bistavens nedersta del är tunn. Därefter finnas inga spår av runor.

Inskriften utgör en signatur. Om en motsvarighet till stavningen av *Olofr* med *b* i stället för *f* se *Norges Innskrifter med de yngre Runer* 5 (1960), s. 230. Kyrkobyggarnas antal är osäkert. Den inledande **k**-runan är nämligen svår att förklara med mindre den utgör slutrunan i **ok** eller resten av en binderuna **ok**, vars bistavar skulle vara borta. I predikatsverbet är böjningsformen tyvärr icke bevarad; den sista runan kan ha varit **u** lika väl som **i**. Eftersom urtaget i stocken till vänster om inskriften är gammalt, måste man i så fall tänka sig, att inskriftens början har stått ristad på väggstocken ovanför, den i vilken takfotsbrädan har haft sitt fäste. Här kan ett eller ett par namn ha varit placerade, men dessa ha då vid Hildebrands besök varit så vittrade att de icke uppmärksammats.

Ålderdomliga drag i runinskriften är frånvaron av svarabhaktivokal i *Olofr* samt formen på 6 **r**. Allt samverkar till en datering av inskriften och kyrkan till tidig medeltid. Ännu en västgötsk kyrkobyggar-signatur i runskrift har funnits i Rådene, Vg 217.

Laske härad

224. Öster-Bitterna sn, Storegården. Nu i Statens historiska museum

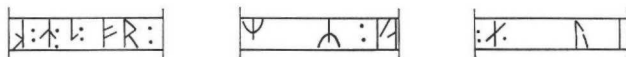
Pl. 174

Litteratur: VHAA:s Månadsblad 1896, s. 61f.; SHM inv.bil. 10.142; H. Jungner, Anteckningar (odat.; ATA).

Äldre avbildning: Teckning i a. a. 1896, fig. 54.

I Statens historiska museums tillväxt för år 1896 finns under inv.nr 10.142 upptaget ett klubbhuvud av brons med runinskrift. Föremålet är skänkt till museet av apotekaren och hembygdsforskaren Richard Hjorth (1847–1923). Proveniensen uppges vara Storegården, Bitterna sn, Laske hd. Fyndomständigheterna äro icke kända.

Klubbhuvudet är av brons och väger 844 gr. Det består av en massiv kula, vars diameter är 6,3 cm och höjd 5 cm, med tre kraftiga, 0,5 cm höga, rektangulära utsprång, $3,8 \times 2$ cm stora. Genom kulan går ett skaft-hål med en övre diameter av 2,3 cm. Den 0,8 cm höga holken är utvändigt åttkantig, invändigt avrundat trekantig för skaftets fixering. Mitt på kulan löper horisontellt två ristade linjer på ett avstånd sinsemellan av 0,8 cm. Dessa utgöra ramlinjer för en runinskrift, som nu är i det närmaste utplånad. Utsprången ha däremot icke runristning. Inskriften är således fördelad på tre ca 4 cm långa band. Över hela ytan förekomma talrika, kraftiga slagmärken, som också deformerat eller helt förstört runorna, varigenom läsningen i hög grad försvåras eller omöjliggöres. Utgångspunkten för läsordningen är godtyckligt vald, eftersom det på grund av inskriftens fragmentariska tillstånd är oklart, med vilken av de tre runbanden texten börjar. Vad jag finner bevarat av den ursprungliga ristningen är följande:

Av ovanstående skiss framgår, att endast några få säkra runtecken äro urskiljbara: **o, r, m, r, k, a, i**. Någon tolkning av inskriften kan heller icke ges. Möjligen innehåller den uppgift om ägaren till vapnet. Måhända är den ett uttryck för bokstavsmagi.

Någon exakt motsvarighet till stridsklubban från Storegården känner man icke, men ett stort antal liknande klubbhuvuden finns bevarat. Dessa äro till formen i allmänhet sfäriska, mera sällan koniska; utsprången kunna vara taggar, knölar eller refflor. Sådana stridsklubbor begagnades under hela medeltiden och in på 1500-talet. Se Sigurd Grieg, *Hugg- og stötvåpen fra middelalderen* (i: *Nordisk kultur* 12: B, 1943), s. 124f.

För dateringen av Vg 224 gäller, att inskriften troligen är ursprunglig. I varje fall är den tillkommen under den tid då klubban var i bruk. Enligt en anteckning av H. Jungner skulle C. R. af Ugglas i dateringsfrågan ha uttalat »kanske 1200-tal».

Vilske härad

Ullene sn, gamla kyrkan. Nu i Västergötlands museum, Skara

På ett stånds-kåp av furu med smidda järnbeslag, som förvaras i Västergötlands museum, inv.nr 79.868, och uppges komma från Ullene gamla kyrka, står på krönet en sentida runinskrift, **ullir**. Fig. 345. Skåpet är 163 cm högt, 91 cm brett och 58 cm djupt. Det tillhör en typ av skåp, som W. Karlsson (*Studier i Sveriges medeltida möbelkonst*, 1928, s. 100) daterar till »1400-talets senare hälft och 1500-talets början». Runorna, som tydligen ha inskurits med hjälp av skulpjärn, äro 5 cm höga.

Skåpet skall ha stått i den gamla sockenkyrkan, som revs i slutet av 1840-talet. Redaktören Assar Blomberg berättar (enligt Västergötlands fornminnesförenings inventarium): »Det var auktion på allt skräpet i gamla kyrkan 1848, tror jag; smeden Norén köpte det då och hade det i sin smedja. Han var knekt också och bodde nära kyrkan åt V. Skåpet och smedjan köptes av smeden Ljung. Bor där än idag. Smeden Ljung köpte skåpet för 50 öre. Johan på Stommen tvättade det i 2 dagar för att få det rent. Han köpte det av Ljung för 5 kr. Sedan Johan Johansson ställt det i ordning såldes det 1935 till J. Josefsson, Skultorp för 100 kr. Sedan köpte museet i Skara skåpet för 375:-(?) Runorna kommo fram vid rengöringen. Skåpet stod under läktaren i kyrkan.» Proveniensen finns det

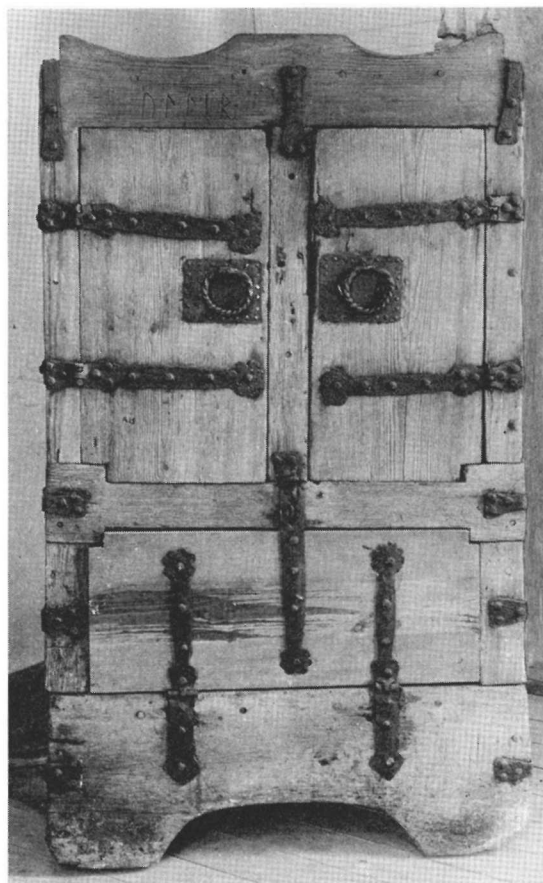

Fig. 345. Skåp med sentida runinskrift från Ullene gamla kyrka.
Foto H. Faith-Ell 1937.

ingen direkt anledning att betvivla. Den kan möjligen konnekteras med upplysningen i kyrkoinventariet 1829 (ATA): »J nordvästra vrån, under Lecten, finnes uti ett förfallet gult skåp, förvarad en träbild, föreställande Jungfru Maria med Barnet i sitt sköt.»

I förfallet skick har det alltså befunnit sig vid auktionstillfället, och uppehållet i smedjan har satt sina tydliga spår. Vad runorna beträffar har man goda skäl för misstanken, att dessa inte bara »kommo fram» utan rent av kommo till vid den rengöring, som Johan på Stommen utförde, innan skåpet bytte ägare 1935. Denne är nämligen upphovsman till åtskilliga moderna runristningar i Edsvätratrakten, där han bodde, se Vg 62.

Till **ullir** har ristaren tydligen inspirerats av gudanamnet Ull, fisl. *Ullr*, som understundom förbindes med sockennamnet Ullene (se I. Lundahl, *Ortnamnen i Skaraborgs län* 14, 1957, s. 57 f.).

Frökinds härad

225. Börstigs sn, Vintorp. Nu i Borås museum

Pl. 167

Äldre avbildning: SHM foto 1937 (ATA).

En medeltida sigillstamp med ett runtecken graverat i åtsidans mittfält förvaras i Borås museum under inv.nr 5368. Stampen inköptes 1913 av antikvitetshandlare J. G. Lönnerblad, Borgstena, med uppgift att den kom från Vintorp i Börstigs sn. Närmare fyndomständigheter äro icke kända.

Brons. Diameter 23 mm. Den svagt välvda stampen är intill 5 mm tjock. Åtsidans majuskelomskrift lyder i fil. lic. Rune Norbergs läsning: +S[igillum] ASE : KOPMAN. I mittfältet står ett bomärke i form av en omvänd s-runa; runan blir rättvänd i avdraget.

Namnet *Ase*, som är tämligen vanligt, är här sannolikt nominativ liksom *Gobbe* i Vg 215. *Kopman* 'köpman' är ett ganska ofta förekommande tillnamn.

Stampen tidfästes av Norberg — bl. a. med hänsyn till bäröglans form — till 1300-talets förra hälft. Något samtida avdrag är icke känt.

Vintorp ligger endast 15 km S om Falköping, vars borgerskap sigillbäraren alltså förmodligen i likhet med *Gobbe Stret* på Vg 215 har tillhört.

Vartofta härad

226. Hömbs sn, Påvarp

Pl. 176

Litteratur: G. Granberg, Skrivelse t. Statens historiska museum ²³/₉ 1938 (ATA); Th Larsson, Skrivelse t. Riksantikvarieämbetet ¹⁰/₁₀ 1938 (ATA); Sveriges Geologiska Undersökning, Skrivelse t. Riksantikvarieämbetet ⁹/₆ 1939 (ATA); H. Jungner, Skrivelse t. Riksantikvarien ¹²/₇ 1939 (ATA).

Äldre avbildning: Osign. teckning (ATA).

En fragmentarisk brynsten av skiffer, 14,2 cm lång, 4,3 cm bred, med runliknande tecken tillvaratogs 1916. 1939 befann sig föremålet i privat ägo hos notarien Thomas Larsson, Bogstorp, Tidaholm. Nuvarande förvaringsort är trots efterforskning okänd. Föremålet behandlas under Vg 208, ett stycke av ett skifferbryne med en inskrift av samma typ.

227. Suntaks sn, kyrkan. Nu i Västergötlands museum, Skara

Pl. 175

Litteratur: T 79. [M. H. Hultin,] Iakttagelser af fornlemningar under en resa genom Tweta och Mo Härad af Jönköpings och Wardofta Härad af Skaraborgs Län [1856?] (ATA); G. Brusewitz, Brev t. ordf. i Västergötlands Fornminnesförening ²⁷/₆ 1882 (VFA); Suntaks församlings kyrkostämmoprotokoll ³/₉ 1882 (i kyrkoarkivet); S. Welin, Beskrivning av Suntaks kyrka 1891 (ATA); Västergötlands museums inventarium nr 1594; Riksantikvarien (Otto Janse), Skrivelse t. kyrkoherde

Fig. 346. Suntaks gamla kyrka. Foto I. Anderson 1944.

Fig. 347. Suntaks gamla kyrka, korpartiet.
Foto I. Anderson 1944.

K. A. O. Dahlgren $1/5$ 1912 samt Dahlgrens svar $20/5$ 1912 (ATA); W. Karlsson, Studier i Sveriges medeltida möbelkonst (1928), s. 20, 112f.; H. Jungner, Anteckningar $3/8$ 1933, $12/8$ 1938 (ATA); Skara stift i ord och bild (1949), s. 713.

Äldre avbildning: G. Brusewitz, laverad blyertsteckning (rekonstruktionsbild; ATA).

En medeltida korstol, som nu förvaras i Västergötlands museum med inv.nr 1594 men som tidigare har tillhört Suntaks gamla kyrka, bär på ryggstödetets framsida i gavelfältet en kort runinskrift.

Suntaks gamla kyrka från senare hälften av 1100-talet, sedan 1948 Vitterhetsakademiens egendom, blev ödekyrka i och med att församlingens nya kyrka togs i bruk 1902. Fig. 346 och 347. Långt dessförinnan hade stolen emellertid överlämnats i museal vård. I församlingen hölls den $3/9$ 1882 en extra kyrkostämma, varom protokollet meddelar: »Kyrkostämman var lyst för att besluta om bästa sättet att åt efterkommande bevara de fornsaker som kyrkan eger och som i den fuktiga sakristian der de förvaras snart nog gå sin förvandling till mötes. Vid överläggning härom fattades det beslut att den gamla korpallen jemte 16 stycken adliga vapen skulle som deposita öfverlemnas till Westergötlands Fornminnesförening att i Edåsa kyrka, som dertill blifvit upplåten, förvaras; och lofvade ordföranden att draga försorg om nämnde sakers dit forslande.» G. Brusewitz har av ett brev till fornminnesföreningens ordförande den $26/6$ 1882 att döma redan före det formella beslutet ordnat med transporten av stolen till föreningens kyrkliga museum i Edåsa: »Låt mig hoppas att vårdaren af Edåsa museum i rätter tid afhemtat piesen från jernbanestationen, att den ej fått stå kvar der som ett spektakel för de okunnige. Jag skref till honom med samma jag afsände den.» Till museet i Skara flyttades stolen den $7/10$ 1910 enligt inventariefilagen.¹

¹ En hänvändelse från Riksantikvarien till församlingen den $1/5$ 1912 angående inköp för Statens historiska museum av stolen och kyrkans gamla dopfunt, nu i nya kyrkan, för sammanlagt 600 kronor ledde icke till någon ändring av tidigare dispositioner.

Tidigast tycks stolen vara nämnd i författaren M. H. Hultins reseberättelse 1856(?), men utan att runinskriften anmärkts: »I kyrkan en gammal stol, som säges varit biktstol(?) af groft arbete i träd. På ena karmen ett djurhufwud, det andra borta.» Däremot har runinskriften observerats av G. Brusewitz, som i brevet den 27/6 1882 relaterar ett uttalande om densamma av G. Stephens.

Materialet i stolen är furu. Stolens höjd är 120 cm, bredd 82 cm och djup 41 cm, allt yttermått. Runinskriften är 8 cm lång, inskuren med kniv, grund men på det hela taget tydlig. Runorna äro 2 cm höga.

Inskrift:

ave : maria grakia

»Ave Maria gratia.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. Alla **a**-runor (1, 5, 8, 11, 14) ha ensidig bst. R. 2 är en stungen **u**-runa, till formen alltså identisk med en vedertagen **y**-runa men av textinnehållet att döma här avsedd att återge *v*. R. 3 har en mycket kort, huvudsakligen högtersidig, nedåt höger lutande bst; runan torde vara **e** eller möjligen **æ**; någon dubbelsidig **a**-bst, som regelrätt skulle ge runan ljudvärdet *æ* finns icke. Sk efter r. 3 består av två korta streck ansatta i runföljdens över- respektive underkant. Bst till 6 **r** och till 10 **r** ansluter på mitten till hst. 9 **g** är tydligt stungen. R. 12 är en tydlig **k**-runa, ej stungen.

Av tidigare granskare (Torin, Jungner) uppfattas r. 3 som **æ** med dubbelsidig, nedåt höger lutande bst (†). I övrigt överensstämma läsningarna med ovanstående.

Inskriften utgöres alltså av änglahälsningens början (Luk. 1: 28). 12 **k** står för **c**, som har större frekvens i runbeläggen på ordet. Även stavningar med **t** och **s** förekomma. Se härom Vg 258. Exempel på **k**-runans användning i motsvarande ställning äro Sm 38 (**krakia**), Sm 115 (**krakia**), NIyR 135 (**grakia**) samt förmodligen också DR 336 (**gragia**; okontrollerad läsning av försvunnen gravsten). Intressantast ur runologisk synpunkt är beteckningen av *v*-ljudet i **ave** med stungen **u**-runa. Som **v**-runa är typen ytterst sällsynt. Jag kunde vid granskning 1966 av Vg 200 konstatera en stungen **u**-runa i namnet David (**tavipær**; se Tillägg, s. 489). På den medeltida runstaven från Nyköping finns Olov den heliges namn ristat **olavr** med binderuna **a** + stungen **u**-runa. Staven daterar sig från mitten eller senare hälften av 1200-talet (E. Svärdström, *Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna*, Antikvariskt arkiv 29, 1966, s. 35). På en teckning av den försvunna gravstenen NIyR 128 Sylling kirke återfinns man också samma sällsynta **v**-runa: **hvilir** 3. sg. 'vilar'. Dessutom förekommer samma **v**-runa, då närmast för bilabialt *v*, i det anglosaxiska myntmästarnamnet Godwine (**kopvin**) på danska runmynt (DR mō 40 a, 41 a-e), präglade i Lund på Sven Estridssons tid (omkr. 1065–1075).

Stolen, som sannolikt har haft sin plats vid norra korväggen, dateras på konsthistorisk väg till »1100-talets mitt eller senare hälft» (W. Karlsson, *Studier i Sveriges medeltida möbelkonst*, 1928, s. 112f.). Den oansenliga inskriften kan naturligtvis ha ristats dit senare, dock förmodligen redan under äldre medeltid.

Väne härad

258 och 259. Norra Björke sn, kyrkan

Pl. 189

Litteratur: C. Aarsrud, Brev t. E. Svärdström ^{21/12} 1967 (ATA); E. Svärdström, Runfynd 1967 (i Fornvännen 1968), s. 284f.

I november 1967 meddelade landsantikvarie S. A. Hallbäck muntligt, att han på cuppan till den medeltida dopfunten i Norra Björke kyrka bland diverse ristningar hade observerat runor, vilka vid min granskning 1968 visade sig vara medeltida. Genom en större ombyggnad vid mitten av 1700-talet kommer kyrkans medeltida karaktär nu icke till synes. Dopfunten har sin plats i södra delen av koret. De två runinskrifterna stå på den sida av dopfunten som nu är vänd mot V.

Funten är av täljsten, 76 cm hög; cuppans diameter 66 cm, höjd 36 cm, djup 28 cm; centralt uttömningshål. Cuppans dekor inskränker sig till en reliefhuggen tandlist längs överkanten och en enkel repstav strax nedanför mitten. Mellan tandlisten och repstaven, ca 1 dm nedanför cuppans överkant, står den längre runinskriften, Vg 258, inristad. Fig. 348. Den är 7,5 cm lång och runornas höjd är 2–3,5 cm. Den kortare inskriften, Vg 259, står 6 cm nedanför repstaven, är 7 cm lång och ca 2 cm hög. Fig. 349. Omedelbart under runan 1 i Vg 258 står en 2 cm hög figur, som påminner om ett Kristusmonogram. Innehållet i de övriga, oregelbundna och heterogena ristningarna är ovisst. De ha mer eller mindre tillfällig karaktär.

Fig. 348. Vg 258. N. Björke sn, kyrkan. Efter kalkering av förf. 1/2.

Inskrift Vg 258:

auæ mǫria grasia
5 10

»Ave Maria gratia.»

Till läsningen: Inskriften innehåller inga sk. Samtliga **a**-runor ha ensidig bst, **æ**-parten i r. 1 däremot dubbelsidig. Bistavarna i de båda **r**-runorna nå på mitten ej fram till hst. I r. 6 är **k**-bst placerad till vänster om hst; runan är stungen med en tydlig punkt mellan hst och bst, **g**. Mellanleden i 8 **s** är vågrät.

Fig. 349. Vg 259. N. Björke sn, kyrkan. Efter kalkering av förf. 1/2.

Inskrift Vg 259:

fuporkh
5

Till läsningen: Övre bst i 1 **f** är något skadad. Bst i 2 **u** är kort. 3 **p** är skadad. 4 **o** har ensidiga bistavar till vänster om hst, riktade snett uppåt vänster. Bst i 5 **r** når ej fram till hst. 6 **k** är grund; intet sk efter 6 **k**. 7 **h** är grund och något skadad; bistavskrysset dock säkert urskiljbart. Därefter synes ingen ristning.

Båda inskrifterna äro fullständigt bevarade och ha alltså icke haft någon fortsättning. Änglahälsningen förekommer även i Vg 88, 164, 210, 222, 227, 245, 247, 253, dessutom i Vs 8, i fem småländska runinskrifter (Sm 22, 38, 82, 115, 145), sex danska (DR 50, 166, 181, 183, 256, 336, den sistnämnda på en skånsk gravsten, nu försvunnen) samt fjorton norska (NIyR 27, 32?, 45?, 124, 135, 142, 264, 307, 343, 347, 383, 395, 402, 531). Stavningen av *gratia* är intressant. Ordet i sin helhet förekommer i drygt hälften av de ovannämnda inskrifterna: med **t**-runa endast i Vg 88; med kort-**s** i Vg 210, translittererat **c**, Sm 22, 82, 145, DR 50, 166, NIyR 347; med **h** i Vg 258, DR 183, NIyR 142, 307, 531; med **k**-runa för s-ljudet i Vg 227, Sm 38, 115, DR 336 (stungen: **g**), NIyR 135. I de norska beläggen på ordet svarar kort-**s** mot *s* och **h** mot *c*. Runan **s** speglar alltså det medeltida uttalet, vilket anses ha spritts till Skandinavien från Frankrike genom nordiska studenter vid universitetet i Paris (se *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 10, 1965, art. Latin, sp. 329). Vg 258 är det enda svenska belägget med **h**, möjligen beroende på norsk påverkan. Runan **k** i Vg 227 är givetvis icke uttalsenlig utan ristarens transkription av den latinska bokstaven *c*.

Vg 259, som består av de sju första tecknen i runalfabetet, avser med största sannolikhet serien av söndagsrunor, motsvarigheten i runskrift till det latinska kalendariets söndagsbokstäver. Se härom E. Svärström, *Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna*, Antikvariskt arkiv 29 (1966).

Dopfunten tillhör enligt S. A. Hallböck Østfold-Markerna-skolans produktion på »1200-talet, i allmänhet dess förra hälft och mitt».¹ Runinskrifterna äro förmodligen yngre, Vg 258 dock knappast senare än från 1300-talet; den kan också vara från 1200-talet. Vg 259 är svårare att datera på grund av det spröda jämförelse-materialiet; **o**-runan är unik, möjligen ett utslag av degeneration, som allmänt torde ha träffat kalender-runorna under senmedeltiden; inskriften som helhet gör dock icke intryck av att vara senmedeltida; den kan i varje fall utan hinder vara från 1300-talet.

228. Trollhättan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 167

Litteratur: VHAA:s protokoll 1844 § 273; SHM inv.bilaga 1164; Chr. J. Thomsen, Om Guldrakteaterne (i: *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1855), s. 311f. (Nr 111); G. Stephens ONRM 2 (1867–68), s. 540 (Nr 27), Handbook (1884), s. 176 (Nr 27); O. Montelius, Från Jernåldern (1869), s. 43 (Nr 308); J. J. A. Worsaae, Om Forestillingerne paa Guldrakteaterne (i: *Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed* 1870), s. 408; Norges Indskrifter med de ældre Runer 1 (udg. ved S. Bugge, 1891–1903), s. 173 not 1, 3 (udg. ved M. Olsen, 1914–1924), s. 241; B. Salin, De nordiska guldrakteaterne (i: *ATS* 14, 1895), s. 99 Tabell I; S. Bugge, Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer, navnlig paa Guldrakteater (i: *Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed* 1905), s. 194, 201, 246, 308 not 1, 311; Th. von Grienberger i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1906, s. 139, 1908, s. 401f.; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 130, 150 (Nr 317: 1); A. Noreen, *Altisl. Grammatik* (4. Aufl. 1923), s. 390; H. Jungner, Västergötlands äldsta runinskrifter (i: *Festskrift t. Hugo Pipping* 1924), s. 230; S. Agrell, *Senantik mysteriereligion och runmagi* (1931), s. 265; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung 2 (i: *Schriften d. Königsberger gel. Gesellschaft, Geisteswiss. Kl.*, 11. Jahr H. 1, 1934), s. 8f., Runeninschriften im älteren Futhark (ibid. 13. Jahr H. 4, 1937), s. 465f. (Nr 27), utvidgad uppl. *Die Runeninschriften im älteren Futhark 'mit Beiträgen von Herbert Jankuhn'* (1966, Abhandl. d. Akad. d. Wissenschaften in Göttingen, Philol.–Hist. Kl., 3. F., Nr 65), s. 266f. (Nr 130) och passim; H. Öberg, *Guldrakteaterne från Nordens folkvandringstid* (1942), s. 32 not 2; A. Bæksted, *Målruner og trolldruner* (1952), s. 300, 308; M. B. Mackeprang, *De nordiske Guldrakteater (=Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter* 2, 1952), s. 26, 30, 77, 167f.; M. P. Malmer, *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria* (1963), kap. 3, *Guldrakteaterne*, s. 125 och passim.

¹ S. A. Hallböck, *Medeltida dopfuntar i Älvsborgs läns norra västgötadel*, *VFT* VI: 3–4 (1963), s. 126f.

Fig. 350. Vg 228. Trollhättan. Runornas form. Efter teckning av förf.

Äldre avbildningar: Atlas for nordisk Oldkyndighed (1857), Nr 111 (samma bild återgiven i Stephens a.aa., Worsaae a.a., Janse a.a.); SHM, foto (ATA; återgivet i Jungner a.a., Krause a.aa., Mackeprang a.a., Malmer a.a.).

År 1844 inlämnades till Vitterhetsakademien av riksdagsmannen J. F. Dahllöf i Torsered ett par »vid Trollhättan i Elfsborgs Län af Bonden Anders Larsson i Ladugården Naglums socken anträffade fynd». »Near the cataracts of Trollhättan», uppger O. Montelius i *Från Jernåldern* (1869). Fynden bestå av två guldrakteater, SHM inv.nr 1164, av vilka den ena bär en inskrift med urnordiska runor. Proveniensen är oklart uttryckt, och de närmare fyndomständigheterna äro icke kända. Man vet inte ens med säkerhet, om de båda brakteaterna äro hittade tillsammans. Ladugården, nu Ladugårdsbyn, ligger strax N om Trollhättan på västra stranden av Göta älv. Båda brakteaterna inlöstes med tillsammans 13 Riksdaler 16 sk. B^{co}.

Runbrakteatens diameter är 23 mm, vikten 3,54 gram. Föremålet är en s. k. A-brakteat av en västligt lokaliserad typ med bröstbilden av en man i bildfältet. Den andra brakteaten är en dubbelbrakteat av B- och D-typ. Om brakteatterminologin se s. 374 noten. Runbrakteatens bildfält inramas av en pålagd, räfflad randtråd. Öglan, som en gång har varit fastlödd vid själva plåten, har synbarligen lossnat från fästet, varefter den lötts ihop till en fritt över randtråden hängande ring. I själva bildfältet stå tio runor i två grupper om vardera fem. Runornas höjd är 3 mm. Baslinje för runorna är brakteatplåtens upphöjda, släta kantlinje omedelbart innanför randtråden. Någon övre ramlinje finns icke. Runorna, som äro rättvända, skola läsas motsols från vänster till höger med början omedelbart till vänster om öglan i utrymmet framför figurens ansikte.

Inskrift:

tawol | aþodu
5 10

Till läsningen: Inga sk förekomma. Alla runorna äro mycket tydliga utom de två sista, som äro starkt nötta. Min uppfattning av runornas former framgår av fig. 350. 1 **t** har förhållandevis långa bistavar; dessa äro anslutna till runans topp. Det sistnämnda gäller också övre bst på 2 **a**, som dessutom är något längre än den nedre. 3 **w** har vinklad bst med anslutning till huvudstavens topp och en punkt på en tredjedels huvudstavslängd från runans bas. 4 **o** har tydligt vinklad topp. 5 **l** är något kortare än de övriga runorna; den korta bst är ansatt vid huvudstavens mitt. Läsningen fortsätter till höger om figuren. I 6 **a** äro bistavarna sins emellan lika långa; den övre ansluter till huvudstavens topp. R. 7 har en vinklad bst ansluten till huvudstavens topp och bas; den nedre leden är i det närmaste dubbelt så lång som den övre, **p** eller möjligen **w**; runan skiljer sig dock till utseendet från 3 **w**, som har normal form. 8 **o** är tydlig ehuru vänstra »benet» försvagats genom nötning. 9 **d** är mycket nött, men runan är fullt urskiljbar. 10 **u** har formen av en stående vinkel; runan är mycket nött; det vänstra benet är delvis utsuddat. Efter denna runa har icke funnits någon ristning.

Skadan vid öglans ursprungliga fäste har träffat mansfigurens hjässa och således icke inkräktat på runinskriften, som är fullständig. Så har den också uppfattats av alla tidigare granskare.

Endast beträffande r. 7 skulle möjligen någon tvekan om läsningen kunna råda, **p** eller **w**. Runan har dock allmänt uppfattats som **p**, även om den icke har en urnordisk **p**-runas normala utseende. Unik är den dock inte. På ytterligare några brakteater (G 121 Gurfiles, DR Br. 9 Darum I, DR Br. 49 Højstrup) samt på runstenen G 40 Roes finns den och har lästs som **p**. På de tre brakteaterna ingår den i trollordet **lapa**, **lapu**, som bevisligen i andra fall har tecknats med **p**-runans normalform. I det lilla formatet, som brakteaterna erbjuda, har det naturligt nog varit svårt att utforma runorna efter normalt mönster. Beträffande Roesinskriften är denna i detta sammanhang mindre relevant, eftersom de tydningförsök som ha gjorts alla äro mycket osäkra (se *Gotlands runinskrifter*, 1962, s. 55). Den norska Årstadstenen (NIæR 15) har en liknande runa — om nu inte formen beror på vittringsskada — som har lästs **w**. Däremot är t. ex. **p**-runan i futharken

på spännet från Charnay mycket lik en normal **w**-runa. I varje enskilt sådant fall blir textsammanhanget av betydelse.

Trollhättan-brakteaten nämnes i tryck första gången av Chr. J. Thomsen, *Om Guldbrecteaterne* (i: *Annaler f. nord. Oldkyndighed*, 1855) med tillhörande tecknad illustration i *Atlas f. nord. Oldkyndighed* (1857). Runinskriften behandlas tidigast av G. Stephens (i: *ONRM* 2, 1867–68) som kort och gott redovisar läsningen respektive tolkningen: TÆWON ÆÞODU »To-the-TEWE (excellent, illustrious) ÆTHODO». I *Handbook* (1884) har Stephens ändrat uppfattning om inskriftens innehåll: »May be taken in many ways. Had we a thousand more such monuments, our doubts would be the fewer. I now prefer: TÆWON ÆÞODU 'TÆWON-made-this for-the-lady-ÆTHODA'.»

Eljest är det till en början främst bildframställningen, som intresserar forskningen (J. J. A. Worsaae i *Aarbøger* 1870, B. Salin i *ATS* 14, 1895).

I *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 1 (1891–1903) ger emellertid den norska Søtvet-brakteatens inskrift S. Bugge anledning att i en not (s. 173) analysera Vg 228: »Paa Bracteaten Nr. 27 Steph. læses til venstre for Hovedet **tawol**, til høire **aþodu**. Man skal her vistnok forbinde **tawo laþodu** d. e. 'vi to gav Kjærlighedsgaven'. **tawo** for *twō* Dualis. For **a** i **tawo** jfr Ordformerne **waritu**, **bariutip**, **barutr**; oht. *zawei* = *zwei*, *thowahan* = *thwahan*; avest. *daibišyañt-* 'fiendtlig' til oldind. *dviš-*. **laþodu** Præter. Dual. som **waritu** Varnum, af et til oldn. *laða*, nht. *laden* 'indbyde' svarende Verbum, med en Betydning, som svarer til den, **laþu** = oldn. *lōð* har i Bracteate-Indskrifter, nemlig 'Kjærlighedsgave'.» Denna tolkning åberopar Bugge sedan flerstädes i sitt översiktsarbete *Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer* (*Aarbøger* 1905) men tillägger (s. 308 not 1): »Efter Trækkene er det dog ikke udelukket, at næstsidste Rune kunde læses **m**, ikke **d**», och han inrymmer Trollhättan-inskriften bland dem beträffande vilka »vistnok meget i Fremtiden [kan] paavises at være feilagtigt eller usikkert».

Th. von Grienberger (*Gött. gel. Anzeigen* 1906) uppfattar **tawo** som kvinnonamn och **laþodu** som dat. instr. av ett verbalabstraktum **laþodur* < **laþodus* till *laþon*. I *Gött. gel. Anzeigen* 1908 framställer v. Grienberger ett nytt förslag, som utgör det ena alternativet till tolkning för W. Krause (*Beiträge* 2, 1934): »Man kann mit v. Grienberger (GGAnz 1908, 401) **tawo** als 1. Sg. Präs. eines schwachen Verbs *tawōn* 'bereiten' und **laþodu** als Akk. Sg. eines Verbalabstrakts (an. *laðaðr*) fassen. Die Übersetzung wäre also: 'Ich bereite eine Zitierung'. Freilich ist es unsicher, ob man für jene Zeit ein *-ō*-Verbum *tawōn* ansetzen darf, da das Urnordische sonst nur ein dem got. *taujan* entsprechendes *ja*-Verbum aufweist; vgl. *tawido* in der Gallehusinschrift und *tawiu* auf dem Brakteaten Nr. 28 von Overhornbæk (nach M. Olsens Lesung). Auf ein altes *ō*-Verbum weist dagegen ags. *tawian* 'bereiten'. Die andere, mir immerhin weniger wahrscheinliche Möglichkeit wäre, den Komplex **tawo** unerklärt zu lassen und in **laþodu** die 1. sg. Prät. des Verbs *laþōn* zu erblicken. Den Ausgang *-u* für zu erwartendes *-o* finden wir auch in der entsprechenden Form *faþidu* auf den Brakteaten Nr. 49 und 49 b von Väsby und Eskatorp. Dann würde **laþodu** bedeuten: 'Ich machte eine Zitierung'.»

I sitt senare arbete (*Runeninschriften im älteren Futhark*, 1937) har Krause stannat för det första av sina båda ovan redovisade alternativ: »Die Deutung ist im einzelnen unsicher. Wahrscheinlich ist *tawō* 1. Sg. Präs. zu einem schwachen Verbum *tawōn* 'bereiten' (vgl. ags. *tawian* 'bereiten'); dazu mit anderem Suffix urnord. *tauju* (unten Nr. 87) und *tawidō* (Nr. 76) sowie got. *taujan* 'machen', ahd. *zouwen* 'zurechtmachen'. — **laþodu** wäre dann Akk. Sg. eines mit dem Suffix *-du-* von einem schwachen Verbum *laþōn* (an. *laða* 'einladen') abgeleiteten Verbalabstraktums, das mit der oben (Nr. 20, 26–28) behandelten Wortformel *laþu* 'Zitierung' bedeutungsverwandtschaft sein dürfte. Übersetzung: 'Ich nehme eine Zitierung vor'. Die bildliche Darstellung könnte die Geste eben dieser Zitierung ausdrücken.»

I den utvidgade upplagan 1966 hävdar Krause samma tolkning. Kommentaren är dock något fylligare: »Die Deutung ist unsicher: Wahrscheinlich ist *tawō* 1. Sg. Präs. zu einem schwachen Verbum **tawōn* (=ags. *tawian*) 'bereiten'. Dagegen zeigt sich Flexion nach der schwachen Klasse I in got. *taujan* 'machen', ahd. *zouwen* 'zurechtmachen' und in den urnordischen Präteritalformen 1. Sg. *tawidō* (oben Nr. 43 [Gallehus, DR 12]), 3. Sg. *tawidē* (oben Nr. 30 [Garbölle, C. J. S. Marstrander i *Viking* 1952, s. 83f.]). — **laþodu** A. Sg.

u-St. zu N. *laþōdur* = aisl. *loðuðr*, G. *laðadar*, das in zwei Bedeutungen bezeugt ist: 1. Als Nomen actionis in dem Kompositum *laðaðsmaðr* (mit Ableiten des ersten Gliedes in die *a*-Flexion) wörtl. 'Mann der Einladung', 'invitator' (Biskupa Sögur I, 303). 2. Als Nomen agentis in der Kenning *rekks loðuðr* 'Einlader des Helden' = 'Fürst' (Ynglingatal 31). Auf unserem Brakteaten liegt die Bedeutung 'Einladung, Zitation' vor. Es handelt sich dabei um eine jüngere Abstraktbildung gegenüber der gleichbedeutenden älteren Bildung *laþu* (vgl. oben Nr. 116–120 [Højstrup, DR Br. 49, och Gurfiles, G 121; Darum 1, DR Br. 9; Skonager 3, DR Br. 16; Fyn 1, DR Br. 42; Skåne 1, DR Br. 67]). Es wäre also zu übersetzen: 'Ich nehme eine Zitation vor'. »I en anmärkning hänvisar Krause också till den delvis förvanskade runinskriften på Halskov-brakteaten (DR Br. 56): »Deutbar ist lediglich der Komplex **fahidelapop** 'schrieb die Zitation'. Die Form *laþop* könnte sprachlich eine jüngere Stufe (mit Apokope) gegenüber *laþōdu* darstellen».

A. Noreen (*Aisl. Gr.*⁴, 1923) hänvisar också till v. Grienbergers båda uttalanden och deklarerar inskriften på följande sätt: »Urn. *tawo laþōdu*. Aisl. **Tafa* (ags. *tavian*, vgl. got. *tavian*) **loþop* (vgl. *loþop* einlader) Übers. [Ich] stelle eine liebesgabe her.» Noreen konkretiserar substantivet och tolkar även **laþu** på andra brakteater (DR Br. 9, 42, 67) i likhet med S. Bugge (se ovan) som »liebesgabe». H. Jungner (*Västergötlands äldsta runinskrifter*, 1924) ansluter sig helt till Noreen.

v. Grienbergers, Noreens och Krauses analys av inskriften är väl underbyggd och formellt oantastlig, även om de båda orden och den korta sats dessa bilda har givits en smula skiftande innehåll. De tyska forskarna sammanställa brakteatens inskrift och bild (gentemot den allmänna uppfattningen om de båda elementens oberoende av varandra), och dra därav sina slutsatser (se Krause a. a. 1937, citerat ovan, samt i a. a. 1934, s. 8): »Jedenfalls könnte die Inschrift in Beziehung zu der bildlichen Darstellung des Brakteaten stehen; diese zeigt die Büste einer männlichen(?) Person, die den rechten Arm emporbeugt und in der rechten Hand zwischen dem Daumen und den übrigen Fingern einen runden, kugel- oder scheibenförmigen Gegenstand hält. Soll mit dieser Haltung die Zitation magischer Kräfte dargestellt werden? Th. v. Grienberger ... vermutet, dass solch ein *laþu*- (bzw. *laþōdu*-) Brakteat als *jártegn* verwendet wurde, also von seinem Besitzer einem anderen als Erkennungszeichen zugesandt wurde. Ich halte die oben gegebene Erklärung — *laþu* als magische Zitationsformel — für besser passend in den Gesamtrahmen der Brakteatinschriften.»

Läsningen av runan 7 som **þ** har sitt främsta stöd i det ovannämnda **laþu** framför alternativet **w**, som, efter prövning av flera uppslag, icke har visat sig föra fram till någon rimlig tolkning.

Av formsäkerheten i runornas teckning för övrigt frestas man tro, att Trollhättan-brakteatens tillverkare själv har kunnat skriva runor. I varje fall måste han ha haft tillgång till en med runkunskap omsorgsfullt tecknad förlaga. Flertalet brakteatinskrifter ha eljest karaktären av förvirrade inskrifter med utgångspunkt i latinska bokstäver eller i runor, någon gång i en blandning av bådadera.

Vad Trollhättan-brakteaten föremålmässigt angår, är prototypen en romersk kejsarmedaljong från mitten av 300-talet. Brakteaten står i vissa avseenden prototypen nära (observera reliefen). Bildförenklingen är utförd med påtaglig stilkänsla och säkert handlag. På intet sätt gör brakteaten intryck av degeneration. Man skulle måhända av den anledningen vara benägen för en förhållandevis tidig datering. Men försiktighet är av nöden här, som alltid när det gäller tidsbestämning av brakteater. Noreen har föreslagit »anfang des 6. jahrhs.» Krause »Um 550» (a. a. 1937; i 1966 års upplaga har dateringsuppgiften utgått). H. Öberg (*Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid*, 1942, s. 264) anser, att tillverkningen av A-brakteater sträcker sig från »slutet av 300-talet till omkr. mitten av 400-talet eller något därefter». Enligt en annan brakteatforskare, M. B. Mackeprang (*De nordiske Guldbrakteater*, 1952, s. 87), tillhör Trollhättan-brakteaten hans per. 2, som infaller i slutet av 500-talet. Förmodligen har Noreen haft den bästa slagrutan. Jag har diskuterat dateringen med W. Holmqvist och B. Arrhenius och stannat för tiden omkring 500 med vid marginal. Häremot torde heller icke några språkliga invändningar kunna göras. De båda västgötska runbrakteaterna (Vg 207 och 228) skulle sålunda kunna vara av ungefärligen samma ålder, Trollhättan-brakteaten dock troligen den äldre. Under alla förhållanden representerar den sistnämnda en bildmässigt äldre brakteatform.

Ale härad

229. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2,¹ klostret. Nu i Statens historiska museum

Pl. 176

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning ¹⁵/₅ 1965 (VHAA 2843/65), Brev t. E. Svärdröm ⁴/₅, ¹⁸/₅ 1966 (ATA).

Vid 1964 års grävning inom Kroken 1: 2 i Lödöse anträffades på ett djup av 3 m en trästieka med inskrifter, som bestå av runliknande tecken. Enligt uppgift av grävningsledaren R. Ekre härrör fyndet från den äldre dammen, troligen anlagd på 1100-talet. Föremålet tillhör Statens historiska museum och förvaras där, inv.nr 27.600: H 243.

Furu. Stiekan är 24,5 cm lång, 4 cm bred och 2–2,5 cm tjock, genomskärningen rektangulär. Den ena ändan visar spår av att ha varit intappad, den andra är snett avsågad. Eventuellt har stiekan ingått i någon möbel.

På vardera breddsidan, nära ena ändan, står en kort inskrift bestående av 5–6 tecken, ca 1,5 cm höga, som påminna om runor, enkannerligen vändrunor. Ett tecken är en regelrät **r**-runa, ett par andra ha utseende av **f**-runor. De övriga äro alltför tafatt formade för att tillåta en säker identifiering.

Sannolikt har ristaren med inskrifterna velat åstadkomma verkliga runor, ehuru kunskapen har varit bristfällig. Möjligen har ristarens avsikt varit att uttrycka ett magiskt **fubork**. Att sådana formler kunde nyttjas även i kyrkans hägn, visa bl. a. klockinskrifterna Vg 203, 205, 206, 218.

230. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2, klostret. Nu i Statens historiska museum

Pl. 177

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning ²⁸/₇ 1965 (VHAA 4399/65), Brev t. E. Svärdröm ⁴/₅, ¹⁸/₅ 1966 (ATA).

I samband med arkeologiska undersökningar i Lödöse tillvaratogs 1965 i »uppkastad jord» från ett hösten 1964 upptaget provschakt å Kroken 1: 2 några bitar av en laggkärlsbotten med runinskrift, Statens historiska museum inv.nr 27.600: J 31. Enligt uppgift av grävningsledaren R. Ekre skulle fyndet emanera från den äldre dammen, troligen anlagd på 1100-talet (om dammens tidsbestämning se R. Ekre, *Ny bild av medeltidens Lödöse*, i *Göteborg förr och nu* 1968, s. 70 not 116).

Furu. Diameter 11 cm, tjocklek 4 mm. Drygt hälften av botten är bevarad, ehuru brusten i fem delar, alla med passning. Delarna ha efter konservering sammanfogats. Den fragmentariska inskriften på bottenens undersida är i sitt nuvarande skick 4,5 cm lång och består av några grunt skurna, tunna runor med en höjd av intill 2,5 cm. Dess början befinner sig 3 cm från kanten. Fig. 351.

¹ Ägonumren hänvisa till 1951 års grundkarta. Ny grundkarta förberedes.

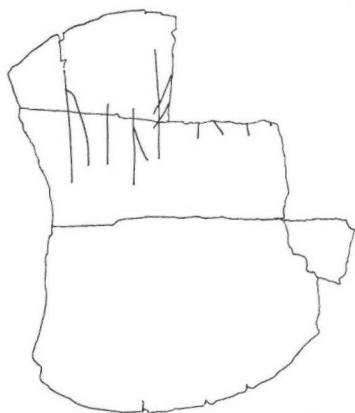

Fig. 351. Vg 230. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2.
Efter teckning av förf.

Inskrift:

uinfri ...

Vinfri[ð]

»Vinfrid»

Till läsningen: Inskriften innehåller inga sk. 1 **u**, som är säker, icke stungen, har utan tvivel inlett inskriften. Utrymmet mellan denna runa och brottet till vänster borde eljest ha haft ristning; ytan är här oskadad. 2 **i** är säker; runan är icke stungen. 3 **n** har ensidig bst. Av r. 4 återstår hela hst och till höger om denna korta stycken av två snett upp åt höger gående bistavar, som äro avbrutna i bortfallet till höger; bistavarnas nedersta spetsar nå strax till vänster om hst; runan är **f**, ej **o** eller **ø**. Efter 4 **f** finnas nedersta spetsarna (2 mm) av två huvudstavar. En ytterst tunn, lutande linje till höger om hst i r. 5 svarar mot nedersta delen av en **r**-bst. Invid r. 6 finnas nu inga spår av bistavar. Inskriftens fortsättning, troligen en enstaka runa, har gått förlorad i brottet. Till kanten har avståndet från r. 6 varit högst 2,5 cm.

Inskriften består alltså av mansnamnet *Vinfrid*, hittills icke belagt på svenskt område förrän på 1800-talet. Det är av engelskt ursprung. Den mest kände bäraren av namnet är Tysklands engelskfödde apostel *Wynfrid*, även kallad Bonifatius (död 754).

Ägaren till föremålet — förmodligen ett litet dryckeskärl — har troligen uppkallats efter det tyska helgonet. Namnformen, som av utrymmet att döma sannolikt har saknat böjningsändelse, förefaller av detta skäl utomnordisk. Kärlets Vinfrid behöver alltså icke ha varit svensk. Han kan ha varit av tysk börd.

Runorna kunna icke tagas till utgångspunkt för en tidsbestämning av inskriften och kärlet.

231. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2, klostret. Nu i Statens historiska museum

Pl. 177

Litteratur: R. Ekre, *Fyndförteckning* 13/10 1965 (VHAA 6004/65), Brev t. E. Svärdström 18/5 1966 (ATA).

Vid 1965 års arkeologiska undersökning å Kroken 1: 2 i Lödöse påträffades på ett djup av 2–2,20 m en liten laggad skål, så välbevarad och sammanhållen, att den slutliga »utgrävningen» av fyndet företogs på Statens historiska museums tekniska avdelning. Fyndplatsen är belägen inom klosterområdet, och föremålet tillvaratogs i ett av de djupare jordskikten i den yngre dammen, som torde ha anlagts tidigast under

1200-talet. I jordfyllningen i skålen fann man en liten snidad, tyvärr ej daterbar träknapp, eljest intet av värde. Skålen har i Statens historiska museum inv.nr 27.600: J 879. Efter konserveringen av skålens olika delar, botten, stäver och rester av vidjeband, upptäcktes på bottenundersida ett par runor.

Furu. Skålens höjd ca 5 cm. Botten är nu något oval med en diameter av 8,4–6,7 cm, tjocklek 0,5 cm. Runornas höjd 3,3 cm.

Inskrift:

•**a**• **a**•**u**•

Till läsningen: I **a** har ensidig, tämligen kort bst, förhållandevis högt ansatt. På ömse sidor om hst, 0,5 cm nedanför runans topp, finns en punkt inskuren. Den därpå följande ristningen bör snarast uppfattas som en binderuna **au**; **a**-bst är lägre placerad än i I **a** och något längre; **u**-bst är skuren i två drag, ett lodrätt och överst ett svagt lutande; på ömse sidor om **u**-bst finns i jämnhöjd med **a**-bst en punkt av samma slag som invid I **a**.

Inskriften är otvivelaktigt en ägarbeteckning, uttryckt med initialerna i ägarens namn. I framför allt äldre medeltida bokstavsskrift (före 1370) förekommer som namnförkortningar begynnelsebokstaven ensam med en punkt på ömse sidor (se Sam Jansson, *Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift*, i: *Acta Phil. Scand.* XXII, 1954, s. 124 och 133). I runinskrifter har belägg för denna punktförsedda förkortningsform hittills saknats.

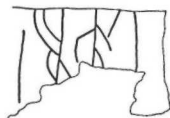
232. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2. Nu i Statens historiska museum

Pl. 176

Litteratur: R. Ekre, Brev t. E. Svärdröm ⁴/₅ 1966 (ATA), Fyndförteckning ⁴/₅ 1966 (VHAA 2523/66).

En täljd trästicka med några runliknande tecken påträffades i september 1965 i Lödöse vid arkeologisk undersökning av »den nordliga borgarbebyggelsen (norr om norra åarmen)». Föremålet hittades på ett djup av 90–105 cm ca 75 m V om dominikanerklostret. Grävningssledaren R. Ekre beskriver närmare fyndomständigheterna sålunda: »Fyndskiktet hör till de äldsta bebyggelseskedena inom området. Fyndet har gjorts omedelbart utanför och söder om en husgrund i jord, som saknade tydlig skiktning. Inom husgrunden fanns ett tunt lerskikt med kolrester (brandlager?) på ca 100 cm. Över detta förekom västeuropeiskt rödgods men under skiktet representerades keramiken enbart av odrejat, grovt svartgods. Jorden i fyndskiktet utanför husgrunden kunde svara mot ettdera eller båda skikten inom husgrunden.» Föremålet förvaras i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: J 1358.

En(?). Längd 17 cm, största bredd 2,6 cm, tjocklek 1,6 cm. Stickans tvärsnitt är rektangulärt med avfasade hörn. Den smalare ändan är plant avskuren med lätt fasad kant. Den grövre ändan är ojämnt avskuren. Tecknen stå tunt ristade på ena bredsida vid den grövre ändan. Runornas toppar och baser ha gått förlorade med urslagna flisor. Sannolikt har tecknens höjd sammanfallit med stickans bredd, d. v. s. varit 2,6 cm. Inskriften förefaller att vara fullständig; inga spår av ristning i utrymmet intill tvärcanten. Håller man stickan med den grövre ändan åt höger har inskriften följande utseende:

Med spegelvända runor och läst från höger innehåller ristningen runföljden **lopaf** eller om det lodräta strecket, kortare än huvudstavshöjd, medtages **lopaf-i**, varvid binderunorna upplöstes enligt reglerna. Ingen-

dera ger någon mening. Användningen av binderunor kräver, att ristaren är säker i stavningen och fullt konsekvent i förkortningsmetodens tillämpning. Man har dessvärre intryck av att så icke har varit fallet här.

Bruket av binderunor florerar under 1200-talet, främst dess senare hälft, men lever kvar även efter denna tid. Även fyndförhållandena svara mot en datering till senare delen av 1200-talet eller till 1300-talet.

254. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:2. Nu i Statens historiska museum

Pl. 177

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning $\frac{8}{5}$ 1967 (VHAA 2652/67), d:o $\frac{11}{2}$ 1968 (VHAA 962/68); E. Svärdröm, Runfynd 1967 (i Fornvännen 1968), s. 286.

I samband med mättnings- och återställningsarbeten hösten 1966 på utgrävningsområdet å Kroken 1: 2 och 1: 35 tillvaratogs på ca 170 cm djup ett träföremål, en botten eller ett lock till en spånask(?), med tre inskurna runtecken. Föremålet (SHM inv.nr 27.600: M 66) är av ek, cirkelrunt med en diameter av 14 cm och tjocklek av 0,9 cm. Runorna äro 5 cm höga. Förutom runtecknen finns ett kryss av ca 3 cm långa linjer inskuret. Inskriften kan formellt läsas sedd från två olika håll. Praktiska skäl tala för att den skall läsas med det skurna krysset ovanför runorna. Det kan nämnas att runinskriften förefaller sekundär i förhållande till krysset.

Inskrift:

kaa

Till läsningen: I r. 3 är hst nedtill kluven, förmodligen en korrigerig. **a**-runorna ha ensidig bst. Ur den andra aspekten, med krysset nedanför inskriften, måste runföljden läsas **k k a**.

Inskriften är dunkel till sitt innehåll. Förmodligen är den en ägarebeteckning, möjligen två begynnelse-runor i ett namn jämte pres. 3 sg. av verbet *ægha*, *a*, med utelämnat objekt. Se även Vg 238.

Ett annat föremål, en botten till en svarvad trätallrik av ek (SHM inv.nr 27.600: M 83) påträffades inom området på ett djup av 120 cm. Stödbotten, 8,2 cm i diameter, har ett inristat bomärke i form av en **f**-runa, 3,5 cm hög.

Samtidigt påträffades också, på 140 cm djup, fyra delar av en furusticka (SHM inv.nr 27.600: M 61) med några svaga, tunt ristade runliknande tecken, som påminna om **l**- och **u**-runor. De ge ingen mening, och ristningen är förmodligen en s.k. förvirrad inskrift påminnande om kyrkklockornas i Fivlered, s. 471, och Mofalla, s. 414. Ristaren har förmodligen icke varit helt obekant med runor men okunnig i runskrift.

233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Nu i Statens historiska museum

Pl. 178, 179

Litteratur: P. H. Rosenström, Fyndförteckning $\frac{2}{10}$ 1961 (VHAA 6125/61), Nya medeltidsundersökningar i Gamla Lödöse (VFT 1963), s. 280; E. Svärdröm, Kalenderstickan från Lödöse (Antikvariskt arkiv 21, 1963); S. O. Jansson, Art. Kalenderstav i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 8 (1963), sp. 150; K. G. L[junggren], Rec. av Svärdröm a. a. i ANF 79 (1964), s. 298f.; J. Granlund, d:o i Fornvännen 1966, s. 257f., Livet i senmedeltidens städer (i: Den svenska historien 2, 1966), s. 248.

Äldre avbildningar: Rosenström a. a., Svärdröm a. a.

I samband med arkeologiska undersökningar i centrum av Lödöse, Kroken 1: 16, med anledning av schaktningsarbeten för husbygge (vari nu Lödöse museum ingår) påträffades 1961 en kalendersticka med run-

tecken, SHM inv.nr 27.600: 61: KA 152. Föremålet kom i dagen som lösfynd på ett djup av 1,60 m i ett 2,50 m mäktigt kulturlager.

Materialet är buxbom. Stickan är svagt spolförmig. Längd 20,5 cm, största bredd 18 mm och tjocklek intill 11 mm. Genomsärningen är en rektangel med lätt avfasade hörn. Alla fyra sidorna bära ristning liksom de knappt 2 mm breda skråkanterna däremellan. Stickan har vid fyndtillfället bräckts i mittpartiet men är för övrigt oskadd och endast obetydligt nött. Ristningen, som är skickligt utförd, är fullt urskiljbar och avläsningen säker. Analysen av innehållet är också klar. Se min utförliga beskrivning i *Kalenderstickan från Lödöse* (1963).

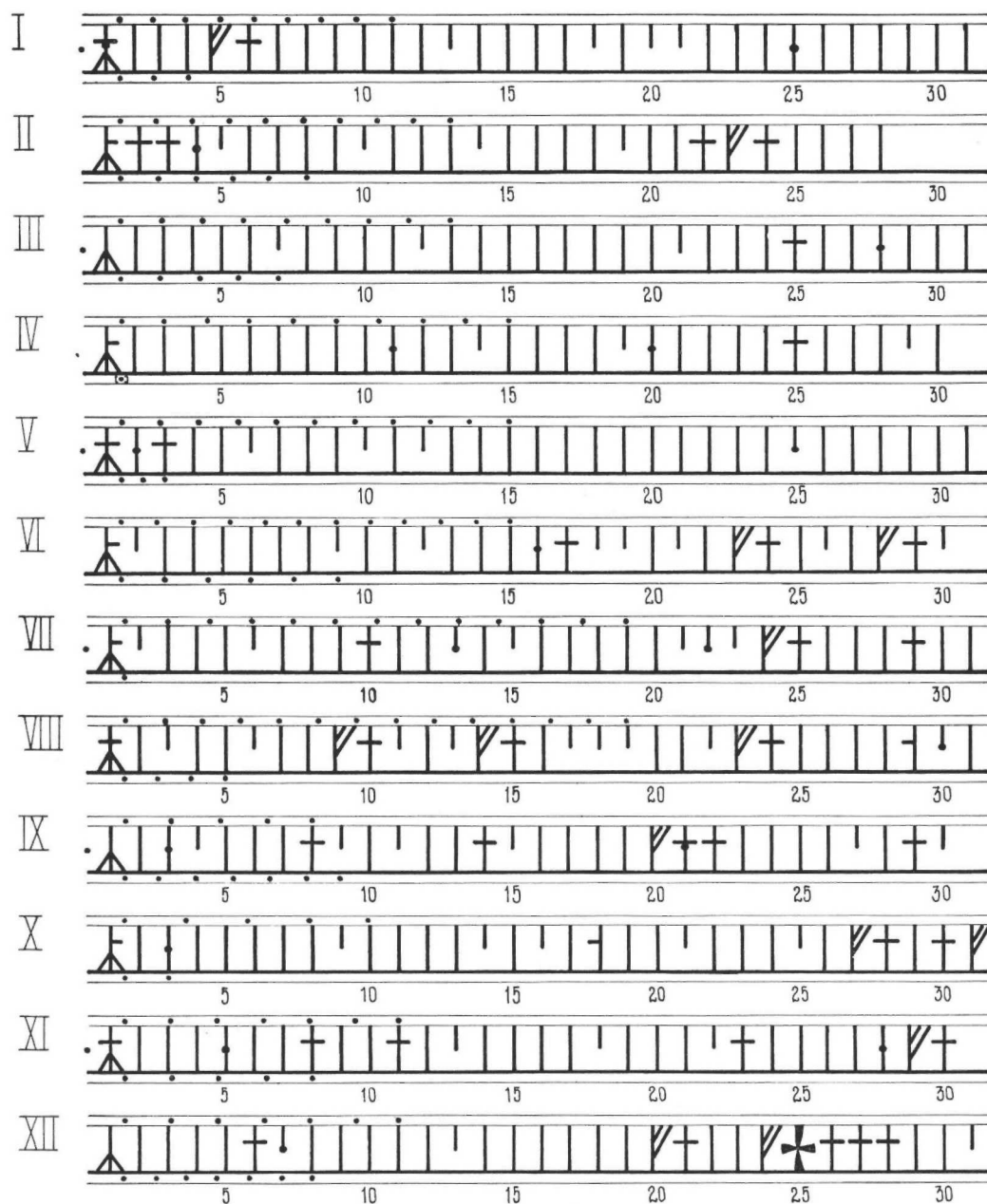

Fig. 352. Vg 233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Bredsidornas och skråkanternas ristning. Romersk siffra anger månad, arabisk datum. Efter teckning av förf.

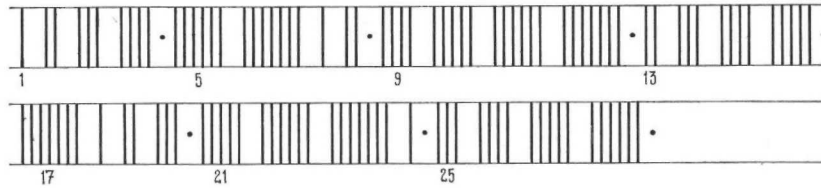

Fig. 353. Vg 233. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken I:16. Smalsidornas ristning.
Efter teckning av förf.

Ristade tecken för årets 365 dagar äro jämnt fördelade på två rader på vardera breddsidan, en rad för varje kvartal (med början $\frac{1}{11}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{8}$). Dessa tecken innehålla också klaven för den kyrkliga festcykeln. Varje månad inledes med runtecknat λ , motsvarande lat. kalendæ. En annan runa, \mathcal{F} , betecknar vigilia, medan \dagger står för festdag av högre grad, \ddagger för festdag av mellangrad, \lrcorner för festdag av lägre grad samt $|$ för dag utan firningsämne. λ och λ markera, att kalendæ är festdag av högre respektive lägre grad. Punkteringen av en del tecken utmärker dessa dagar som olycksdagar. I två sådana punkter finns bevarad blyfyllning.

Under varje kalendæ och ovanför (på skråkanterna) stå siffror bestående av ett varierande antal ristade punkter. Fig. 352 är en schematisk återgivning av breddsidornas och skråkanternas ristning. Smalsidornas ristning utgöres också av siffror, men dessa äro uttryckta med gruppvis ställda, heldragna streck, fig. 353.

Siffrorna tillhöra kalenderns ålderdomliga komputistiska system. Strecksiffrorna äro *konkurrenter*, punktsiffrorna *solregularer* (under dagräckans teckenföljd) och *månregularer* (på skråkanterna, ovanför dagräckans teckenföljd). Med hjälp av konkurrenter och solregularer bestämdes veckodagarna, med hjälp av epakter och månregularer månfaserna och därmed årets rörliga högtider. Lödösestickan ger icke besked om epakterna, som ägaren måste ha skaffat sig kunskap om på annat sätt: genom en relativt lätt räkneoperation eller, troligare, genom en färdig tabell.

Någon direkt motsvarighet till Lödösestickan och dess kalendarium finns icke på nordisk botten, varken på trä eller pergament. Men kalendariet påminner i flera avseenden om det som ingår i den nu förlorade handskriften *Hortus deliciarum*, författad av den lärda abbedissan Herrad von Landsperg i klostret Hohenburg i Elsass på 1170-talet (fig. 354). Kalendariet i *Hortus* anses för övrigt återgå på en skuren träkalender.¹

Kalenderstickan har — oberoende av *Hortus* — på grund av sin festdagslängd tidsbestämts till 1100-talet, snarast mitten av århundradet. Det har också kunnat fastslås, att kalendern är nordisk. Den kan dock icke utan vidare bindas till Skara stift. Av regionalhelgon finns den norske Olov ($\frac{29}{7}$) och den danske Knut konung ($\frac{10}{7}$) med. Lokalhelgon saknas med undantag av den jylländske Theodgar ($\frac{30}{10}$). Tyvärr saknas så tidigt, provinsieilt danskt kalendermaterial, att en dansk proveniens absolut säkert skulle kunna styrkas.

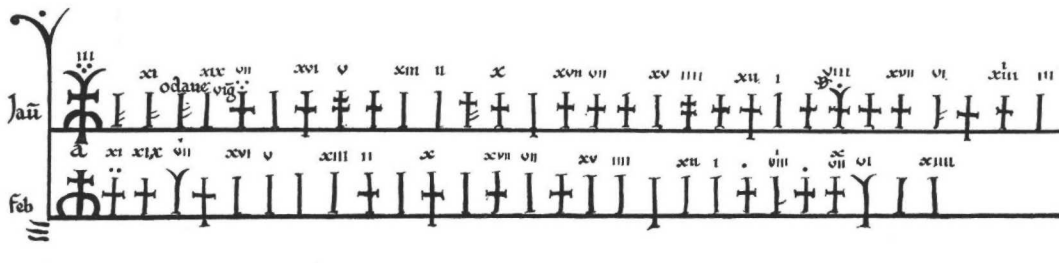

Fig. 354. Kalendariet för januari och februari i *Hortus deliciarum*.
Efter Chr. M. Engelhardt, Herrad von Landsperg, Äbtissin zu Hohenburg oder St. Odilien,
im Elsass, im 12. Jahrhundert, und ihr Werk *Hortus deliciarum* (1818).

¹ Tidigast E. Schnippel, *Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grossherzoglichen Museums zu Oldenburg* (i: *Bericht des Oldenburger Landesvereins für Altertumskunde* H. 4, Oldenburg 1883), s. 116 Anm. 5.

Men det påtagligt kontinentalgermanska inslaget i festdagslängden visar onekligen söderut, mot hamburgrebremenskt förmedling. Söderut är också buxbom ett naturligt material.

Kalenderns komputistiska innehåll ger icke någon ledning. En motsvarighet till årsindelningen i kvartal med början $\frac{1}{11}$ finns belagd hos kelterna på Irland.¹

En annan detalj är av otvetydigt anglosaxiskt ursprung, tecknet för kalendæ, Ꝛ. Runan bör nämligen uppfattas icke som stupmaör utan som den anglosaxiska runan för velart k-ljud, den som bär namnet *calc* m. 'kalk(sten)', feng. *calc* (<lat. *calxchalk* 'lime'. Runan, nr 31 i den yngre, 33-typiga runraden, har enligt O. v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 58f.) skapats genom en differentiering av **k**-runan (<> ^ > Ꝛ > ꝛ > palatalt ꝛ och velart Ꝛ). Runan finns bl. a. dokumenterad i inskrifterna på runkorsen från Bewcastle och Ruthwell i Northumberland, och namnet *calc* är belagt i ett par uppteckningar av den anglosaxiska futharken, de British Museum tillhöriga cod. Cotton. Domitianus IX 5, tidigare A 9 (av G. Stephens daterad till 900-talet) och cod. Galba A 2 (enligt Stephens från 900- eller 1000-talet). Själva runan Ꝛ finner man dessutom upptagen som *k* i alfabetuppteckningar på kontinenten.² Uppfattad så framstår Ꝛ som en direkt översättning till runskrift av den första bokstaven i lat. *kalendæ*. I kalendarier med latinsk bokstavsskrift förkortas ordet vanligen *kl* eller *kal*. Samma tecken för kalendæ återfinns i *Hortus*.

Valet av **f**-runan bör liksom av **k**-runan ha varit ljudbetingat. Ordet *vigilia* kan **f**-runan emellertid knappast ha betecknat. Man hade utan tvekan som initialruna väntat sig Ꝛ, om det gäller runsvensk tid eller medeltid, och ꝛ, om det gäller urnordisk eller samgermanskt tid. Det är därför naturligtast att uppfatta Lödösestickans Ꝛ som initialrunan i feng. subst. *fæsten* n. 'fasta', en avledning till verbet feng. *fæstan*, got. *fastan*, fht. *fastên*, fda. *faste*, fsv. *fasta*. Runans namn var got. *faihu*, ags. *feoh*, urn. **fehu*, isl. *fé*, fsv. *fæ* n. 'gods'. Ett liknande sätt att markera vigilians egenskap av fastedag är fiskarna i de franska bildkalendrarna av trä från början av 1500-talet.

Calc-runans förekomst på Lödösestickan är av största betydelse för diskussionen om tidpunkten för denna kalendertyps uppkomst. Tiden för den 33-typiga anglosaxiska runradens första uppträdande, och därmed calc-runans, uppges av v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 55) vara »alla tidigast cirka 760, men rimligtvis är den en eller annan generation senare». v. Friesen stöder denna tidsbestämning med det faktum, att de fem anglosaxiska nytillskotten, runorna 29–33, saknas i den s. k. Salzburgsrunraden (Cod. Salisburg. 140, Wiener Nat. Bibl. 795) av omisskännlig northumbrisk karaktär, som — ehuru en avskrift från slutet av 800-talet eller början av 900-talet — ytterst skulle förskriva sig från Alcuin (o. 735–804). Denne var född och uppvuxen i Northumberland, innan hans stora lärdom och organisationstalang förde honom till Karl den stores hov. v. Friesen resonerar så här: »Jag har av den omständigheten att Alcuin, som var en son av Northumberland, de ags. runornas centrum och en trakt där de kommit till rikare användning och längre levat kvar än i någon annan del av England, dragit den slutsatsen, att de båda berömda runkorsen från Bewcastle och Ruthwell från gränsområdet mellan England och Skottland, som använda den 31 och 33 runan i det 33-typiga alfabetet måste förläggas till ett skede efter Alcuin. Ty man kan svårligen tro att han icke skulle ha medtagit dessa runor om han hade känt dem och knappast kunde ha undgått att få kännedom om dem om de en längre tid funnits till och kommit till den vidsträcktare användning varom deras bruk på Bewcastle- och Ruthwellkorsen vittna.»

De båda korsens datering, som här är av central betydelse, är emellertid omstridd. Ur konsthistorisk och arkeologisk synpunkt har G. Baldwin Brown i sitt arbete *The Arts in early England* Vol. 1 (1921), s. 301, 304, 313f., efter grundligt studium hänvisat de båda monumenten till 600-talet, snarast till tiden omkring 675, en datering som han finner rimlig även på historiska grunder. Samtidigt ställer sig Brown skeptisk till

¹ J. Fr. Schroeter, *Haandbog i kronologi* 2 (1926), s. 297f. Se även J. Granlund i *Den svenska historien* 2 (1966), s. 248.

² Se härom R. Derolez, *Runica manuscripta* (1954), G. Stephens, *ONRM* 1 (1866–67), s. 99 f., Th. von Grienberger, *Die angelsächsischen runenreihen und die s.g. Hrabanischen alphabete* (i *ANF* 15, 1899, s. 1 f.) samt i dessa arbeten anförd litteratur.

antagandet, att Salzburgshandskriftens 28-typiga runrad skulle gå tillbaka till Alkuin. A. Blyth Webster har vid sin filologiska undersökning av korsens inskrifter (publicerad i Brown a. a.) ansett sig kunna biträda Browns uppfattning. Även J. Brøndsted, *Early English ornament* (1924), s. 74f., ställer, ehuru han på väsentliga punkter icke delar Browns åsikter, med sin datering till ca 700, korsen i tiden före Alkuin.

I någon mån skulle denna tidigare datering av korsen och calc-runans första uppträdande få stöd genom runans förekomst i en kyrklig kalender som Lödösestickan. Vid 700-talets inträde verkade kyrkans lärde i England med stor framgång. Förgrundsgestalten framför andra var Beda (o. 673–735) — också han från Northumberland — vars nyskapande arbeten på tideräkningens område blev av största betydelse för hela Västerlandets kronologiska vetande och dess praktiserande. Det förefaller då icke alldeles onaturligt, att idén till den kalendertyp med otvetydigt anglosaxiskt inslag, som i dag finns bevarad endast från Lödöse men känd även genom handskriften från Hohenburgs kloster i Elsass, en gång skulle kunna ha uppstått i kretsen kring Beda. Även om belägg saknas i hemlandet, torde man kunna utgå ifrån, att calc-runans applicering på en kalender av detta slag måste ha skett, medan de anglosaxiska runorna ännu voro i levande bruk och runans namn en realitet, eller i varje fall med kunskapen härom bevarad. Av allt att döma infaller också runskriftens blomstringstid i England under 600- och 700-talen. Senare finner man allt oftare enstaka tecken i runinskrifterna ersatta med latinska bokstäver. När Herrad von Landsperg på 1100-talet skriver sin *Hortus deliciarum* ha runorna i England helt spelat ut sin roll, och calc-runans språkliga innebörd har varit för henne okänd, liksom den måste ha varit det för Lödösestickans nordiske ristare.

234. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:16. Nu i Statens historiska museum

Pl. 180

Litteratur: R. Ekre, *Fyndanmälan t. Statens historiska museum* 28/2 1964 (VHAA 1782/64), brev t. E. Svärdström 29/2, 24/8 1964 (ATA).

En liten blyplåt med runinskrift påträffades vid arkeologiska grävningar i Lödöse 1961 på 100 cm djup i ett mindre provschakt i sydöstra hörnet av Kroken 1: 16. Föremålet låg inom en husgrund. Det förvaras nu i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: E 1.

Blyplåten är till formen rektangulär. Längd 4,2 cm, största bredd 3,7 cm, tjocklek 0,3 cm. Vikten är 57,794 gram. Plåten har från början varit större. Den vänstra kanten samt den nedersta äro jämna och förefalla ursprungliga, de övriga två äro brottytor. Endast ett av hörnen skulle således vara intakt. Sju runor stå ristade invid plåtens övre kant med början 1,5 cm från den vänstra kanten. Inskriften är 2,5 cm lång, runornas höjd 0,9–1,1 cm. Blyplåtens baksida har ingen ristning.

Inskrift:

un marka
5

Un(a) marca.

»En mark.»

Till läsningen: Inskriften innehåller inga sk. I 1 **u** når bst icke ner i jämnhöjd med huvudstavens bas; från bistavens mitt svänger en grund linje in mot hst och korsar denna — felristning? 2 **n** har ensidig bst. I 3 **m** är den högra bst kort; möjligen har den varit längre och spetsen gått förlorad. Kring nedre delarna av r. 4 och 5 är metallens yta mycket skrovlig. 4 **a** har liksom 7 **a** ensidig bst. 5 **r** är vändruna; övre delen av bst är tydlig, den nedre spåras svagt; runan är något kortare än de övriga. 6 **k** är också vändruna; runans topp har gått förlorad i ett bortslag. Detsamma gäller hst ovanför bistavens ansättning i 7 **a**. Efter 7 **a** finnas inga spår av någon ytterligare runa.

Inskriften är den latinska uttrycksformen för viktvärdet 1 mark, lat. *marca*, fsv. *mark* f. Blyplåten förefaller alltså i förstane att vara en vikt, men i sitt nuvarande skick i så fall icke en helmark utan en kvartsmark. Den fyrdubblade vikten 231,176 gram, svarar nämligen närmast mot en kölnisk mark. Värdet för den kölniska marken, som är tyngre än de nordiska lokalvarianterna av ädelmetallmarken, har visserligen icke kunnat exakt fastställas, men det har beräknats ligga något under 234 gram (se N. L. Rasmusson, artiklarna Mark och Mark kölnisk i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 11, 1966, sp. 425 och 433). Uttrycket kölnisk mark är för Nordens vidkommande tidigast belagt i Sverige 1278, i Danmark 1282, i Norge 1305. En särskild Lödösemark finns nämnd (1311, SD 1825), men dess vikt är okänd.

Eftersom föremålet, av inskriften att döma, ursprungligen har varit ungefär fyra gånger så stort, bör plåten ha haft en yta av ca 60 cm². Som vikt betraktad vore den onekligen ganska otymplig och obekvämt att hantera vid vägning. Den saknar också varje spår av stämplar. En annan synpunkt på föremålet bör därför övervägas. Inskriften kan faktiskt ha tillkommit enbart som upplysning om den ursprungliga blyplåtens vikt, d. v. s. varans — blytackans. Skulle så vara förhållandet, och det förefaller rimligt, ha vi nu inga möjligheter att förbinda inskriften på den fragmentariska blyplåten med någon bestämd mark, varken den kölniska eller någon av de nordiska lokalvarianterna.

För en datering av föremålet ge runorna, som äro av ordinär medeltida typ, icke utslag.

På ett runt träföremål, 11 cm i diameter, med välvd översida, plan undersida och ett hål i mitten, påträffat 1962 å Kroken 1:16 (SHM inv.nr 27.600: X 71) finnas några svagt ristade streck, av vilka det första har en viss likhet med en **f**-runa. Ristningen går dock icke att reda, och det är omöjligt att avgöra, om runskrift över huvud taget har varit avsedd. Föremålet påminner till formen om en sländtrissa men är tillskuret utan omsorg.

235. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:22. Nu i Lödöse museum

Pl. 180

Litteratur: R. Ekre, Brev t. E. Svärdström 24/8 1964 (ATA).

Ett nätsänke (el. vävtyngd?) med en fragmentarisk runinskrift påträffades som lösfynd våren 1964 inom Kroken 1:22 i Lödöse. »Fyndet gjordes i fyllnadsjord (nära markytan), som uppschaktats vid grundgrävning eller troligare ledningsgrävning för hyreshuset Fornäng 2 1961–63» (R. Ekre). Detta byggnadsområde undersöktes arkeologiskt 1961–62, men den fyndförande schaktningsjordens närmare proveniens är oklar. Föremålet tillhör Lödöse museum, inv.nr 156.

Grå täljsten. Längd 13 cm, bredd 10,5 cm, största tjocklek 2,8 cm. Runornas höjd 2,5 cm. Stenen har haft formen av en bredoval, flat kläpp. Ungefär en tredjedel av föremålet har slagits bort. Ett ca 1,5 cm vitt, borrarat hål är bevarat med nötningspår, i övre kanten, av ett grovt snöre. Inskriften, som genom bortslaget har blivit fragmentarisk, har ristats till vänster om hålet, utefter föremålets rundade kant, i riktning uppifrån och nedåt. På baksidan är nedanför hålet ristat ett korsat kors av latinsk form. På samma sida, till höger om hålet finnas några korta, djupa repor, som möjligen ha varit ett bomärke.

Inskrift:

hol - - - -
·
5

Till läsningen: 1 **h** är säker; bistavarna korsa varandra strax t. v. om hst. R. 2 har dubbelsidiga bistavar gående snett uppåt höger, d. v. s. den medeltida normalformen för **ø**; runan avser dock, i likhet med förhållandet på runklockan i Flakeberg (Vg 221), sannolikt **o**. 3 **l** har tämligen kort bst; möjligen har den varit längre med yttersta delen nu förlorad i bortslaget. Efter 3 **l** följer nedre hälften av en hst utan spår av bistavar, därefter nedersta spetsarna av två stavar samt troligen spår av ytterligare en. Övre delarna av dessa 3–4 obestämbara runor ha gått förlorade i bortslaget.

Den fragmentariska inskriften låter sig icke tolkas. Man väntar sig snarast en ägarbeteckning, men runföljden går inte att förena med något känt namn med mindre man accepterar ljudvärdet **o** hos runan 2. I så fall kan den vara rester av ett personnamn med förleden *Holm-*.

Runorna och fyndomständigheterna medge tyvärr icke en exakt datering, men otvivelaktigt är inskriften medeltida.

236. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:35¹, klostret. Nu i Lödöse museum

Pl. 180

Litteratur: R. Ekre, Brev t. E. Svärdström ⁹/₁, ³⁰/₁₁ 1965, ¹⁸/₅ 1966 (ATA), Lödöse museum, vägledning (1966), s. 11.

Under utgrävningarna i Lödöse 1916–20 tillvaratogs inom området för dominikanerklostret två tegelstensfragment med runor, Vg 237 och det nedan beskrivna. Närmare fyndomständigheter äro icke kända beträffande Vg 236. Fragmentet tillhör Göteborgs historiska museum, inv.nr Lödöse 3074. Det deponerades 1965 i Lödöse museum.²

Gulaktigt tegel. Längd 12 cm (=tegllets ursprungliga bredd), bredd 10 cm, nuvarande tjocklek 3,7 cm. Stenen är bruten ungefär på mitten, troligen något till höger om mittlinjen, eftersom mätningar på Lödöse-materialet ha visat, att murtegel av 12 cm bredd i regel ha en längd av 25,5–28 cm. Stenen har dessutom spräckts i mittplanet; den ursprungliga tjockleken bör ha varit ca 9 cm. På fragmentets översida (framsida) finnas spår av murbruk, liksom på dess båda kortsidor. Runorna ha ristats i den våta leran med en trästicka, vars ådringsstruktur spåras i ristningslinjerna. Runornas höjd är 7,5–8 cm. Utefter stenens båda ytterkanter, ovanför och nedanför runföljden, förekommer en lätt kälning, »ett fenomen, som f. ö. kunnat iakttagas på en del lösa tegel bland årets [1965] fynd» (R. Ekre).

Inskrift:

...ria

»(Ma)ria»

Till läsningen: Brottet har skett i hst till 1 **r**, som dock i sin helhet är bevarad; bst når på mitten icke ända fram till hst. 3 **a** har ensidig bst. Efter 3 **a** finns intet sk.

Runföljden utgör otvivelaktigt slutet av namnet *Maria* och avser S:ta Maria, som enligt C. R. af Ugglas (*Lödöse*, 1931, s. 216) var klostrets patrona. Utrymmet på den fullständiga stenen har tillåtit en eller annan runa före namnet. Där kan möjligen ha stått ett *S*(ancta) eller i sammanträngd form ett *Ave*.

237. S:t Peders sn, Lödöse, Kroken 1:59, klostret. Nu i Göteborgs historiska museum

Pl. 180

Litteratur: O. v. Friesen, Anteckningar ⁹/₉ 1919 (i: Anteckn.bok 9, s. 43, UUB); C. R. af Ugglas, *Lödöse* (1931), s. 293f.

I Göteborgs historiska museum förvaras under inv.nr Lödöse 1918:1407 ett stycke av en medeltida tegelsten med en fragmentarisk runinskrift, påträffat vid C. R. af Ugglas' grävningar 1918 inom området för dominikanerklostret.

¹ eller Kroken 1:59, se vidare not 2.

² Föremålet, som icke finns omnämnt i C. R. af Ugglas, *Lödöse* (1931), registrerades först 1965 efter att tidigare ha förvarats i Göteborgs historiska museum bland redan från början odifferentierat fyndgods från »klostret» i Lödöse. Utgrävningen företogs till ca ³/₄ på vad som enligt 1951 års grundkarta är Kroken 1:35 och till ca ¹/₄ på Kroken 1:59. »Kroken 1:35» ingår nu (1966) i ett stort (kommunägt) fastighetskomplex med beteckningen Kroken 14:1, vari bl.a. »Kroken 1:2» med andra delar av klosterområdet ingår. Ny grundkarta förberedes.

Närmare bestämt gjordes fyndet på ett djup av 70 cm, och lokalbestämningen anges i museets katalog till »klostret sch. q c:a 4,30 från utg.p.». »Tätt intill insidan av korets östmur» i »den yngre kyrkan» (= tegelkyrkan, se nedan) var fyndplatsen belägen (af Ugglas). Denna kyrka borde enligt af Ugglas datera sig till »1300-talets mitt eller kvartsseklet dess förinnan», men senare forskning (H. Wideen, *Klosterkyrkorna i Lödöse, Fornvännen* 1944, s. 311f.) har reviderat hans uppfattning och gör gällande, att tegelkyrkan skulle vara uppförd tidigare, någon gång under tiden närmast efter 1243, det år dominikanerna anlände till Lödöse.

Tegelstensfragmentet har måtten 12,5 × 6,5 × 9 cm. 12,5 cm är stenens ursprungliga bredd, 9 cm dess tjocklek; måttet för den ursprungliga längden bör ha legat mellan 25,5 och 28 cm, se Vg 236. Teglet har en oren konsistens. Det är bränt vid låg temperatur; förfaringssättet är ålderdomligt enligt vad expertisen på Tegelbrukens centrallaboratorium meddelat. På alla ursprungliga sidoytor utom inskriftssidan finnas rester av murbruk. Inskriften, som har ristats i den våta leran före torkningen och bränningen, fördelar sig på tre rader, alla avbrutna, varigenom varje rads början har gått förlorad. Vad som nu återstår är alltså de tre radsluten. Raderna skiljas från varandra genom ristade ramlinjer. Upp till och ned till saknas dock begränsningslinjer. Runornas höjd är i respektive rader (uppifrån räknat) 3, 5 och 3 cm.

Inskrift:

... **bæstæ** | ... **pæris** | ... **upsiro**
 5 10 15

Till läsningen: Av 1 **b** återstår endast nedre hälften av den undre bst; om runan har varit stungen kan icke avgöras. 2 **æ** är avslagen upp till i höjd med bst, som dock kan följas i sin undre kant; runan kan icke ha varit **ø**. R. 3 är något oklar, förmodligen **s**. Av r. 4 återstår hst och en grundare linje till vänster om hst, vilken kan uppfattas som en **t**-bst. 5 **æ** är säker. Hst till 6 **p** ligger i brottet, men högra kanten är säkert urskiljbar; runan har kort bst liksom 12 **p**. 7 **æ** är säker. R. 8 är sannolikt **r**, ehuru bistavens bas böjer kraftigt inåt. R. 9 består av en tydlig hst utan bistavar. 10 **s** är säker. Nedersta radens runor äro skadade ned till, men alla torde vara säkra. Hst i 11 **u** beröres av brottet, men högra kanten är tydlig. 12 **p**, 13 **s** och 14 **i** äro säkra. R. 15 är sannolikt **r** ehuru något deformerad i den våta leran. 16 **o** är säker.

O. v. Friesen har i stort sett samma läsning. Han uppfattar dock r. 3 som binderuna **zs**, tvekar något beträffande r. 8 och antecknar här alternativt **b**, likaså beträffande r. 15, som han finner ha en viss likhet med en **p**-runa, sådan den föreligger i *Codex Runicus* av Skånelagen från senare delen av 1200-talet.

Inskriften är alltför fragmentarisk för att kunna tolkas. Runornas form jävar dock icke uppfattningen, att stenen har tillhört det ursprungliga byggnadsmaterialet i tegelkyrkan från mitten av 1200-talet.

Ännu ett runristat tegelstensfragment har påträffats inom klosterområdet i Lödöse, Vg 236. Också från Lund känner man ett sådant tegelstensfynd (Kulturhist. mus. inv.nr 42.904). Det gjordes 1944 i Stora Södergatan. A. W. M[årtensson] har i *Kulturen* 1961, s. 17f., föreslagit, att dess runor **upo-** är en del av futharken. Ännu ett ristat murtegel från Lödöse bör nämnas. Det påträffades under grävningarna 1964 »i en stenbyggnad nordost om klostret» (R. Ekre). Ristningen består av det latinska alfabetet i minuskler av 1400-talstyp (avbildning i R. Ekre, *Lödöse museum*, 1966, fig. 14). Inskriften är förmodligen magisk och till sin karaktär en direkt motsvarighet till futharkinskrifterna på Vg 203, 205, 206, 218. Om sådan alfabetmagi se *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 773f.

238. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:10. Nu i Statens historiska museum

Pl. 181

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning 21/11 1964 (VHAA 7168/64).

Vid 1964 års undersökning på Passagården 1:10, V om järnvägen, påträffades på ett djup av 120 cm en liten fragmentarisk, svarvad träskål med runristning på stödbotten. Föremålet förvaras i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: P 167.

Träskålen har vid brädden haft en diameter av ca 15,5 cm. Den har varit ca 3,5 cm hög. Det bevarade partiet — hela stödbotten och en del av bålen — är nu brustet i ett tjugotal stycken, flertalet med passning; några ha gått att åter foga samman. Stödbottens diameter är 5 cm, tjocklek 3,5 cm. På denna finns en 4 cm hög och 1,5 cm bred R-bokstav skuren längs med träets ådring. Detta bomärke(?) inkräktar delvis på tre tvärs över ådringen, till vänster om R stående, grunt skurna runor. Dessa äro utan tvivel äldre än bokstaven. Runorna äro 2–2,5 cm höga.

Inskrift:

eka

Till läsningen: 1 **e** har ringformig punktering. Bst i 2 **k** är förhållandevis högt ansatt; runan är icke stungen. 3 **a** har ensidig bst.

Inga spår av flera runor kunna nu skönjas, och sannolikt ha inga flera funnits. Eftersom huvudstaven i R skär de tre runorna, har man nämligen ingen anledning misstänka, att den som skar bokstaven först skulle ha utplånat andra runor men låtit de tre nu iakttagbara stå kvar. En skåra löper dock mellan huvudstavarna i runorna 1 och 3 och i det närmaste parallellt med huvudstaven i R. Skåran har intet samband med runorna men har möjligen tillkommit samtidigt med R.

Bokstaven R är givetvis en märkning. Helst skulle man vilja förstå även runorna som en sådan, d. v. s. ett personnamn, men den korta runföljden svarar icke mot nominativformen av något känt sådant, däremot mot den oblika formen av ett namn med svag böjning. Mansnamnet *Eke* skulle då formellt kunna komma ifråga — ett par medeltida svenska belägg förekomma, det äldsta från 1352 (Lundgren & Brate); *Eke* finns också belagt på frisiskt område, både som mansnamn och kvinnonamn, likaså i Danmark från sen medeltid (*Danmarks gamle Personnavne*) — formellt även kortnamnet *Ekke*. Det måste dock betonas, att tillhörighet eljest uttryckes med personnamnet i nom. enbart (t. ex. Vg 230) eller följt av ett *a mik* (t. ex. Vg 239, 240). Att i Vg 238 skulle föreligga en oblik form av ägarens namn synes därför osannolikt. Däremot är det icke alldeles otänkbart att runan 3 **a** skulle vara pres. 3 sg. av verbet *æiga* med objektet utelämnat eller underförstått. Subjektet ligger i så fall i de två första runorna, som då rimligen böra uppfattas som begynnelse-runor i ett namn. Se även Vg 254. En sådan tolkning förblir dock en gissning.

Föremålet som sådant kan icke dateras. Runan **e** med ringformig punktering har tämligen liten frekvens. Den är till sin typ rent medeltida med äldsta belägg (NIyR 526) från slutet av 1100-talet. Detta ger för inskriftens del bara ett post quem.

239. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33. Nu i Statens historiska museum

Pl. 182

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning ⁴/₁ 1964 (VHAA 85/64, ATA).

Vid den arkeologiska undersökning, som hösten 1963 utfördes på Passagården 1: 33, påträffades i orört lager på 2,20 m djup en liten träspade (smörspade?) med runinskrift. Föremålet förvaras i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: C 36.

Spaden är av furu. Längd 19 cm; bladets bredd 6,5 cm; skaftets bredd 1,8 cm, tjocklek 1 cm. Skaftet som till prydnad har en cirkelformad avslutning, bär på båda bredsidorerna runinskrifter. Dessa skola läsas i riktning från bladet mot skaftändan. Runornas höjd är densamma som skaftets bredd. Tecknen äro tydliga.

Inskrifter:

A. **hælhæ : a mik**
5

»Helga äger mig.»

B. **hælga**
5

»Helga»

Till läsningen: A. Före 1 **h** finns ej sk eller annan ristning. Nedre delen av huvudstavarna i 1 **h** och 2 **æ** har gått förlorad i en större ytskada. R. 2 och 5 ha samma form med dubbelsidig bst, **æ**. Av den övre punkten i sk efter 5 **æ** återstår bara ett litet spår i vänstra kanten av en mindre skada. 6 **a** har ensidig bst. Mellan 6 **a** och 7 **m** finns intet sk. Vänstra bst till 7 **m** är högt ansatt, den högra däremot lågt liksom bst till 9 **k**. Intet sk efter 9 **k**. — B. Denna inskrift har på alla sätt ett mera vårdat utseende. Alla runorna äro oskadade. Inskriften omges icke av sk. 2 **æ** har dubbelsidig bst. 4 **g** är stungen. 5 **a** har ensidig bst.

Inskriften utgöres på den ena sidan av en ägarformel av vanlig typ, som också återfinnes på Vg 240 (från samma fyndplats) samt Vg 213. På den andra sidan står ägarens namn upprepat. *Hælga* förekommer i ett tiotal runinskrifter. I två av dessa belägg (U 793, 1036) använder ristaren för det frikativa g-ljudet runan **h**. Lagerföljden på fyndplatsen gör en tidsbestämning till 1200-talet trolig.

En vävskyttel funnen på 2,30 m djup vid samma undersökning (SHM inv.nr 27.600: C 120) har en mängd repor, som oriktigt misstänkts för att vara runor.

240. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33. Nu i Statens historiska museum

Pl. 183

Litteratur: R. Ekre, *Fyndförteckning* ⁸/₁ 1964 (VHAA ad 85/64); E. Svärdström, *Erik tunnbindares tolk*, *Ett runristat måttverktyg från Lödöse* (i: *Fornvännen* 1964, s. 115f.), *Medeltida måttolkar*, *Ett nytt belägg* (ibid. 1965) s. 80f.; N. Sahlgren, *Äldre svenska spannmålsmått* (Nordiska museets Handlingar 69 [1968]), s. 69f.

I samband med arkeologisk undersökning 1963 på Passagården 1: 33 i Lödöse påträffades en måttsticka av trä med runinskrifter. Fyndet gjordes på ett djup av 1,60 m strax under ett brandlager, i resterna av en knuttimrad byggnad. Föremålet förvaras nu i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: C 133.

Materialet är benved (*Evonymus europæa*). Stickans längd är 23,6 cm, bredd 2,8 cm; tvärgenomskärningen är kvadratisk. Mittpartiet, 6 cm långt, utgöres av ett åttafasat handtag eller grepp med en prismatiskt skuren knapp i centrum. Stickans båda ändar, 10 cm respektive 7,6 cm långa, ha vardera fyra försänkta måtttytor, sammanlagt åtta stycken av olika längd, från 16 mm till 88 mm. Fig. 355. Med varierande tolerans av upp till 1,5 mm, vilket måste anses rimligt med hänsyn till trä materialet, erhålles följande matematiska måttserie, som synes utgå från tum, ehuru en förhållandevis kort sådan (22 mm): $\frac{3}{4}$, 1, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{3}{4}$, 2, 3, $3\frac{1}{2}$, 4. Se härom E. Svärdström, *Erik tunnbindares tolk* (1964) samt N. Sahlgren, *Äldre svenska spannmålsmått* [1968], s. 69f. Sahlgren har räknat fram värdet för en hanseatisk tum till 23 mm och framhåller föremålets stora betydelse för diskussionen om hanseatisk påverkan på västgötsk måttsutveckling.

Runinskrifterna äro tre, på fig. 355 betecknade med A, B, C. De ha ristats på orörda, d. v. s. icke för-

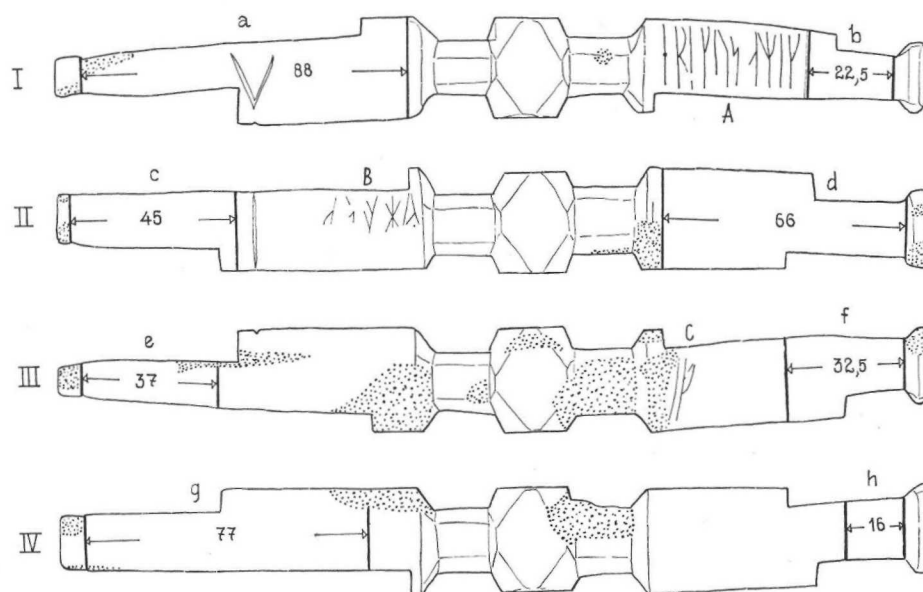

Fig. 355. Vg 240. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33. Arabiska siffror ange måtтыtornas längd i mm. Efter teckning av förf. 1/2.

sänkta ytor. Alla tre äro grunt ristade. Inskriften A är tydlig och till alla delar läsbar. Runorna äro intill 1,5 cm höga. B är så grund, att den är mycket svår att urskilja för blotta ögat och endast har kunnat redas i stark förstoring under gynnsamma belysningsförhållanden. C, som nu består av två mycket grunda runor, befinner sig intill en ytskada i träet, som kan innebära förlusten av en eller ett par runor. På fig. 355 finns den runristning redovisad, som framträdde vid min granskning av inskrifterna före konserveringen.

A. erikus a mik
5 10

»Ericus äger mig.»

B. gihorþ
5

»Gjord»

C.

Till läsningen: A. Alla runorna äro säkra. Inga sk förekomma. 1 e är stungen på mitten med en mycket liten punkt. Toppen av 2 r är bortnött samt nedersta delen av bst. 3 i och 4 k äro icke stungna. Mellanleden i 6 s är kort och förhållandevis högt placerad. Ordskillnad före 7 a markeras med tydligt mellanrum. 7 a har ensidig bst. Efter denna runa finns intet mellanrum. 10 k är icke stungen. — B. Ristningen är ytterst svag och efter föremålets konservering mycket svår att urskilja. Motiveringen av läsningen grundar sig alltså enbart på iakttagelser vid granskningen före konserveringen. Inga sk förekomma. Runornas toppar äro bortnötta. R. 1 är en k-runor; en liten punkt kan urskiljas, där en stingning normalt skulle ha sin plats; runan är därför troligen g. R. 2 är en hst utan bst, i. Bistavarna till 3 h äro förhållandevis långa. 4 o har nedåt höger riktade, ensidiga bistavar. En 3 mm lång skåra i träytans underkant mellan h och o har ingen fortsättning uppåt i runornas plan och är sannolikt oavsiktligt tillkommen. Av r. 5 finnas endast obetydliga spår,

vilka dock äro väl förenliga med en identifiering av runan som **r**. Av r. 6 återstår gott och väl nedre hälften, rimligen **p**. Efter denna runa finnas inga spår av ristning. — C. Ingen av de två runorna är entydig. Av r. 1 urskiljes numera bara en lodrät stav, **i**(?), **u**-bst(?). R. 2 kan vara en **k**-runa, eventuellt stungen med en streckformig punkt (**g**), eller möjligen, ehuru knappast troligt, **f**, där övre bst har skadats på mitten och de båda bistavarnas övre ändar sammanfalla. Före r. 1 är en 5 mm bred skada; utrymmet medger en, högst två runor. Efter r. 2 tyckas inga runor ha varit ristade. — En halvcentimeterlång skåra invid skadan framför måttytan 66 mm kan möjligen vara ristad. I övrigt finns ingen ristning bevarad, som kan vara rester av inskription. Däremot finns på måttytan 88 mm ett kraftigt v-formigt märke inskuret och invid måttytan 45 mm ett enkelt streck av samma slag, båda av okänd innebörd.

Inskriften A är en ägarformel av tämligen vanlig typ, som förekommer även i Vg 213 och 239 samt med objektet ställt före predikatet i Vg 70 och 71.

Det äldsta kända belägget i Sverige på den latinska formen av namnet Erik är SD 1 s. 699 (1250–51) *Ericvm* (ack.), ett av Birger Jarls sändebud till Lübeck, samt SD 1 s. 583 (1281) *Erico de Thorpe* (abl.), vittne i gåvobrev till Riseberga kloster. Båda dessa belägg äro emellertid hämtade ur latinsk text. Det hittills äldsta belägget i svensk text är SD 6 s. 463 (1353) *Ericus*, faste i Tveta härad, Småland. Lödösetstickans namnform **erikus** är således anmärkningsvärd, eftersom runbelägget otvivelaktigt är äldre.

Inskriften B är mindre omsorgsfullt gjord och en märkning av helt annat slag, avsedd som praktisk anvisning eller som stöd för minnet. Den uttrycker uppenbarligen fsv. *giorð* f., fisl. *gjørð* 'gjord, tunnband'. Den överflödiga **h**-runan har sin orsak i ristarens trevande ljudanalys.

Inskriften C kan på grund av skadorna icke ges någon säker tolkning. De båda runorna kunna möjligen ha varit **ug** och i så fall måhända rester av ett **lug**, d. v. s. fsv. *lagg* f., fisl. *logg*, da. *lug* 'skåra i tunnstav, krös, vari botten till ett laggkärl infogas'. Omljudsformen är i och för sig icke överraskande på västsvenskt område, se Gun Widmark, *Det nordiska U-omljudet* (1959), s. 266 f. Men förslaget är närmast att betrakta som en gissning.

Föremålet är alltså ett måttverktyg, en *tolk* i den gamla bemärkelsen av ett icke ställbart måttverktyg för kontroll av arbetsstyckets mått.¹ Måttet 45 mm avser synbarligen bredden på ett tunnband. Vi ha visserligen ingen uppgift på vad de andra måtten avser, men de förhållandevis små dimensionerna ger anledning förmoda, att det kanske rör sig om bredden av stäver (eventuellt även band) i laggkärl av olika storlek. Att måttytan 45 mm har försetts med text kan bero på svårighet för hantverkaren att skilja det från det endast 8 mm kortare måttet 37 mm. Det är ju heller inte uteslutet att tolken kan ha haft ett vidare användningsområde.

Stilhistoriskt hör Lödösetolken snarast hemma i äldre medeltid. Runologiska skäl jämte namnformen göra att inskrifterna falla naturligtast in i 1300-talets förra hälft, dock med någon marginal bakåt i tiden. Den bebyggelsearkeologiska uppfattningen om lagerföljdens kronologi på fyndplatsen pekar numera mot en något högre ålder, än vad jag i förstone nödgades antaga. Enligt vad grävningsledaren Rune Ekre nyligen har kommit fram till, är det kraftiga brandlagret strax ovanför fyndnivån troligen resultatet av 1367 års storbrand. Samtliga faktorer göra därmed en datering av tolken till början av 1300-talet rimlig.

Efter Lödösetolkens första publicering (1964) fann man i Den antikvariske Samling i Ribe en motsvarande måttolk, något mindre till storleken och utan inskription samt till användningsområdet obestämbar (E. Svärdström, *Medeltida måttolkar, Ett nytt belägg*, i: *Fornvännen* 1965, s. 80f.). Stilhistoriskt hör Ribetolken hemma i senare delen av medeltiden. Sentida exponenter för samma verktygstyp är de s. k. polhemsstickorna från 1700- och 1800-talen av trä, järn eller gulmetall. På dessa finns måttytornas längd i tum angiven med siffror, men användningsområdet för dessa sena tolkar är oklart.

¹ S. O. Jansson, *Måttordbok* (1950), s. 89.

241. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33. Nu i Statens historiska museum

Pl. 181

Litteratur: R. Ekre, *Fyndanmälan* 24/8 1964 (VHAA 5218/64).

En liten trästicka med inskurna runor påträffades 1964 i jord, som 1963 hade schaktats upp i samband med anläggning av en garageväg på Passagården 1: 33. Det ursprungliga fynddjupet var sannolikt »närmare 180 cm». Föremålet förvaras i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: B 107.

Stickan är rektangulär med avskurna hörn. Längd 4,5 cm, bredd 1 cm, tjocklek 0,2 cm. Alla ytor äro slättäljda. Runinskriften upptager hela den ena sidan. Runornas höjd är densamma som stickans bredd.

Inskrift:

pnmuninpphh
 5 10

Till läsningen: Runorna äro tunt skurna men tydliga. I de fall, där två bistavar träffa eller korsa en hst, sker det dock utan precision (1 **p**, 3 **m**, 9 **p**, 10 **h**, 11 **h**). R. 1 och 9 äro sannolikt **p**-runor av den förenklade medeltida form som liknar den latinska versalen K och är säkert belagd tidigast i slutet av 1100-talet (NIyR 526; runan diskuteras i *NIyR* V, 1960, s. 226). Alla **n**-runorna (2, 5, 7) ha dubbelsidiga bistavar. 2 **n** har ovanligt lång bst; den skär hst i 3 **m**. R. 4 består av en hst och till höger om denna en från huvudstavens mitt snett nedåt höger gående bst, **u**(?). R. 6 är en hst utan bistavar (**i**); till höger om mitten en obetydlig skada. De båda **h**-runorna (10, 11) ha förhållandevis långa bistavar, särskilt 11 **h**.

Inskriften ger ingen mening. Några enkla system för lönnskrift ha prövats, men förgäves. Förmodligen har ristaren skurit inskriften i magiskt syfte. Om sådana »utydesformler» se *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 1049f. Den anspråkslösa träflisan synes väl ägnad att smusslas in osynlig till skydd eller skada för någon.

I en brandskadad, rund träskiva med ett hål i mitten, funnen på Passagården 1:33 år 1963 på ett djup av 170 cm (SHM inv.nr 27.600: C 105; diameter 13,5 cm, tjocklek 1,8 cm) finnas vinkelrätt mot träets ådring en mängd grunda, fina skårar, av vilka en eller ett par likna runor. De äro med säkerhet endast repor.

S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33. Nu i Lödöse museum

Vid den arkeologiska undersökning, som hösten 1963 utfördes på Passagården 1:33, påträffades i orört lager på 2,50 m djup ett notflöte av furu (längd 30 cm, bredd 10 cm, tjocklek 4,5 cm) med ett inskuret ägarmärke i form av

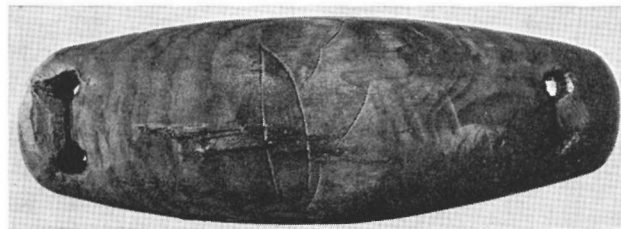

Fig. 356. S:t Peders sn, Lödöse, Passagården 1:33.
 Flöte SHM inv.nr 27.600: C 53.
 Foto N. Lagergren 1964.

en **u**-runa, 7,5 cm hög och 2 cm bred. Fig. 356. Föremålet tillhör Statens historiska museum, inv.nr 27.600: C 53, men är deponerat i Lödöse museum.

Flötet är av samma typ som tre andra notflöten, vilka C. R. af Ugglas i juli 1918 påträffade på »Spetalfältet», »inom en av kajbyggnadens stockkistor» (C. R. af Ugglas, *Lödöse*, 1931, s. 602f.). Två av dessa notflöten ha inskurna ägarmärken, det ena (längd 31,5 cm, bredd 9,5 cm, tjocklek 5,5 cm) en **æ**-runa (3 cm hög), det andra bokstaven R. De tillhöra båda Göteborgs historiska museum och äro avbildade i Ugglas a. a., fig. 280–81. Flötena från 1918 års undersökning ha daterats till »1300-talet(?)». Av fyndnivån att döma är notflötet från Passagården sannolikt från 1200-talet.

242. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:11. Nu i Statens historiska museum

Pl. 182

Litteratur: O. v. Friesen, *Anteckningar* 9/9 1919 (i: *Anteckn.bok* 9, s. 44, UUB); C. R. af Ugglas, *Lödöse* (1931), s. 606f.; A. Nordén, *Magiska runinskrifter* (i ANF 1937), s. 179; R. Ekre, *Brev t. E. Svärdröm* 18/5 1966 (ATA).

Äldre avbildning: H. Karlsson, teckning å katalogkort i Göteborgs hist. mus. (återgiven i af Ugglas a. a. samt Nordén a. a.).

I samband med C. R. af Ugglas' utgrävningar i Lödöse 1917 påträffades på »Spetalfältet» en liten trästicka med runinskrift. Fyndet gjordes »på 1 m. djup i närheten av kajen» (af Ugglas). Föremålet tillhör Göteborgs historiska museum, inv.nr Lödöse 1917: 1409, men är deponerat i Statens historiska museum, inv.nr 27.941.

Den lilla stickan är en rundtäljd träpinne, 12 cm lång och 1,6 cm i diameter, som utefter längden har skurits ned 0,4 cm, så att en flat yta har åstadkommit, på vilken runinskriften har ristats. Ena ändan (till vänster om inskriften) är tvärt avskuren utanför en mycket låg, kanske oavsiktlig, klack med en svagt kälad, 1 cm lång förtuning. Den andra ändan (till höger) är med några snitt tillspetsad och avbruten. Hela den flata ytan är sålunda bevarad. Kärnpåret i den tillspetsade ändan är murket till ett par centimeters djup men visar inga spår av metall eller rost, som skulle kunna tyda på, att en tånge i något redskap här skulle ha varit infälld. Föremålet har heller icke kunnat artbestämmas, märksticka?

Runinskriften börjar 1,3 cm från den tvärt avskurna ändan och är 7 cm lång. Runornas höjd är densamma som ristningsytans bredd, 1,5 cm. Tecknen stå tätt, distinkt inskurna med en vass kniv. Formen vittnar om säker kunskap och gott handlag hos ristaren. Fig. 357.

Inskrift:

porbon : brason : brattr þo -

5 10 15 20

»Torbjörn Brattsson. Bratt Tor-(?).»

Till läsningen: Före 1 **p** finns intet sk; däremot efter 6 **n** och 12 **n**; de bestå vardera av två korta lodräta streck. Alla runorna med undantag av den sista äro säkra. Båda **p**-runorna (1, 19) ha lång bst. Samtliga **o**-runor (2, 5, 11, 20) ha ensidiga bistavar liksom **a**-, **n**- och **t**-runorna (6, 9, 12, 15, 16, 17). I **r**-runorna 3, 14, 18 når bst på mitten icke ända fram till hst, möjligen dock i 8 **r**. Mellanleden i 10 **s** ligger i en liten spricka; första leden är utdragen nedanför vinkeln. Bistavarna i 16 **t** och 17 **t** äro korta och tunna. Invid 15 **a** finns överst till vänster en lodrät, lätt skåra, början till en felriktad hst? Efter 18 **r** finns intet sk. R. 21 består av en enkel hst, som upptill böjer obetydligt åt vänster, dock utan varje förbindelse med föregående runa; inga spår av bistavar. Efter r. 21 finns ingen ristning; ytan är oskadad, varför inskriften icke synes ha varit längre. — v. Friesen läser inskriften på samma sätt.

Om runföljden 13–18 uppfattas som personnamn (v. Friesen) svarar den mot namnformen **brattr**, som förekommer i några uppsvenska runinskrifter (U 1036, 1067 samt L 1069 Högs kyrka, Hälsingland). I samt-

Fig. 357. Vg 242. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:11. Efter teckning av H. Karlsson.

liga fall har namnet uppfattats som en form av *Brandr* med utelämnad nasalruna. Namnets betydelse torde ha varit 'svärds klinga' (om etymologin se vidare de Vries *brandr* 2). Namnet finns också på runstenen Vg 135 (*brantr*), troligen med samma grundbetydelse. I Västsverige ligger det dock närmast till hands att sammanställa *brattr* med det från västnordiskt område välkända *Brattr*, ursprungligen använt som binamn. Namnet ingår också i runföljden 7–12, som synes vara uttalsformen för *Brattsson*.

O. v. Friesen föreslår en supplerings av de tre sista runorna med ett till *Brattr* knutet tillnamn *Porbiornsson*, varvid hela namnföljden skulle åsyfta far och son. Ett par detaljer i runföljden 13–21 gör att man tvekar en smula inför namnlistan som sådan: frånvaron av skiljetecken efter 18 *r* samt den även för medeltida runskrift sällsynta dubbelteckningen av konsonant (16–17 *tt*). En tanke, att inskriften i sin helhet skulle vara en fullständig sats, där runorna 13–21 utgjorde predikats verbet jämte objekt eller annan bestämning, faller emellertid på oöverkomliga svårigheter att erhålla en acceptabel tolkning i sådan riktning. Frågan kompliceras givetvis också av att man inte med säkerhet vet vad stickan har använts till. Man torde alltså få stanna för tolkningen av runföljden 13–18 som *Brattr* och fortsättningen, r. 19–21, som början till eller en förkortning av ett namn med förleden *Por-*.

A. Nordén förtecknar inskriften bland *Magiska runinskrifter* (ANF 1937), eftersom han i inskriftens anordning tror sig förmärka talmagi: »Rungrupperna [1–6, 7–12, 13–20] äro kanske avsiktligt byggda på talen 6 och 8 — varför skulle eljest sista ordet vara på ett så egendomligt sätt förkortat?» En sådan tydning är emellertid grundlös och missvisande.

Föremålet kan icke dateras utifrån de vaga fynduppgifterna. Ortografin i inskriften svarar bäst mot senmedeltida språkförhållanden. Den avslöjar tydligt uttalslättnader i form av assimilationer i svagtonig stavelse (*bon*) och konsonantförbindelsen *ts* (*brason*).

255. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:11. Nu i Statens historiska museum

Pl. 181

Litteratur: R. Ekre, Fyndförteckning ³/₅ 1967 (VHAA 2652/67); E. Svärdsström, Runfynd 1967 (i Fornvännen 1968, s. 286).

I samband med schaktning för vatten och avlopp vintern 1966–67 påträffades 1967 å Spetalen 1: 11 på 140–160 cm djup en liten plan furusticka med runinskrift, Statens historiska museum inv.nr 27.600: MC 15.

Stickan har rektangulär form, 6,3 × 2,8 × 0,5 cm. Den ena längsgående kanten är skuren, den andra rå, uppkommen genom att stickan har spräckts. Kanterna vid de båda kortsidorna äro mejselformigt skurna. Inskriften, intill 2,5 cm hög, är fullständig, så när som på att basen till r. 1 och r. 3–5 har bortfallit i sprickan. Fig. 358.

Fig. 358. Vg 255. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:11.
Efter teckning av förf.

Inskrift:

ki - - p
5

Till läsningen: R. 1 är **k** med förhållandevis kort, högt ansatt bst. R. 2 består av en lång, snett riktad, mycket tunn linje utan bistavar, **i**. R. 3 är en hst med en högt ansatt, bågformig bst — som en ofullbordad **p**-bst. Med hänsyn till 5 **p**, som är klar och har annan form, skulle r. 3 snarare kunna vara **n** med ensidig bst eller möjligen **l**; det är dock icke tilltalande med ett konsonantecken här framför de båda följande. R. 4 förefaller att vara **r** eller **b**, beroende på hur runans förlorade bas har sett ut; snarast **r**.

I sitt nuvarande skick ger inskriften ingen mening.

256. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:11. Nu i Statens historiska museum

Pl. 181

Litteratur: R. Ekre, *Fyndförteckning 7/7*, 1967 (VHAA 4233/67); E. Svärdström, *Runfynd 1967* (i *Fornvännen* 1968, s. 286f.).

I schaktningsjord från nybyggnadsområdet Klosteräng påträffades ²⁶/₅ 1967 ett djurbensfragment (revben av nötkreatur) med två korta runinskrifter, en på vardera bredsida av benbiten. Jorden härrörde från ett fyndskikt på 200–320 cm djup (fyndruta »F 10 Brunnen»). Fragmentet förvaras i Statens historiska museum, inv.nr 27.600: MC 63.

Benstycket, som har en längd av 8 cm, en största bredd av 2,4 cm samt en tjocklek av 0,9 cm, är i den bredare änden snett avhugget (flera huggmärken), i den smalare avbrutet. Runornas höjd är ca 1,5 cm.

Inskrifter:

A (på den konvexa sidan):

kup

»Gud»

B (på den konkava sidan):

asu - ...

Till läsningen: Inga skiljetecken förekomma. A. Alla tre runorna äro säkra; 1 **k** är icke stungen, den kan icke heller ha varit **f**. Bst i 2 **u** är i sin översta del tunn. 3 **p** har lång bst, vars anslutning till hst ligger nära huvudstavens topp och bas. — B. 1 **a** har ensidig bst. 2 **s** är av kortkvisttyp, nedtill avslutad med en punkt. R. 3 är sannolikt **u** med lågt ansatt bst, något böjd, eller möjligen ehuru knappast troligt **n** med ensidig bst. Av r. 4 återstår invid brottet ett litet stycke av en huvudstavs översta del; en svag skåra snett nedåt åt höger från toppen räknat kan — om den är avsiktlig — vara rester av en **l**- eller **r**-bst.

Inskriften A tycks vara fullständig, medan B är avbruten, i varje fall skadad. B är intressant genom sin **s**-runa. Kortformen av **s**-runan är i västgötska inskrifter eljest företrädd endast i Sparlösa-inskriften (Vg 119)

samt den relativt tidiga Vg 9 Leksbergs kyrkogård. I norska inskrifter förekommer den allmänt även under medeltiden.

Den variant av **u**-runan, med lågt ansatt bistav, som antages föreligga i B-inskriftens tredje runa, förekommer annorstädes men är sällsynt. Enstaka exempel, ehuru icke så extrema, finnas i Vg 61, 114, 157, 162, 175, 220. I norska inskrifter finnas också belägg på **u**-runan med mycket lågt ansatt bistav. Det kan noteras, att A-inskriftens **u**-runa har normal form. B-inskriftens tredje runa är således något osäker och därmed också innehållet i inskriften. Runföljden kan dock vara mansnamnet *Assurr*, som också förekommer i Vg 50, 92, 195, 217, eller *Asulfr*, känt från U 40, 175(?), 889, L 1057 från Gästrikland, DR 345 Skåne, eller *Asvaldr* Ö1 40. Vad inskriften har tjänat för ändamål är ovisst liksom benstyckets funktion över huvud taget.

Ett litet träfragment (SHM inv.nr 27.600: MC 25) av vad som förmodats vara en stav till ett laggkäril och som påträffats ²⁴/₂ 1967 i schaktningsjord från samma plats har på ena breddsidan några tunt skurna ritsar. Ingenting talar för att de skulle vara rester av runor.

243. S:t Peders sn, Lödöse, Spetalen 1:33, S:t Olovs kyrkoruin.

Nu i Lödöse museum

Pl. 184

Litteratur: C. R. af Ugglas, Lödöse (1931), s. 419f.; H. Jungner, Anteckningar ⁸/₇ 1936 (ATA); H. Wideen, »Hospitalet» i Gamla Lödöse — en omprövning (i: Fornvännen 1950), s. 228.

Äldre avbildning: af Ugglas a. a.

En cylinderformad sten på en kvadratisk plint, som påträffades vid utgrävningarna i Lödöse 1919, är ristad med runor. Föremålet tillhör Göteborgs historiska museum, inv.nr Lödöse 1919: 515, men är deponerat i Lödöse museum.

Fyndet gjordes på 1,70 m djup bland byggnadsresterna av vad C. R. af Ugglas kallar »Hospitalet», »270 m från utg.p.», men som senare av H. Wideen betecknats som S:t Olovs kyrka. Närmare bestämt är fyndplatsen belägen omedelbart till höger innanför den ursprungliga sydportalen i S:t Olovs kyrka från äldre romansk tid. Fig. 359.

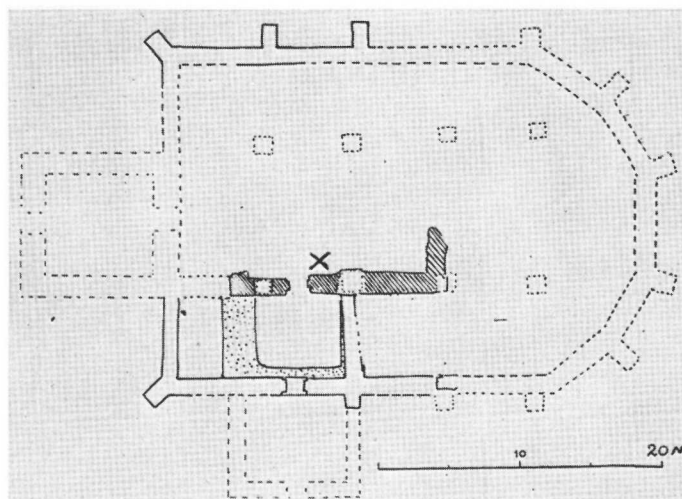

Fig. 359. H. Wideens plan av S:t Olovs kyrka i Lödöse (Fornvännen 1950, s. 229).
Krysset utmärker fyndplatsen för Vg 243.

Föremålet består som nämnt av två delar, en kvadratisk plint (39 × 39 cm, höjd 18 cm), på vilken stod — i en grund fördjupning på dess översida — den låga, cylinderformade stenen (37 cm i diameter och 16 cm hög). Den sammanlagda höjden är alltså 34 cm. Materialet i båda är ljusgrå täljsten. Genom de båda delarna går en 2 cm bred, rund kanal, mynnande i en låg tratt av 15 cm diameter i cylinderns övre planyta och utlöpande i en triangulär upphuggning, gående tvärs igenom plintens undersida. Det är otvivelaktigt fråga om en utloppskanal för vatten, och af Ugglas finner det naturligast att i stenarna se understycket av en dopfunt (*Lödöse*, 1931, s. 419). Ett fragment av en liten täljstensskål med enkel, profilerad överkant (diameter 26 cm, höjd 12 cm, tjocklek 7 cm) funnen på ett djup av 2 m »ej särdeles långt därifrån» anser han möjligen ha haft samband med understycket ifråga, och i så fall kan enligt hans åsikt hela arrangemanget i stället ha utgjort ett vigvattenskärl. Armin Tuulse har muntligt uttalat som sin bestämda mening, att föremålet är underdelen till en dopfunt. Monica Rydbeck anser det troligt, att så är fallet. Några direkta paralleller finnas dock ej. För inskriftens tolkning saknar frågan praktisk betydelse.

Ungefär mitt på cylinderytan står mellan lätt ristade ramlinjer (snarast hjälplinjer) en runinskrift. Cylinderns omkrets är 115 cm men runbandet endast 93 cm långt, runinskriften 69 cm. Det innebär, att föremålet icke har ristning runt om, och att inskriften upptager endast något mer än hälften av stenens omkrets. Förmodligen har föremålet stått med den oristade delen vänd mot kyrkväggen, eventuellt i ett hörn. Runorna äro ristade med ett vasst föremål och c:a 5 cm höga. Inskriften är på det hela taget tydlig.

Inskrift:

porgel : näktægäl : risti : runir : þeser : i : olaus : kiriki
5 10 15 20 25 30

»Torkel näktergal ristade dessa runor i Olovs kyrka.»

Till läsningen: Början och slutet av inskriften är grundare än det övriga; det förefaller som om ristaren på grund av föremålets placering har haft svårare att utföra sitt arbete i dessa partier. Före 1 **p** finnas två grunda fördjupningar, troligen ej sk. I 1 **p** utgår bst från huvudstavens ändar. R. 2 är binderuna **or**; **o**-parten har ensidiga bistavar, **r**-bistaven har på mitten ej anslutning till hst. 3 **g** är stungen med en djup punkt. 4 **e** är stungen med ett litet tvärstreck. Sk efter 5 **l** är två djupa, tydliga punkter. 6 **n** har påfallande lång, ensidig bst. I 7 **ak** har **a**-parten kort bst; **k**-parten är icke stungen. 8 **tæ** är mycket tydlig. 9 **g** är tydligt stungen. Efter 10 **al** finnas två tydliga punkter som sk. 11 **r** har vinklad bst, som på mitten ansluter till hst. 12 **i** är ej stungen. R. 14–16 och 29–30 ha bevarat röda färgspår. R. 15 har mitt på hst en fördjupning, som sannolikt är naturlig. I 16 **r** ansluter bst på mitten till hst liksom i 19 **r**, 24 **r**, 31 **r**. R. 18 är ej stungen; strax ovanför huvudstavens mitt finns en stor ojämn fördjupning. 20 **p** har kort bst. 21 **e** och 23 **e** äro stungna med små runda punkter. Två små, runda fördjupningar framför och intill hst i 26 **ol** äro troligen avsedda som sk. 27 **au** är icke stungen i **u**-parten; en högt i runan belägen, liten fördjupning förefaller naturlig. 28 **s** har på mitten en flagring. Båda punkterna i sk efter 28 **s** äro små och grunda. Ett litet ristat, latinskt kors vilar på runbandet ovanför 28 **s**. Efter 34 **i** finnas inga säkra spår av någon runa; på förhållandevis stort avstånd från 34 **i** finns dock en svagt ristad (repa?) linje, möjligen en påbörjad hst, dock knappast till en väntad **u**-runa, snarare då till en **o**-runa.

C. R. af Ugglas anför följande läsning, som »tidigast gjorts av docenten I. Lindqvist, Lund», och »senare godhetsfullt granskats av prof. N. Beckman, Göteborg, och prof. B. Nerman, Stockholm» (a. a. s. 422): **porgel : nætægäl : risti : runir : þisir : i olus : kiriki**. — H. Jungners läsning överensstämmer med min.

porgel avser väl snarast det vanliga mansnamnet *Dorkell*. Anledningen till **g**-runan kan vara ljudlagsenlig övergång av *k* till *gh* i trycksvag stavelse. Alternativt kan **g**-runan bero på attraktion till ett annat vanligt mansnamn, *Dorgils*, eventuellt under inverkan av den latinska formen *Thorgillus*. En sådan tydning av andra liknande belägg ger I. Modeer i uppsatsen *Fornsvenska personnamn i en regestsamling (i: Personnamn från medeltid och 1500-tal = Anthroponymica Suecana 2, 1957)*, s. 15f.

Tillnamnet *näktergal(e)* m. 'näktergal', utan avledning bildat av djurnamnet (se E. Hellquists förteckning

av sådana namn i *Xenia Lideniana*, 1912, s. 97), finns belagt i mlt. och fda. (inkl. skånska) källor. Flertalet danska belägg är från slutet av 1400-talet. De äldsta säkra, danska beläggen från 1483 och 1486 avse en och samma person *Bundie (Bunde) Nachtegal*; från 1487 är belägget *Henric Nachtergale*. I sin latinska form (*philomela*) förekommer det troligen redan i ett belägg från 1303, *Petro Philomene (DGP II, sp. 763)*. Ett ännu tidigare, mlt. exempel är *thydemannus nahtegale sartor* 1281 (se Helene Brockmüller, *Die Rostocker Personennamen bis 1304*, 1933, s. 97). Det är till sitt ursprung tyskt eller i varje fall västgermanskt. Genom den kontinuerliga handeln med en rad nordtyska hamnstäder, framför allt Lübeck, men även Rostock, Wismar och Stralsund, som inleddes på 1200-talet och blomstrade på 1300-talet, mottog Lödöse ett tyskt befolkningstillskott, vilket tydligt spåras i namnskicket (W. Koppe, *Lübeck und Lödöse im 14. Jahrhundert*, Göteborgs K. Vet. o. Vitt.samh. Handl. 5:e följden, Ser. A, Bd 4: 1, 1934).

Genom inskriften säges föremålet uttryckligen ha haft sin plats i S:t Olovs kyrka, den ena av Lödöses två församlingskyrkor under äldre medeltiden. Det lilla ristade korstecknet i anslutning till namnet på kyrkans skyddspatron är en fyndig markering av Olovs egenskap av helgon. Beteckningssättet erinrar om träkalendrarnas.

Inskriften utgör en självständig sats. Uttrycket »dessa runor» kan givetvis avse inskriftens egen runföljd. Men man frågar sig, om det inte innehållsmässigt vore naturligare, att uttrycket åsyftade en föregående text, som i så fall har gått förlorad med föremålets överdel.

Runornas former äro i flera fall av avancerad typ. I **p** har lång bistav. Frekvensen av binderunor är rikhaltig. Denna grafiska förkortningsmetod blomstrar på 1200-talet, i synnerhet under århundradets senare hälft, men förekommer sporadiskt både före och efter denna tid. Vokalbortfallet i **naktægäl** liksom vokalöppningen i **peser** äro relativt unga språkdrag, som efter vedertaget sätt att se generellt skulle förläggas inskriften till yngre fornsvensk tid (efter 1375) men som på västsvenskt område mycket väl kunna tänkas uppträda tidigare. C. R. af Ugglas beklagar att på runologisk väg intet kan slutas av inskriften för föremålets datering (a. a. s. 422): »Prof. [N.] Beckman har haft vänligheten att på förfrågan meddela, att för närvarande intet kan sägas om inskriftens ålder, mer än att den måste vara förhållandevis sen.» af Ugglas anser det dock »vara möjligt att draga vissa slutsatser ur dess innehåll och komma till en viss precisering av tillkomsttiden», nämligen omkring 1250. Hans slutsatser bygga på felaktiga bebyggelsearkeologiska grunder, men dateringen är fördenskull icke alldeles orimlig. Dock torde inskriften som sådan bättre passa in i 1200-talets senare hälft.

Kullings härad

Alingsås

Av rektor S. Welin erhöj H. Jungner år 1937 följande uppgift, som under rubriken »Alingsås» återfinnes i den senares efterlämnade anteckningar (ATA): »Rektor G. A. Bohlin hade en slev med runor, troligen norsk. Möjligen hos änkan, obekant var hon bor.»

Föremålet, som ej vidare spårats, beskrives av L. Fr. Löffler i *Stockholms Dagblad* den 25/2 1896 som »en liten slev, förfärdigad af masurbjörk och försedd med runinskrift . . . i Vestergötland inköpt af en antiqvitetshandlande och nu . . . i adjunkten G. A. Bohlins i Lidköping ego. Den härrör troligen från Norge, der dylika slevvar ännu stundom förekomma i Gudbrandsdalen, och har sannolikt förfärdigats i slutet af 1500-talet. Skaftet och sjelfva den nästan halfsferiska, ganska djupa slevven bilda ett enda stycke omkring 35 cm. långt. Det förra är försedd med enkla ornament. Den senare, som är öfverdragen med fernissa, har den inramade runinskriften löpande ytterst längs mynningsranden. Runorna följa på hvarandra utan skiljetecken eller ordafdelning samt förete i det närmaste de former, som medeltidens yngsta runalfabet uppvisa. Inskriften lyder, efter professor Noreens läsning, sålunda: *For thi ieg lithen er skal ingen mig forttenke, d.v.s. för det jag liten är, skall ingen mig förtänka eller tänka illa om mig.*»

244. Hemsjö sn, gamla kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 185

Litteratur: Kyrkoinventarium 1829 (ATA); N. G. Djurklou, Brev t. B. E. Hildebrand 2/10 1868 (SHM inv.bil.), Antiquitetsintendentens berättelse 1868, s. 149 (ATA); V. O. Sandén, Skrivelse t. Djurklou 21/9 1868 (inv.bil.), t. Riksantikvarien 26/10 1868 (inv.bil.); O. v. Friesen, Anteckningar 1916 (i: Anteckn.bok 7, s. 13, UUB); E. Fryklund i J. Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum (1917), s. 68; E. Dahlström, Naturminnesmärken och fornminnen i Alingsåstrakten (1926), s. 53; K. Tinnberg, Skrivelse t. Riksantikvarien 27/1 1930 (ATA); C. R. af Ugglas, PM 12/2 1930 (ATA); H. Jungner, Anteckningar 3/5, 11/6, 12/6, 15/6, 5/8 1937 (ATA); F. Wildte, En själamässolängd från Västergötland (i VFT 5: 4–5, 1947–48), s. 84f., Hemsjö (1954), s. 104; Handl. (ang. foten) 1951, 1952, 1964, 1965 i ATA; E. Svärdröm, Hemsjöfuntens runinskrift (i Fornvännen 1962, s. 102f.); S.-A. Hallbäck, Medeltida dopfuntar i Älvsborgs läns norra västgötadel (i: VFT 6: 3–4, 1963), s. 146f.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i brevet 2/10 1868, teckning i berättelsen 1868, fig. 65; S. Anjou, teckning (ATA); Fryklund a.a.; Svärdröm a.a.; Hallbäck a.a.

Den nuvarande kyrkan i Hemsjö byggdes år 1859. Tidigare ägde församlingen en träkyrka från år 1700, belägen på en plats mitt i den gamla kyrkbyn vid södra änden av Bysjön, ca 1 km i nordöstlig riktning från den nuvarande. Sjöns namn har tidigare varit Hemsjön. Ett flertal bevarade medeltida inventarier talar för att i Hemsjö har funnits en kyrka redan under tidig medeltid, en företrädare till den nämnda träkyrkan. Bland dessa inventarier märkes en dopfunt, som nu förvaras i Statens historiska museum under inv.nr 3986. Cuppan bär en runinskrift.

Kyrkoinventariet 1829 upptar en »dopfunt af gråsten». Inskriften omnämnes icke. I tidigare inventarier finns själva dopfunten icke ens noterad, endast dess »Funtskåhl af ten» (1711, 1760, 1817). År 1868 besöktes emellertid gamla kyrkplatsen av N. G. Djurklou, som fann den försmådda dopfuntscuppan liggande kullstjälpt på kyrkogården. Hur länge den hade legat här, vet man icke. Troligen hade den hamnat på kyrkogården, då den gamla kyrkan övergavs 1859. Djurklou avritade cuppan, fig. 360, och beskrev den: »På gamla kyrkogården träffades en gammal dopfunt med runor, ehuru runraden är till det mesta oläslig. Hvad som nu kunde

läsas synes på den här lemnade afteckningen fig. 65. Men sedan funten, hvars lemnande till Akademien medgifvits, kommit i Museum torde tillfälle till noggrannare undersökning af inskriften lättare beredas. Runraden, hvars mynder äro ungefär 3 tum höga, synes ej hafva sträckt sig rundtomkring skålen, åtminstone kunde ej någon ristning upptäckas på den sidan som legat på marken.» På Djurklous initiativ överlämnades cuppan samma år till Statens historiska museum. En önskan från församlingen år 1930 att återfå den fragmentariska funten kunde museet av flera skäl icke tillmötesgå. Efter att en tid ha brukat en träfunt som avståtts av Alingsås kyrka, har Hemsjö nu fått en modern dopfunt.

Stenmaterialet i dopfunten är svartgrå amfibolit. Som ovan nämnts återstod 1868 av funten endast cuppan. År 1951 anmäldes emellertid till Riksantikvarieämbetet att ett bearbetat stenfragment år 1949 hade påträffats i en stengärdesgård — upplagd före 1870 enligt markägarens utsago — å Sörbogården 2: 2, 250 m SÖ om den gamla kyrkplatsen. Ett medsänt foto med missvisande aspekt tillät icke utan vidare en identifiering av stenfragmentet med den förkomna dopfuntsfoten. Men en granskning 1964 och en hoppassning av fragmentet med cuppan 1965 har lett fram till uppfattningen, att de båda delarna måhända ha hört samman. Fotstycket är dessvärre mycket skadat genom att stora partier äro bortslagna. För samhörighet talar det enhetliga, relativt sällsynta stenmaterialet.

Cuppan har nästan halvsfärisk form. Den avslutas nedtill med en låg vulst. Cuppan är 45 cm hög, den yttre diametern är 65 cm, den inre 45 cm. Urholkningen är 30 cm djup. Fotstycket har en nuvarande höjd av 25 cm. Vid vulsten överst på detta har diametern varit 37 cm, vid vulsten på cuppan 42 cm. Uttömningshål saknas. Tre kraftiga sprickor löpa från brädden ett stycke ner utefter cuppens liv. Ristningen har härigenom skadats något, men skadorna äventyra icke läsningen av runorna. Stenytan, som är mycket hård och svårarbetad, förefaller nu tämligen rå genom den svåra vittringen. Ca 3 cm nedanför brädden löper på cuppens utsida ett 160 cm långt, ristat inskriftsband med 7–11 cm höga, delvis svårlästa runor. På ett 45 cm långt stycke av omkretsen saknas sålunda ristning och någon sådan har synbarligen heller aldrig funnits där. Ramlinjerna omkring de första runorna äro dessutom bortvittrade. Den nedre av linjerna slutar sedan tydligt strax till höger om inskriftens sista runa, rakt nedanför dess bistav, medan den övre fortsätter ytterligare 12 cm, fram till en där befintlig spricka. Ornering i övrigt saknas helt och hållet liksom spår av färg.

Inskrift:

$\widehat{\text{al}} \widehat{\text{ar}} \widehat{\text{sialar}} : \widehat{\text{hær}} \widehat{\text{dopaz}} \text{i} : \widehat{\text{þiup}} : \widehat{\text{føri}} : \widehat{\text{mik}} : \widehat{\text{skal}}$

»Alla själar här döpas in i församlingen genom mig, skålen.»

Till läsningen: Inskriften har i anseende till det hårda och motspänstiga stenmaterialet varit tämligen djupt huggen. Men då stenen, som ovan nämnts, har vittrat svårt, varvid såväl mindre korn som större glomerat ha lossnat och fallit ur, ha själva huggningsspåren ibland utplånats. Somliga runor kunna därför nu urskiljas endast genom sitt fördjupade linjespel. — Inskriften börjar och slutar utan sk. 1 $\widehat{\text{al}}$ har tydlig hst; a -bst är ensidig och tämligen tydlig, l -bst ganska vittrad men säker; till vänster om huvudstavens topp finns ett urfall av en t -bistavs utseende; runan är säker. 2 $\widehat{\text{ar}}$ är tydlig. Mellan 2 $\widehat{\text{ar}}$ och 3 s finnas inga spår av ett väntat sk; utrymmet medger ett sådant, men stenytan är här svårt skadad. Av 3 s är större delen bevarad; endast toppen av den första leden och basen av den tredje äro bortvittrade. Av r. 4 spåras en hst utan bistavar, i . Binderunorna 5 $\widehat{\text{al}}$ och 6 $\widehat{\text{ar}}$ äro tydliga. Efter den sistnämnda runan finns ett sk bestående av två punkter, liksom efter 22 i . Hst i 7 h är tydlig, bistavarna äro svagare men fullt utskiljbara. Av 8 æ är hst bevarad strax till vänster om den kraftiga sprickan; bst spåras på ömse sidor om hst. 9 r är tydlig. Inga spår av sk finnas efter 9 r , oaktat stenytan här är väl bevarad och utrymme finns. R. 10 är binderuna $\widehat{\text{dop}}$, till alla delar tydlig (ð); den är stungen i båda b -bistavarna; o -bistavarna fortsätta icke till höger om hst; d -parten är punkterad ovanligt lågt i hst. 11–14 azsi äro djupt huggna och säkra. Efter 13 s finns intet sk; ytan är oskadad men utrymmet medger icke något sådant. Sk efter 14 i består av tre punkter liksom sk efter 18 þ och 25 k . R. 15–18 äro kortare än övriga runor. De kunna till sina nedersta delar möjligen vara bortvittrade. 15 þ förefaller emellertid att ha varit ristad endast till $\frac{2}{3}$ höjd med lång bst ansluten till huvudstavens topp och bas. Det-

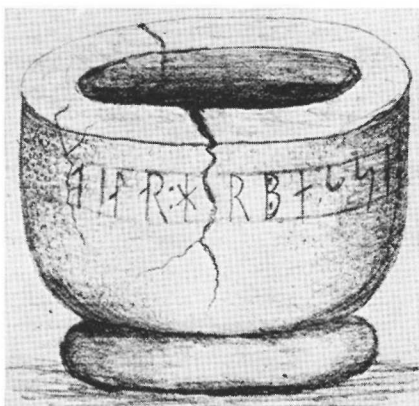

Fig. 360. Vg 244. Hemsjö sn, kyrkan. Efter teckning av N. G. Djurklou i brev till B. E. Hildebrand ²/₁₀ 1868.

samma gäller 18 **p**, Sannolikt ha också 16–17 **iu** redan från början haft mindre än normalhöjd. R. 16 är en säker hst, **i**, med en liten fördjupning vid mitten, som ej är huggen. 17 **u** är tydlig. **v**. Friesens läsning av r. 15–16 som **s** och r. 18 som **z** följer vissa naturliga eller vittrade skrovligheter i stenytan. Efter följande sk är stenytan svårt vittrad. Man urskiljer dock två huvudstavar med svagt synliga spår av bistavar, 19 **f** och 20 **ø**. 21 **r** och 22 **i** äro svaga, liksom de två föregående, men säkra. Hst i 23 **m** är tydlig och likaså den vänstra bst, medan av den högra endast finnas svaga spår. Även 24 **i** är svag. 25 **k** är tydlig. 26 **s** har något snedställd form med vinklarna avrundade. Vad Jungner har uppfattat som en **æ**-bistav i denna runa är en troligen genom vittring uppkommen mindre fördjupning till vänster invid den första leden. 27 **k** är tydlig. 28 **a** är säker, ehuru bst är utvittrad. 29 **l** är tydlig. Efter sistnämnda runa finns ingen ristning.

Djurklou avstår från en sammanhängande läsning. Hans teckning visar den sida av cuppan som är minst vittrad, och där runorna äro tydligast: ... **si** **al** **ar** : **h** ... **r** **paz** **i** ... von Friesen har 1916 i en av sina anteckningsböcker (nr 7) gjort ett skissartat utkast till läsning, där han har förbigått bistavarna i 1 **al**, tvekat om läsningen av 3 **s** samt missuppfattat r. 7–8, 10, 15–16 samt 18–19. Någon tolkning ger han icke. Jungner antecknar flera läsnings- och tolkningsförslag men tycks vid den sista granskningen (⁵/₈ 1937) ha stannat för följande: + **al** **ar** : **si** **al** **ar** : **gør** **tøpaz** **si(k)** : **piuap** : **gørpi** : **mik** : **æskil** »Låt alla själar döpas! För den skull gjorde mig Eskil.» (Jungner har i sin uppteckning av misstag placerat en båge över r. 8–9 i stället för över r. 10. Över 26 **æs** finns ingen båge.) Under intryck av att flertalet av Västergötlands övriga runristade dopfuntar bära funtmästarens signatur (Vg 243 246, 251, 252) har Jungner hållit för troligt, att så även har varit fallet med Hemsjöfunten.

Förklaringen till att inskriften har betraktats som svårtydd och tolkningsförsöken tidigare icke ha lett till resultat, är till en del de svåra ytskadorna i stenen, men också det förhållandet att inskriften icke har formulerats efter någon gängse schablon. Den är nämligen både till form och innehåll utan motsvarighet i runsvenskan och äldre fornsvenskan.

Ristaren har varit väl förtrogen med runornas bruk. Runformerna ur det s. k. fullständigt stungna alfabetet begagnas med stor konsekvens. **a**-, **l**-, **o**- och **d**-runorna ha ensidiga bistavar (𐌰, 𐌱, 𐌲, 𐌳), **æ**- och **ø**-runorna dubbelsidig (𐌶, 𐌷). I **p**-runan har bst samma höjd som hst. Tecknet för **z** (som här har formen 𐌵) tillhör slutstadiet i runalfabetets utveckling. Det förekommer först i medeltida inskrifter och begagnas i runinskrifter med latinsk text även för **c**. På en bild av den försvunna gravstenen Sm 117 förekommer samma runa, ehuru med huvudstaven av full höjd (𐌵); normaliseringen kan vara tecknarens verk. Binderunor förekomma förhållandevis rikligt. De ha använts med omdöme och konsekvens i alla de fall, där det har låtit sig göra utan risk för missförstånd — med undantag för 28–29 **al**, som lika väl kunde ha bundits. Med r. 10 har ristaren emellertid endast delvis lyckats. Nu står här **döp** för väntat **døp**, d. v. s. **p**-parten är korrekt återgiven, **d**-parten likaså, ehuru ristaren av utrymmesskäl har huggit punkten ovanligt lågt i hst, medan den avsedda **ø**-runans bistavar äro ensidiga i stället för dubbelsidiga, varigenom runans teckning sammanfaller

med den vedertagna **o**-runans. Anledningen till denna »felristning» torde främst vara utrymmesskäl, knappast bristande kunskap eller ens förbiseende hos ristaren, jfr den felfria teckningen av 20 **o** och noggrannheten för övrigt. Beträffande skiljetecknen har han handlat mindre konsekvent.

Ristarens ortografiska insikter äro anmärkningsvärda, i all synnerhet som han rör sig utanför all schablon. Frånsett att binderunan 10 är ofullständig i de avseenden som nämnts, och att utrymmesbrist måste vara anledningen, är texten felfritt återgiven.

Ordvalet motiverar en kommentar. Substantivet *þiuð*, välkänt från fornvästnordiskt område, är i betydelsen 'Guds folk, kristen församling' såvitt jag vet icke tidigare belagt i fornsvenskan. Det förekommer i sammansättningen *Sveþiuð* på tre runstenar, DR 216 Tirsted på Lolland, DR 344 Simris i Skåne samt en år 1937 funnen sten vid Aspa bro i Ludgo sn, Södermanland (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 290). För övrigt finns det i fornsvenskan endast bevarat i lagspråket, även där endast i sammansättningar, t. ex. *þiup vægher* (ÖgL) 'allmän väg'.¹ I norskt medeltidsspråk har det behållit sin gamla betydelse 'folk', t. ex. *oll kristilig þjóð* (Håkan Magnussons landslag), där man tydligen har känt behov av det karakteriserande adjektivet. I den isländska homilieboken KB sign. Cod. 15 4:o har pluralformen av *þjóð* utan bestämning däremot betydelsen 'hednafolk' (*ljós til vitranar þjóða ok dýrð kyni Ísrael*, Luk. 2: 32). Så är också fallet i Wulfilas bibelöversättning (se E. Wessén, *Om den äldsta kristna terminologien i de germanska fornspråken*, ANF 44, 1928, s. 87f., speciellt s. 88 noten). Hemsjöfuntens *þiuð* har sin latinska motsvarighet i Bollebygds-klockans (Vg 248) *populus* (**populo** dat.). Jfr härtill Vulgatas *populus Dei* i t. ex. Hebr. 4: 9. Det fornsvenska *þiuð* torde alltså här vara ett översättningslån.

Utan motsvarighet är också *skal* f. 'skål' som benämning på en dopfunt. De gängse orden i fornsvenskan tyckas av beläggen att döma ha varit *fonter* m., *fontkar*, *kar* n. Det sistnämnda ordet finns med runskrift på dopfunten från Gällstads kyrka (Vg 252). I senare tid förekommer substantivet *skål* i dopfuntssammanhang som benämning på den mer eller mindre grunda metallskål, det dopbäcken, som brukades inuti funten, när dopet övergått från neddoppning till enbart huvudets begjutning, vilket blev en allmän företeelse först mot medeltidens slut och i Skara stift dessutom ovanligt sent. Hemsjöfuntens avsaknad av uttömningshål kunde visserligen ha gjort en metallskål inuti funten befogad, men dels praktiserades vid funtens tillkomsttid ju neddoppning, som krävde en stor och djup skål, en kittel, dels ger oss fåtalet från tidig medeltid bevarade sådana metallskålar (huvudsakligen danska och gotländska) icke anledning att räkna med att den lilla landskyrkan i Hemsjö skulle ha ägt ett så exklusivt föremål. Slutligen talar det lilla ordet *mik* uttryckligen för att med dess bestämning *skal* verkligen menas stenfunten själv.

Verbet *döpa* är icke belagt i någon annan runinskrift men väl i ÄVgL och andra landskapslagar. Tämmligen sällsynt är den här förekommande innebörden av prepositionen *fyri(r)*, *föri* 'medelst, med hjälp av, genom', d. v. s. lat. *per*. Exempel från runinskrifterna saknas helt.

Vanligt i sådana tidigt medeltida inskrifter som denna är, att textinnehållet meddelas i jagform. Föremålet självt, i detta fall funten, talar till läsaren. Här sker det på ett fyndigt och åskådligt sätt. I besittning av den gudomliga kraft, som *benedictio fontis* har givit, framhäver funten sin centrala betydelse vid det hedniska barnets inträde i den kristna gemenskapen, *föri mik skal*. Och kortare och mera uttrycksfullt kunde själva dopakten icke formas i ord: »Alla själar här döpas in i församlingen».

På konsthistorisk grund har dopfunten av C. R. af Ugglas hänförs till »1200-talets mitt eller senare del», av Monica Rydbeck (muntligt) »till 1200-talet, dock ej tidigare än mitten».

Ur runologisk synpunkt passar inskriften väl in i 1200-talet. Runornas distinkta former utan spår av degeneration samt deras konsekventa bruk tala för en relativt hög ålder. Frekvensen av binderunor hänvisar den snarast till århundradets senare hälft. Ett ungt språkdrag är vokalen *ø* i *föri*, vars uppträdande generellt förlägges till tiden omkring 1350. Det är dock i och för sig ingen orimlighet att — speciellt i en västgötsk inskrift — sporadiskt finna belägg för denna ljudövergång *ý > ø* i trycksvag ställning framför *r* några årtionden

¹ I kommentaren till de versifierade runinskrifterna Sö 34 och 35 Tjuvstigen har dessutom C. I. Ståhle i *Sveriges litteratur* 1 (1968), s. 13, uttryckt en mycket rimlig förmodan: »Tjuvstigen kanske urspr. 'þiupstigher'».

tidigare. Det finns därför knappast någon anledning att låta denna detalj förrycka den konsthistoriska dateringen av funten. En tidsbestämning till senare hälften av 1200-talet är också rimlig, om man ställer funten i relation till kyrkans båda medeltida träskulpturer, en madonnabild och en S:t Olov från århundradets senare del.

Det kan i samband med Hemsjöfunten erinras om att just från Hemsjö kyrka finns bevarat det enda medeltida manuale i Sverige, som med säkerhet är lokaliserat till en bestämd kyrka. Denna märkliga handskrift från slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet, som nu förvaras i Stifts- och landsbiblioteket i Skara, innehåller bl. a. det liturgiska formulär, enligt vilket de katolska dopförrättningarna i Hemsjö ägde rum under medeltidens senare del och förmodligen redan dessförinnan. Se härom H. Johansson, *Hemsjö-manualet (Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 24, 1950)*, s. 77f. Genom sin inskrift och detta doprituale har Hemsjöfunten fått en närmare anknytning till den medeltida liturgin än någon annan svensk dopfunt.

245. Herrljunga sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 186

Litteratur: L 1987, T 56. Osign. och odat. uppteckning (»Ex secedulis Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii in Prædio Wårdsberg residuis d. 27 Aug. 1829», ATA); Osign. uppteckning (förra hälften av 1700-talet?) i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1987 (ATA, gammal avskrift av denna i ATA); C. G. G. Hilfeling, Resa 1791, s. 30 (red. av P. Tham, KB F m 57: 1); P. Tham, Archeologiska Anvisningar, bl. 12, 33 (ATA), Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Möllers afhandling om guldhornen 1806 (1817), s. 26; Kyrkoinventarium 1829 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 169; G. Brusewitz, Westergötland 1862, s. 128, 137 (ATA); N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1868, s. 202 (ATA); R. Hjorth, Uppteckning ¹⁷/₈ 1869 (ATA); [Byggmästare] Lignell, Uppteckning (odat., 1860-t.?, ATA); O. Montelius, Reseberättelse ³¹/₁₂ 1875 (ATA); Ph. Silfverhjelms, Skrivelse t. H. Hildebrand ¹¹/₁₀ 1893, t. E. Ekhoft ¹⁹/₁₀, ²¹/₁₁ 1893 (SHM inv.bil. 9364); VHAA:s förvaltningsutskotts protokoll ⁹/₁₁ 1893; Kyrkostämmoprotokoll ¹³/₁₁ 1893 (utdrag i inv.bil.); F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker (1906), s. 28; Elfsborgs läns tidning ²⁴/₄ 1948 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklocker (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 176, Sveriges medeltida kyrkklocker (1960), s. 211f.; J. Tunerstedt, Herrljunga kyrka (1965), s. 9f.

Äldre avbildningar: Tecknad kopia av inskrifterna i Hilfeling a. a.; Tham a. a. 1817; Brusewitz, tecknad kopia av inskrifterna (i a. a.); Hjorth, tecknad kopia 1869 (ATA); O. Erlandsson, träsnitt i T 56; pappersavtryck tillhörande Silfverhjelms skrivelse ¹¹/₁₀ 1893 (ATA); Åmark a. a. 1960; Tunerstedt a. a.

Den nuvarande kyrkan i Herrljunga, gemensam för Herrljunga och Tarsleds församlingar, uppfördes 1865, 500 m V om platsen för den gamla medeltida sockenkyrkan, som revs 1864. I tornet hänga nu två klockor. Den större, som är medeltida och saknar inskrift, härrör från Tarsleds kyrka, också den riven. Den andra, med tillverkningsåret 1894, anskaffades som ersättning för den runklocka, som år 1893 försålles till Statens historiska museum. Runklockan har där inv.nr 9364.

I 1583 års kyrkoinventarium (RA, Acta ecclesiastica, vol. 36, tr. i VFT 3: 3-4, 1912) noteras egendomligt nog ingenting om kyrkans klockinnehav. I och för sig betyder detta icke, att kyrkan vid denna tid saknade klocka. Men skulle så vara, att Herrljunga kyrka verkligen saknade klocka 1583, och att runklockan har

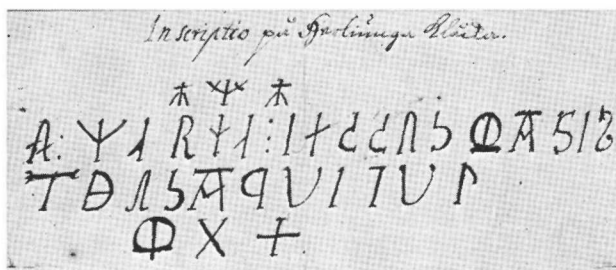

Fig. 361. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter uppteckning »Ex secedulis Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii».

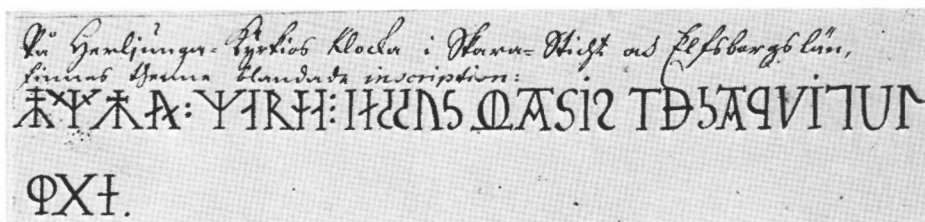

Fig. 362. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter osignerad uppteckning i Liljegrens Fullständig Bautil.

annan proveniens, ligger det nära till hands att peka på den omständigheten, att annexkyrkan i Eggvena samtidigt uppges ha »Klocker 2 ste, Primklocker 1 ste» men år 1829 endast en klocka — med årtalet 1756. Huruvida de två klockorna ha omgjutits eller överlåtits — och i så fall vart — vet man emellertid ingenting om. I de övriga annexkyrkorna till Herrljunga (Fölene, Remmene och Tarsled) ger klockinnehavet icke anledning till misstankar.

Enligt inventarieförteckningen 1714 (GLA Herrljunga C:1) hade Herrljunga gamla kyrka emellertid »1 st wacker klåcka dock ej stor». Här nämnes ingenting om att klockan skulle ha inskription, men trots dimensionerna torde det icke råda någon tvekan om att det är samma klocka, som i kyrkoinventariet 1829 får en något utförligare beskrivning: »Klockstapeln wid västra ändan på Kyrkan, som ej äger mer än en klocka, med följande Inscription och tekn: [bristfällig uppteckning av inskriften]». Dessutom finns i ATA en papperslapp med »Inscriptio på Herliunga klåcka» kopierad, fig. 361. Enligt baksidans påskrift kommer handlingen

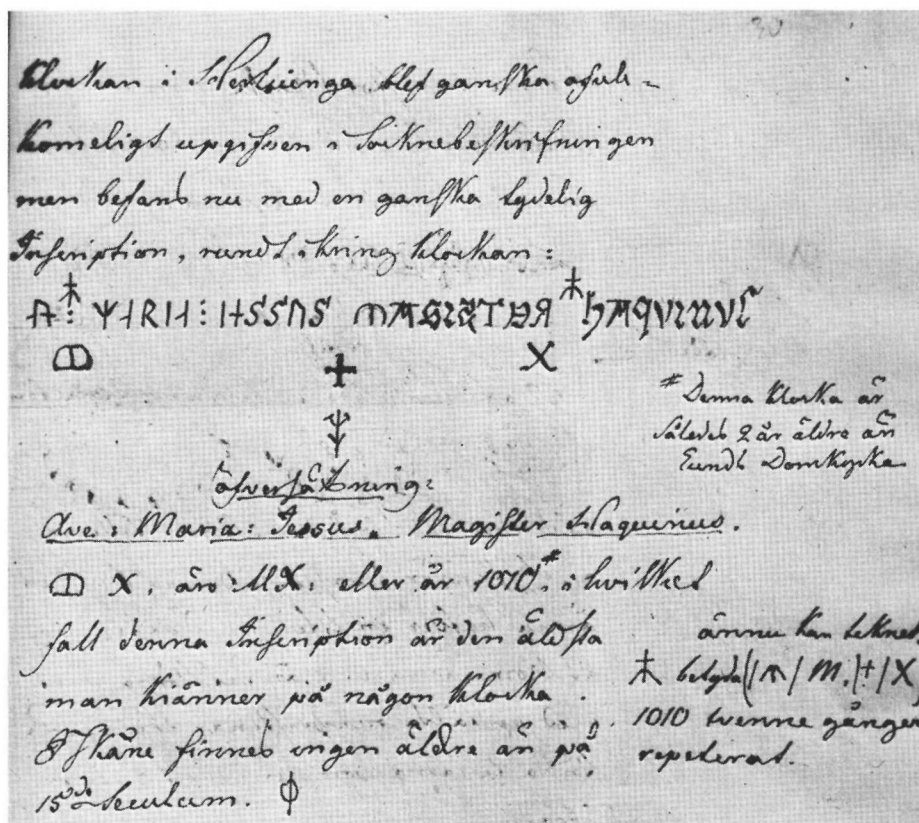

Fig. 363. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter uppteckning av C. G. G. Hilfelting.

»Ex scedula Rev. Episcopi A. O. Rhyzelii in Prædio Wårdsberg residuis d. 27 Aug. 1829».¹ Datum och namn på den som har gjort uppteckningen, förmodligen den äldsta, uppgives ej. Helt nöjaktig är den heller icke. Bristfällig är också en annan uppteckning, även den synbarligen från 1700-talet, i Liljegrens *Fullständig Bautil*, fig. 362, (av samma hand som gjort andra uppteckningar i *Fullständig Bautil*, nämligen nr 1938 Fredsbergs kyrkdörr och nr 1984 Odensåkers klocka). I september 1791 besökte C. G. G. Hilfeling Herrljunga och ritade av inskriften, fig. 363.

Redan på 1700-talet kände man alltså till att Herrljunga enda kyrkklocka bar runinskrift. Den gamla kyrkan saknade torn, och klockan hade sin plats i en stapel, som stod ca 50 m V om kyrkan och nu är borta. Ingen uppgång fanns i stapeln, och först sedan pastor loci hade låtit uppsätta en stege i densamma, blev det möjligt för G. Brusewitz att kopiera klockans inskrift. Det skedde 1862.

I den nya kyrkan fick runklockan sin plats i tornet till sammans med Tarsleds medeltida klocka och blev lillklocka. Här avtecknades inskriften av N. G. Djurklou 1868, R. Hjorth 1869 och O. Montelius 1875. Dess klang ljud för sista gången ut över Herrljungabygden en junidag 1876 vid själaringningen efter drottning Josefina enligt vad som uppges i bygden. Då spräcktes nämligen klockan. En annan version gör gällande, att klockan en julafton i början av 1890-talet skulle ha blivit sönderringd av »Altorps drängar» (J. Tunerstedt, *Herrljunga kyrka*, 1965).

År 1893 hade man planer på att låta omgjuta den obrukbara klockan men avstod den, med hänsyn till dess antikvariska värde, till Statens historiska museum mot en summa av 625 kronor. På 1930-talet framfördes till Riksantikvarieämbetet önskemål om att klockan måtte återbördas till bygden, vilket ämbetet emellertid icke ansåg sig kunna tillmötesgå.

Malm. Höjd 70–89 cm, diameter 73 cm. Den gamla kläppen är bevarad och finns i förvar i kyrkans tornrum. O. Erlandssons teckning, återgiven 1877 av K. Torin, visar klockan med dess upphängningsanordning och den gamla kläppen, fig. 364. Klockan, som är signerad av mästern Haquinus, skiljer sig till formen något från de tre övriga Haquinus-klockorna, de från Malma, Hössna och Älvsered (Vg 222, 247, 253). Herr-

Fig. 364. Vg 245. Herrljunga sn, kyrkan. Efter träsnitt T 56.

¹ Biskop Andreas Olavi Rhyzelius i Linköping var född 1677 i Ods församling i Västergötland, där fadern var kyrkoherde. Od ligger 1,5 mil SSÖ om Herrljunga. Han dog 1761. Wårdsberg var prebendepastorat under biskopen i Linköping.

ljungaklockan är betydligt elegantare formad och erinrar till utseendet om Salebyklockan (Vg 210). Kroppens övre del är mindre kullrig än gjutarens övriga arbeten och slagringen förhållandevis tunn. Kronan består av sex vinkelböjda öglor. Klockan har två skriftband, det övre 7,5 cm brett, det nedre 7 cm. I det övre bandet stå tre gjutarmärken, 3,5–4 cm höga, av samma slag som återfinnes på samtliga Haquinus-klockor. Det mellersta märket är stupat. Det nedre bandet innehåller likaledes tre ristade figurer, ett andreskors, ett likarmat, grekiskt kors samt ett likarmat kors med en båge som förenar de tre övre korsarmarnas spetsar. Runinskriften och signaturen (tecknad med en blandning av majuskler och minuskler) äro placerade på övre delen av mellanrummet mellan de båda banden. Inskriften är (med undantag av runorna 9–10 och bokstäverna ER i MAGISTER) rättvänd i motsats till vad fallet är på de övriga Haquinus-klockorna. Runorna äro 4–5 cm höga, bokstäverna intill 4 cm höga.

Runinskrift:

$\widehat{\text{auæ}} : \text{maria} : \text{iæssus}$
 5 10

»Ave Maria. Jesus.»

Bokstavsinskrift:

MAGISTER hAqvINvs

Till läsningen: Runinskriften börjar och slutar utan sk. Runorna ha små schatteringar liksom de flesta bokstäverna. R. 1 är binderuna $\widehat{\text{auæ}}$. Sk efter r. 1 består av två punkter, någon tredje punkt har aldrig funnits. I 2 **m** nå bistavarna icke samma höjd som hst. 3 **a** har liksom 6 **a** ensidig bst. I 4 **r** har bst rundad överdel; bst når på mitten icke fram till hst. Sk efter 6 **a** består av tre vertikalt ställda punkter. 8 **æ** har dubbelsidig bst. De tre **s**-runorna (9, 10, 12) ha den för Haquinus karakteristiska formen, där mellanleden och nedre leden tillsammans utgöra en båge (*5*). 9 och 10 **s** äro vändrunor. I ordet MAGISTER äro de två sista bokstäverna spegelvända. — K. Torin läser r. 8 som **e** med bst endast till höger om hst. — M. Åmark translittererar r. 8 samt den sista parten i binderunan som **e**.

Samma ord förekomma i runskrift på de tre andra Haquinus-klockorna (Vg 222, 247, 253). Tolkningen föranleder heller ingen diskussion. Men som en kuriositet kan nämnas, att P. Tham i den handskrivna redaktionen av C. G. G. Hilfelings *Resa 1791* (F m 57: 1, s. 30) uppfattar det nedre skriftbandets tredje ristade figur jämte andreskorsot som »MX eller år 1010, i hvilket fall denna Inscription är den äldsta man känner på någon klocka». Han tillägger i marginalen: »Denna klocka är således 2 år äldre än Lunds Domkyrka». Samma åsikt hävdar han — dock något försiktigare uttryckt — i *Anmärkingar i anledning af Herr Prof. Möllers afhandling om guldhornen 1806* (1817), s. 26, där Herrljungaklockans inskrift för första gången publicerades.

Utan gjutarsignaturen hade tidsbestämningen av Herrljungaklockan varit vansklig. Dess utpräglade campanulaform skulle i och för sig väl försvara en datering till 1200-talet. Men det förhåller sig dessbättre så, att en av Haquinus-klockorna bär datum, nämligen Hössnaklockan (Vg 247). Årtalet är 1345. Några andra data för mästern Haquinus och hans verksamhet känna vi icke. Herrljungaklockan är emellertid ett tekniskt sett förnämligare arbete — vilket redan M. Åmark har påpekat (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 211). Som ett i utvecklingshänseende mera framstående drag kan man också lägga märke till, att Herrljungaklockans inskrift icke är retrograd, utan att gjutaren har lärt sig att vid ristningen spegelvända skriften så, att den på den färdiga klockan skulle kunna läsas rättvänd. Endast några enstaka bakvända tecken visa, att han ännu icke helt behärskar konsten. Det ligger alltså nära till hands att se Herrljungaklockan som ett något yngre verk av gjutaren, tillkommet ett eller annat årtionde senare än Hössnaklockan.

Gäsene härad

Broddarps sn, kyrkan

Fig. 366. Broddarps kyrkas dopfunt. Detalj av cuppens skriftband och dekor. Foto S. Hallgren 1964.

Fig. 365. Broddarps kyrkas dopfunt.
Foto S. Hallgren 1964.

Broddarps kyrka, nyuppförd 1898 på den gamla medeltidskyrkans grund, äger en dopfunt från 1200-talet, snarast dess mitt, med en inskrift, som består av majuskler, förvanskade sådana och runliknande tecken, fig. 365 och 366. Nu har funten sin plats i koret.

Funten uppmärksammades först av N. G. Djurklou vid ett besök i Broddarp 1869 (*Antiqvitetens berättelse 1869*, s. 285, ATA): »På kyrkogården finnes ... en dopfunt med otydliga runlika mynder blandade med lika oförklarliga bokstäfver och figurer.» Inför kyrkobygget på 1890-talet gjorde S. Welin 1897 för Vitterhetsakademiens räkning en beskrivning av den gamla kyrkan och därvid även av dopfunten med den förmenta runinskriften (ATA). Även han karakteriserar inskriften som »en blandning af majuskler, runor och fantasibokstäfver». Senast har funten beskrivits av S. A. Hallbäck, *Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden (= Från Borås och de sju häraderna 1966)*, s. 90, 144.

Sandsten. Höjd 80 cm, cuppens yttre diameter 61 cm. Uttömningshål finns. Cuppens utsida fylles till största delen av en reliefhuggen bladranka. Bakgrunden är nedbottnad, och det 18 cm breda ornamentet begränsas nedtill av en kraftig repstav, upptill av ett 5 cm brett skriftband med ristade tecken, ca 4 cm höga, av följande utseende:

(BY + 5 [ORNAMENT]) OYI BYT 5 X T E F EI HI: GER THE: MID [ORNAMENT]

Inskriftens avslutning är synbarligen GERTHE : MIC 'gjorde mig'. Före denna bokstavsföljd står troligen ett personnamn, som jag dock icke kan dechiffrera. Så mycket står alltså klart, att inskriften innehåller en signatur, ehuru funtmästaren icke har behärskat skrivkonsten. Med valhant formade latinska bokstäver har han blandat några få tecken, som påminna om **k**- och **n**-runor, men som på grund av den oklara meningsföljden icke kunna hävdas som egentliga runor.

Redvägs härad

246. Blidsbergs sn, kyrkan

Pl. 188

Litteratur: T 93. M. H. Hultin, Iakttagelser af fornlemningar under en resa genom Tvetta och Mo härad af Jönköpings Län och Wartyfta Härad af Skaraborgs Län [1856?], s. 18 (ATA); N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 217 (ATA); J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands (1918), s. 222; E. Fischer, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden (1920), s. 113; Kyrkoinventarium 1920 (ATA); H. Jungner, Anteckningar ^{13/7} 1935, ^{3/8} 1938 (ATA); G. Håkansson, Journal 4 [1938], s. 57 (ATA); I. Fredriksson, Svenska personnamnsstudier (1961), s. 201; S. A. Hallbäck, Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden (i: Från Borås och de sju häraderna 1966), s. 15f., 124, 142.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i a.a.; S. Welin, tuschteckning för T 93 (VFA); Hallbäck a.a.

I Blidsbergs kyrkas kor står en medeltida dopfunt med runinskrift. Kyrkan är uppförd 1868, samtidigt som församlingens gamla, tidigt medeltida kyrka revs.

Dopfuntens och dess runinskrift omnämnes första gången av M. H. Hultin på 1850-talet. Den uppges då finnas »vid kyrkan». Platsen preciseras icke. Den har tydligen varit undanskymd, ty föremålet har icke observerats av C. J. Ljungström (*Redvägs härad*, 1861). N. G. Djurklou, som besökte Blidsbergs kyrka 1869 och tecknade av funtens cuppa med inskriften, nämner heller ingenting om dess placering, vare sig i medeltidskyrkan eller i den nya kyrkan. Cuppan avbildas utan skaft och fot, fig. 367. Den nedersta vulsten saknas på teckningen. Det ser närmast ut som om cuppan vid Djurklous besök har stått ute, till någon del nersjunken i marken. Senare har K. Torin granskat den (*Västergötlands Runinskrifter* 3, 1888). Vid detta tillfälle synes funten av bilden att döma ha rehabiliterats och flyttats in i den nya kyrkan. Runinskriften har också granskats av H. Jungner vid ett par tillfällen 1935 och 1938.

Den kalkformiga dopfuntens består nu av cuppa och skaft av gulaktig sandsten på en nygjord fotplatta; den gamla är inte bevarad. Skaftet har en gråare färgton. I sitt sålunda fragmentariska skick är funten 96 cm hög (cuppan 59 cm, skaftet 37 cm). Cuppens största diameter (24 cm nedanför brädden) är 71 cm, vid

Fig. 367. Vg 246. Blidsbergs sn, kyrkan.
Efter teckning av N. G. Djurklou.

brädden 52 cm. Skaftets diameter är nedtill 34 cm. Uttömningshål finns både i cuppan och skaftet, ehuru det nu är igenfyllt i cuppans botten invändigt. Skaftet har på mitten en kraftig rundstav. Cuppans nedre hälft har en dekoration runtom av rundstavar och mellan dem band med reliefhuggna sickackornament. På cuppans övre hälft finnas konturerna till två arkadbågar ristade. Här finns plats för ytterligare 12–13 sådana bågar, men arbetet har tydligen avbrutits och sedan aldrig fullföljts. Det gäller möjligen även om runinskriften, som löper längs ett 90 cm långt stycke av cuppans överkant. Runorna äro 5–6 cm höga. Inskriften är på det hela taget tydlig.

Inskrift:

+ **pormoþr : giarþi bofi**
 5 10 15

»Tormod gjorde (dopfunten). Bove.»

Till läsningen: Läsföljden är osäker. Jag har valt att börja läsningen vid det korsformiga skiljetecknet. Inskriften kan emellertid också ha börjat med runföljden 14–17. Samtliga huvudstavar avslutas upptill och nedtill med korta tvärstreck, som erinra om den latinska bokstavsskriftens schatteringar. Sådana tvärstreck ha också de fyra korsarmarna i sk framför 1 þ. Avståndet mellan runföljderna 1–13 och 14–17 är 96 cm. Här har aldrig funnits runor. Detsamma gäller den 11 cm långa remsan mellan 17 i och sk framför 1 þ. Från nedre delen av bst till 1 þ utgår snett nedåt höger en naturlig skåra. Bistavarna i 2 o och 15 o äro förmodligen avsedda att vara dubbelsidiga på samma sätt som i 5 o, men de äro djupa och tydliga endast till vänster om hst, till höger äro de endast antydde. I samtliga r-runor (3, 7, 11) ansluter bst icke till huvudstavens mitt; I. Fredrikssons beteckning av r. 3 och 7 med r är felaktig. 5 o har djupa, dubbelsidiga, uppåt höger riktade bistavar. þ-runorna (1, 6, 12) ha genomgående medellång bst. Sk efter 7 r består av två tydliga punkter. 10 a har ensidig bst. Efter 13 i finns intet sk. 3 cm framför 14 b är en liten naturlig grop. — K. Torins läsning överensstämmer med ovanstående, men det förefaller Torin som om runristningen vore »på ena sidan alldeles utplånad». — På N. G. Djurklous teckning saknas bistavarna till 15 o. Även beträffande övriga runor är hans teckning mindre exakt. — H. Jungner uppfattar bistavarna i 2 o och 15 o som ensidiga.

Mansnamnet *Dormoðr* finns icke tidigare säkert belagt i någon svensk runinskrift men i en dansk, DR 150, samt några norska, NIyR 154, 245, 259, 273. Det har varit vanligt över hela Norden att döma av frekvensen både i isländska och i svenska och danska källor. Ett av de svenska beläggen hänför sig förresten till en *Thor-moder i Blivsbærghe*, omfärdsman vid en marköverlåtelse i grannsocknen Dalum (SD ns 2116, år 1415).

Bofi är känt från åtskilliga runinskrifter (Sm 126, 153, 163, Sö 144, Ög 103, 113; ÖI Mörbylånga k:a nyfynd *bofi* nom.; DR 370, 390, 393, samtliga på Bornholm, och DR mø 30). Det har brukats företrädesvis på östnordiskt område och är vanligt i svenska och danska medeltida källor.

Genom runinskriften är dopfunten signerad, men vi känna inga andra arbeten av Tormods hand, varken signerade eller osignerade, och heller inga data för hans verksamhet. Vem Bove har varit eller vilken roll han har spelat vid funtens tillkomst, veta vi lika litet. Jungner har ett förslag: »T. gjorde funten, men runorna gjorde Bofi.»

Inskriften ger i och för sig inga säkra hållpunkter för en datering. Frånvaron av svarabhaktivokal i *Dormoðr* är ett ålderdomligt drag, likaså o-runans form med dubbla bistavar samt r-runan. Runtecknens utformning med schatteringar är däremot en påtaglig influens från latinsk bokstavsskrift. Schatteringar finnas också på några få av runorna på dopfunten från Hossmo kyrka, Sm 164.

Cuppans dekor visar på engelskt inflytande, och J. Roosval (*Die Steinmeister Gottlands*, 1918, s. 222) pekar på likheten mellan Blidsbergsfunten och en funt i Little Billing i England, som har daterats till Vilhelm erövrarens tid († 1087). Sådana tidigt engelskt influerade, västsvenska dopfuntar hänför han till tiden 1100–1175. Enligt vad I. Fredriksson uppger, skulle också F. Nordström hänföra Blidsbergsfunten till 1100-talet. »Av stilskäl vill man datera funten till århundradets senare del», säger S. A. Hallbäck (*Medeltida dopfuntar i*

Fig. 369. Fivlereds kyrkas storklocka. Detalj av det nedre skriftbandet. Foto S. Hallgren 1964.

Fig. 368. Fivlereds kyrkas medeltida storklocka med förment runinskrift. Foto S. Hallgren 1964.

Sjuhäradsbygden, s. 16). Den dateringen kan också utan hinder gälla runinskriften, som torde ha tillkommit samtidigt med funten.

H. Hildebrands uppgift i *Sveriges medeltid* 3, s. 391, att smeden Udulvs namn skulle förekomma i runskrift på kyrkdörren i Blidsberg, beror på ett missförstånd. Det är fråga om runstenen Vg 170, som nu står på Blidsbergs kyrkogård men tidigare legat i grunden till södra portalen på den gamla kyrkan, vilken revs i samband med uppförandet av den nuvarande kyrkobyggnaden.

Fivlereds sn, kyrkan

Fivlereds kyrka, som saknar torn, har sina båda ringklockor hängande i en trästapel 10 m SÖ om kyrkan. Den ena klockan bär årtalet 1669 och en inskription med utförliga donatorsuppgifter. Den andra, storklockan, är medeltida och har i skriftbanden tecken, som förmodats vara runor. Fig. 368. I kyrkoinventariet 1829 (ATA) noteras båda klockorna, 1669 års samt »1 st. Ringklocka, hvarå synas några få bokstäfver af runskrift, hvilken i sjelfva gjutningen gått förlorad». — C. J. Ljungström nämner i *Redvägs härad* (1861), s. 56, om Fivlereds kyrkklockor, att de »äro tvenne i stapel, och den ena saknar inskrift men säges vara skänkt af en fru Ulfva eller Ylfva till Ulfarp», en tradition som kan följas tillbaka till början av 1700-talet (Harald Ullenius, *Paecile*, hs i Skara Stifts- och landsbibl., bl. 166).

Malm. Höjd 65–82 cm, diameter 69 cm. Kläppen är ny, men den gamla, 55 cm lång, förvaras i klockrummet i stapeln. Slagringen är hög och kraftig, brädden vågrät. På slagringens utsida finnas tre gjutna märken: ett bomärke samt två korsade kors. På klockhalsens övre del finns också ett korsat kors. Av de två 5–6 cm breda skriftbanden sitter det ena runt klockans hals, det andra ovanför slagringen, förhållandevis högt placerat.

I det övre skriftbandet stå två grupper, 10 respektive 30 cm långa, av runliknande tecken, ursprungligen grut ristade i gjutformen, nu svagt upphöjda. Även i det nedre bandet finns en sådan teckenrad, 18 cm lång, fig. 369. Några av tecknen påminna om **u**-runor.

Med en från numismatiken lånad term skulle skriftbandens innehåll snarast vara s. k. förvirrade inskrifter, icke ovanliga vid medeltidens inträde, medan ännu analfabetismen var förhärskande hos gravörer och gjutare och

inskrifternas förlagor ofta ha utgjorts av korrumperade imitationer, se härom *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 5, 1960, sp. 146f.

En liknande inskription har lillklockan i Mofalla kyrka, även till formen lik Fivleredsklockan. Enligt M. Åmark (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 12) är Fivleredsklockan »möjligen från 1100-talet» och måhända tillverkad av samme gjutare som Mofallaklockan. Om Mofallaklockan och dess inskrift, som av Åmark har uppfattats som runor, se s. 414.

247. Hössna sn, kyrkan

Pl. 186, 187

Litteratur: L 1988, T 106. P. E. Lindskog, En kort beskrifning om Skara Stift 5 (1816), s. 280; P. Tham, Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Müllers Afhandling om Guldhornen (1817), s. 31f.; Kyrkoinventarium 1829, 1920 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 169; C. J. Ljungström, Redvägs härad (1861), s. 59; G. Brusewitz, Westergötland 1862, s. 137 (ATA); N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 237f. (ATA); H. Hildebrand, Sveriges medeltid 3 (1898–1903), s. 714; O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 234; H. Jungner, Anteckningar 23/7 1936 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 176, i Borås tidning 1/9 1951 (ATA), Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 218f.

Äldre avbildningar: Tham a. a. (inskriften); Djurklou, tecknad kopia av inskriften; T 106 (med kopia av inskriften samt träsnitt av S. Welin); Jungner, avklappning (ATA); Åmark a. a. 1960.

I Hössna kyrkas torn hänga två ringklockor. En av dem, storklockan, bär — förutom latinsk bokstavsskrift — en medeltida runinskrift. Även lillklockan härstammar från medeltiden, men den blev omgjuten på 1760-talet. Båda klockorna finnas upptagna i 1583 års kyrkoinventarium (*VFT* 3: 3–4, 1912). Runklockan är alltså i bruk.

Den nuvarande kyrkan uppfördes 1839 strax S om den äldre, medeltida kyrkan, som sedan revs. Av den gamla kyrkan återstår nu endast sakristian, en tid begagnad som arkivlokal, numera bisättningshus.

Medeltidskyrkan var tornlös, och båda klockorna hade före år 1839 sin plats i stapel, så som kyrkoinventariet 1829 uppger: »Tvenne Klockor hänga i Stapel; på den större finnes med gammal Munkestyl följande inskrift, hvars bokstäfver gå från höger till venster ... [även runorna äro redovisade]».

Storklockans inskriptioner hade dessförinnan uppmärksamats. Sålunda åberopar och avbildar Pehr Tham i sina *Anmärkningar i anledning af Herr prof. Müllers Afhandling om Guldhornen* (1817), s. 32f., en uppteckning av båda inskrifterna, som skulle vara utförd »den 26 Aug. 1742 af S. G. W:man, förmodligen salig Prosten Wilskman, en god samlare af Vestgöthiska antiquit. i förra secler».¹ Likaledes gjordes G. Brusewitz vid ett besök år 1862 i Saleby prostgård uppmärksam på ett meddelande av O. Celsius d. y. den 7/10 1747 »i kyrkoboken» i Saleby: »Jag har äfven en Inscription af en annan kläcka uti Hössna förs.: i Westergjöthland, som har årtalet 1340, men med munkstil.» För Celsius var runinskriften på Hössnaklockan således icke känd. P. E. Lindskog noterar klockan i *En kort beskrifning om Skara Stift* 5 (1816), s. 280: »Stora kläcckan är guten 1345». Liljegren refererar i *Runurkunder* (1833) inskriften med hänvisning till Thams arbete. Senare har klockan granskats av C. J. Ljungström (*Redvägs härad*, 1861), N. G. Djurklou 1869, K. Torin (*Westergötlands runinskrifter*, 1893), H. Jungner 1936 och M. Åmark.

Malm. Höjd 97–120 cm, diameter 96 cm, tjocklek 6–8 cm. Klockans form är smal med kullrig överdel. Den har praktiskt taget ingen hals samt utvändigt nära nog lodrät slagring, vars underkant är horisontell. Godset är tjockt och ojämnt samt med smärre håligheter. Arbetet är klumpigt utfört. Den nuvarande kläppen är ny. Den gamla, 89 cm lång, med en närmast oval kula förvaras i tornkammaren. Kroppen har två skriftband, det övre 24 cm nedanför plattan, det nedre 20 cm ovanför slagringens underkant. Det nedre bandet, vars bredd är 9 cm, saknar inskrift. I det övre bandet, 8 cm brett, befinner sig större delen av den latinska bokstavsskriften. Den är retrograd och består huvudsakligen av minuskler med en och annan majuskel inblandad. Bokstävernas höjd varierar från 1 till 3 cm. Resten av bokstavsskriften befinner sig strax

¹ Sven Wilskman (1716–1797). W:s samlingar nu i Skara Stifts- och landsbibliotek.

nedanför övre skriftbandet. Den är här något högre, 2–4 cm. Bokstavsskriften inledes och avslutas med ett likarmat kors. Under övre skriftbandet, i ungefärlig följd med bokstavsskriften, står runinskriften, även den retrograd. Runornas höjd är 4–5 cm. Runinskriften begränsas i början och slutet av ett gjutarmärke, välkänt från andra klockor av samma mästarehand. Före det första gjutarmärket står en figur lik en spegelvänd **o**-runa, efter det andra gjutarmärket ett likarmat kors. Dessutom befinna sig ungefär mitt på klockkroppen fyra små likarmade kors, ett för varje väderstreck, väl en erinran om den ursprungliga benediktionen.

Runinskrift:

auæ : maria : iæssus
 5 10

»Ave Maria. Jesus.»

Bokstavsinskrift (med avseende på bokstavstyperna normaliserad):

+ Anno : domini : M^o : CCC^o : XL° : quinto : decimo : septimo : k̄las : augusti : curato : eccleie : domino : Olauo : tutoribus : eccleie : Gedstauo : et : Nicholao : Haquinus : fudit : hanc : campanam : Magno : rege : Suecie : dño : Siggone : episcopo : Scarensi : +

Till läsningen: Före det inledande gjutarmärket finns som ovan nämnts en tydlig figur, till formen en **o**-runa med ensidiga bistavar. Efter 1 **auæ** står ett sk, som nu består av två punkter; en tredje, lägsta punkt kan möjligen spåras som en färgskiftning i ytan. 3 **a** har ensidig bst. 4 **r** har oregelbunden form. 5 **i** har nedanför mitten en liten gjutklump. 7 **i** bär till vänster (på klockan) spår av en smal skada i gjutformen liksom 8 **æ**.

Tolkningen av inskriften erbjuder egentligen inga svårigheter. Det är början av änglahälsningen till Maria samt namnet Jesus. Samma ord förekomma i runskrift på de tre andra kända Haquinus-klockorna (Vg 222, 245, 253).

De båda figurer, som föregå binderunan **auæ**, ha däremot vållat en del huvudbry. Tham (1817) fattar dem, utan kommentar, som runor, liksom han ger språklig mening åt figuren, som följer efter 12 **s**. Han tyder inskriften i sin helhet: »Ora ave Maria Jesus noster». Ljungström (1861) har en liknande uppfattning: »Ora, ave Maria Jesus; eller på Svenska: Bed, hell Dig! Maria Jesus (för oss), d. ä. Hell Dig Maria! Bed Jesus för oss!» Djurklou (1868) funderar också över figurernas innebörd: »hvad de två första skola betyda, om ej ora, är svårt att säga; men äfven om en sådan förklaring skulle kunna antagas, återstår dock den sista dubbelrunan [efter 12 **s**], hvilken jag ej kan få någonting utaf och som synes nästan hafva kommit på köpet.» Torin (1893) var den förste, som kom sanningen på spåren: »De runor liknande tecken, som förekomma både före och efter runskriften, äro troligen, liksom på klockorna i Herrljunga och Elfsered, endast klockgjutarens bomärken.»

Om gjutaren med figuren före det första gjutarmärket verkligen har avsett en **o**-runa, kan den — gissningsvis — tänkas svara mot grek. *omega*, men i så fall saknas ju det viktiga, första elementet *alfa* i den vanliga Kristus-sinnebild. Det är nämligen icke tilltalande att fatta tecknet som binderuna för **a** och **o**. Alldeles uteslutet är väl heller icke, att den kunde vara ett bomärke för någon annan som haft med klockans tillkomst att skaffa.

Hössnaklockan är det enda av gjutaren Haquinus' arbeten som i sin inskription bär datum för tillkomsten, nämligen den 16 juli 1345. Detta bekräftas med historiska fakta. Kung Magnus är den då 29-årige Magnus Eriksson (1316–1374), som år 1319 valdes till Norges och Sveriges konung. Om biskop Sigge i Skara upplyser *Skara stifts herdaminne* 1 (1871), s. 10, bl. a. att hans fullständiga namn var Sigge Jonsson av släkten Stake, att han år 1341 efterträdde biskop Gunnar Tynnesson († 1340) och att han dog 1351. Vi få också veta, att församlingens dåvarande kyrkoherde hette Olov och de båda kyrkvärdarna Gustav och Nils. Hössnaklockan är ett tidigt belägg på detta sedermera vanliga bruk att i klockinskriftioner hedra såväl den världsliga som den kyrkliga maktens innehavare och låta deras namn gå till eftervärlden.

Bollebygds härad

248. Bollebygds sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 190, 191

Litteratur: T 123. Kyrkoinventarium 1830, 1918 (ATA); N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 278f. (ATA), Ett besök i Bollebygd (i: Sverige, Fosterländska bilder förr och nu, 1876, s. 62); Kyrkostämmoprotokoll $\frac{4}{4}$ 1898, $\frac{16}{7}$ 1899 (utdrag i inv.bil. 10.831, SHM), $\frac{18}{10}$ 1955 (utdrag i ATA); C. N. Brodin, Skrivelse t. A. Hazelius $\frac{18}{2}$, $\frac{5}{4}$ 1898 (utdrag i ATA); P. Å. i Bollebygds församl., Skrivelse t. VHAA $\frac{7}{4}$ 1898 (VHAA:s svar $\frac{6}{5}$ 1898), $\frac{9}{5}$ 1898, $\frac{27}{6}$ 1899 (VHAA:s svar $\frac{14}{7}$ 1899), $\frac{26}{7}$ 1899 (VHAA:s svar $\frac{2}{8}$ 1899), $\frac{10}{8}$ 1899 (samtliga skrivelser i ATA), t. K. Majt $\frac{30}{4}$ 1954 (VHAA:s remissutlåtanden $\frac{1}{6}$, $\frac{15}{10}$ 1954 grunda sig på av doc. Monica Rydbeck sammanställda PM 1, dat. $\frac{17}{6}$ 1954, PM 2, dat. $\frac{9}{7}$ 1954, samt tillägg till PM 2, dat. $\frac{8}{9}$ 1954, ATA); VHAA:s protokoll $\frac{1}{8}$ 1899, $\frac{1}{6}$ 1954 (Förvaltningsutskottet), $\frac{5}{10}$ 1954; E. Brate, Anteckning (odat., ATA); H. Hildebrand, Sveriges medeltid 3 (1898–1903), s. 713f.; N. Beckman i VFT 4: 1 (1920), s. 64; M. Åmark i Svenska Dagbladet $\frac{29}{7}$ 1934, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 175, i Borås tidning $\frac{1}{9}$ 1951, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 195f.; J. Svennung, Skrivelse t. B. Nerman $\frac{14}{4}$ 1951 (ATA); S. B. F. Jansson, Anteckning $\frac{14}{5}$ 1954 (ATA), The Runes of Sweden (1962), s. 164f., Runinskrifter i Sverige (1963), s. 177f.; A. Oldeberg, Metallteknik under vikingatid och medeltid (1966), s. 110f.

Äldre avbildningar: S. Welin, teckningar (i T 123); Djurklou, 2 bläckteckningar (i a.a. 1869); Hildebrand a.a.; Åmark a.a. 1960; Oldeberg a.a.

En klocka med runinskrift som har tillhört Bollebygds kyrka, där den gjort tjänst som lillklocka, förvärvades år 1899 till Statens historiska museum, inv.nr 10.831.

»Klocker 2 ste» står det antecknat i det äldsta kyrkoinventariet år 1583 (*VFT* 3: 3–4, 1912). I inventarieförteckningen 1830 nämnes den ena av dessa som runklocka: »I Spåntäckt Trädstapel wid västra ändan finnas 2 klockor. På den lilla klockan märkas följande Runor». Den gamla kyrkan, som härstammade från medeltiden, är riven och ersatt med en år 1844 uppförd byggnad. I dess torn fick runklockan sin nya placering och begagnades ända till år 1898, då den vid en begravningsringning fick en spricka och blev otjänlig för sitt ändamål. Efter denna händelse sände komminister C. N. Brodin i Bollebygd den 18 februari 1898 till Artur Hazelius en skrivelse med följande innehåll: »För några veckor sedan erhöll Bollebygds församlings mindre kyrkoklocka under ringning en spricka, som gör klockan f. n. obrukbar. Händelsen har gjort intryck i församlingen, därför att klockan haft ett särskildt värde såsom härstammande från Medeltiden. Man har därför umgåtts med planen att låta laga sprickan efter den metod, som praktiseras vid Ludvigsbergs gjuteri, för att sedan fortfarande låta henne ljuda från hennes gamla plats. Härunder har jag kommit att tänka på, att ett sådant fornminne torde vara i bättre förvar i Nordiska Muséet, som äfven har en samling klockor och klockstaplar. Då jag icke vågar hoppas kyrkostämmans bifall till ett förslag att öfverlemna klockan såsom gåfva åt Muséet, ville jag härmed fråga om Muséet kunde vara villigt tillösa sig densamma, i hvilken händelse församlingen kunde skaffa sig en ny och sålunda finnas villig öfverlåta sin gamla klenod.» Komministerns förslag vann stöd på en följande kyrkostämma. Han rapporterar den 5 april till Hazelius: »På kyrkostämma i går har emellertid beslutats anskaffa ny klocka samt att söka Vitterhets akademien tillstånd till den gamlas försäljning åt Nordiska Muséet, hvarvid priset ansågs böra bli 500 kr. För en ny klocka af samma tyngd vilja hrr Beckman & Co i Sthlm ha omkring 670 kr., och en klocka om 30 kg större tyngd, för att stämma bättre med vår stora, skulle betinga 725 kr. Den gamla klockans lagning vid Ludvigsberg anses ej komma att kräva öfver 100 kr. Med stöd af dessa uppgifter har stämman ansett 500 kr. moderat pris.» Tillstånd att mot ekonomiskt vederlag överlåta klockan till Nordiska museet begärdes hos Vitterhetsakademien den 7 april.

Åberopande fornminnesförordningen 1867 uppmanade Akademien Pastorsämbetet att hembjuda klockan till K. Majt och kronan för inlösen, vilket vederbörande i skrivelse den 9 maj 1898 gjorde. Beslut om inlösen av klockan för 500 kr. fattades av Akademien den 1 aug. 1899. Och den 10 augusti kunde församlingens kyrkoherde J. G. Claësson »öfverlemlna qvitto å mottagna beloppet, samt vördsamt underrätta att klockan kommer att i morgon den 11 dennes forslas till Bollebygds jernvägsstation för att afsändas till Stockholm. Med klockan följer icke blott den kläpp som under de senaste årtiondena begagnats utan äfven den förut begagnade uråldriga kläppen.» Därmed kunde den gamla klockan anses räddad från nedsmältning och dess framtida placering i Statens historiska museum tryggad.

På kyrkostämman den 23 oktober 1953 beslöt emellertid kyrkofullmäktige enhälligt att söka återförvärva klockan till bygden. Församlingens formella anhållan härom hos K. Majt den 30 april 1954 föranledde dock icke åtgärd. Det var församlingens avsikt att i samband med ett återförvärv »på betryggande sätt låta återställa och upphänga klockan». Då emellertid de tekniska metoderna vid en eventuell reparation måste innebära åverkan å runinskriften i partiet kring sprickan, och vetenskapens krav sålunda icke kunde tillgodoses vid ett ingrepp av detta slag, ansåg sig Vitterhetsakademien böra bestämt avstyrka, helst som föremålet på grund av sin vetenskapliga betydelse borde för framtiden få kvarstanna i landets centralmuseum.

En minnestavla över klockan ombesörjdes 1955 av Statens historiska museum och skänktes till församlingen. Den uppsattes samma år på södra långväggen i Bollebygds kyrka.

Malm med vacker, grön patina. Höjd 72–96 cm, diameter 75 cm. Kläppens längd 69 cm. Vikt (inklusive axel, lager och kläpp) 359 kg. Brädden är vågrät. Godset företer en 29 cm lång spricka från slagringens nederkant och uppåt tvärs genom runan nummer 15. Denna spricka, som uppstod 1898, är resultatet av en sprödning, som klockkläppens bearbetning under århundraden åstadkommit.

Klockan är försedd med en gjuten runinskrift i två runt kroppen löpande band, ett upptill vid halsen (4,5 cm brett) och ett nedtill strax ovanför slagringen (4 cm brett). Eljest är klockan utan dekor. Runskriften som fyller båda banden är formad av en tämligen ovan hand. Det övre bandets runor äro ganska jämnt fördelade över det tillgängliga utrymmet. Så är icke fallet i det nedre, där inskriften är mindre välberäknad. Här stå runorna i inskriftens början tätare samman för att sedan fördela sig med allt större avstånd sinsemellan. En 15 cm lång remsa återstår blank mellan de båda korstecknen, som markera slutet respektive början av denna inskriftens första del. Inskriften är med undantag av några tecken rättvänd. Runorna ha ristats i själva kåpan före gjutningen, flertalet alltså från början omvända. Vid ristningen har det uppstått sprickor och urfall i gjutformen med påföljd, att linjerna i många fall har fått vidgade, diffusa konturer. Dessa skador äventyra dock icke läsningen.

Inskrift:

Nedre raden: + **dat** : **kterina** : **sonum** : **fideli** : **populo** : **bonum** +
 5 10 15 20 25 30

Övre raden: + **ik** : **sonus** : **auditur** : **ik** : **mens** : **turbata** : **blanditur**
 35 40 45 50 55 60 65

Dat K[a]terina sonum fideli populo bonum.

[H]ic sonus auditur, [h]ic mens turbata blanditur.

»Välljud ger Katarina åt en trofast menighet. Här höres klangen, här stillas ett oroligt sinne.»

Till läsningen: Inskriften inledes med ett sk i form av ett kors. 1 **d** har liksom inskriftens övriga **d**-runor (18, 42, 64, 66) ensidig bst och som punktering ett kort tvärstreck på hst. 2 **a** har liksom övriga **a**-runor (10, 40, 57, 59, 62) ensidig bst. Ensidig bst ha också 3 **t**, 5 **t**, 44 **t**, 53 **t**, 58 **t**. Ordskillnad markeras med tre vertikalt ställda punkter (i den övre raden mycket små) överallt utom efter 32 **m** och före 33 **i**. R. 6 är troligen stungen, **e**; en utvidgning av hst på mitten är föranledd av ett urfall, som bör ha sin orsak i en punktering; runan är icke **a**. I 7 **r** är bistavens övre del rundad; bst träffar på mitten hst. 8 **i** är tydlig, ej stungen. 9 **n** har liksom 13 **n**, 37 **n**, 51 **n**, 63 **n** ensidig bst. Den nedersta punkten i sk efter 10 **a** är svag. 11 **s** är liksom övriga

s-runor (35, 39, 52) tydlig. 12 **o** har normal form med ensidiga bistavar till vänster om hst liksom 23 **o**, 36 **o**. 14 **u** är liksom övriga **u**-runor (25, 31, 38, 41, 45, 54, 67) tydlig. 15 **m** och övriga **m**-runor (32, 49) ha raka bistavar. Mellersta punkten i sk efter 15 **m** är försvunnen. 19 **e** är stungen. 20 **l**, 26 **l** och 61 **l** äro tydliga. 22 **p** har bågböjda bistavar, som utgå från huvudstavens topp och bas och sträcka sig in till huvudstavens mitt; runan är stungen med en punkt innanför vardera bågen. Samma form, ehuru något diffusare, har 24 **p**. 27 **o** är vändruna; runan har ensidiga, till höger om hst snett nedåt höger gående bistavar. Samma form har 29 **o**. I sk efter 27 **o** är mellersta punkten tydlig, den nedersta spåras, medan den översta är borta. 28 **b** har samma form som 22 **p** men är icke stungen. 30 **n** är vändruna (liksom 27 **o** och 29 **o**). Efter 32 **m** finns ett litet kors som sk. Med ett korsat kors, ställt rakt ovanför det inledande korset i nedre raden börjas och avslutas inskriften i den övre raden. 33 **i** är ej stungen, ej heller 34 **k**. Samma är förhållandet i runföljden 47–48 **ik**. 37 **n** är tydlig; strax till vänster om huvudstavens bas en kort ristad linje, oavsiktlig. 45 **u** har på huvudstaven två ovanligt stora gjutklumpar. 46 **r** har vinklad, sluten bst. I sk efter 48 **k** äro mellersta och nedersta punkten tydliga, den översta mycket svag. 50 **e** är tydligt stungen. R. 58 är vändruna, **t**. 60 **b** är mycket smal. 64 **d** är stungen med ett kort streck högt upp på hst. 65 **i** är gjutskadad, ej stungen. R. 66 är en stungen **t**-runa, **d**. 67 **u** har vinklad bst; runans topp visar stora gjutskador liksom övre delen av 68 **r**.

N. G. Djurklou, som 1869 besökte Bollebygd och därvid undersökte klockan på dess plats i kyrkornet, gjorde en profiltäckning av den samt kopierade själva inskriften, varvid han dock missuppfattade några runtecken till form eller innehåll. Så är fallet med runorna 5, 29, 30, 58, 66; skiljetecken i form av tre punkter finnas insatta mellan alla ord men korstecken endast före 1 **d** och 33 **i**. — K. Torins läsning avviker från ovanstående endast ifråga om runorna 33–34 och 47–48, vilka uppfattats som stungna, **eg**. Dessutom ut-sätter Torin ett korstecken icke blott framför r. 33 utan även efter 68 **r**. I själva verket finnes mellan de båda runorna endast ett kors. — E. Brate markerar skiljetecken efter 27 **o** med två punkter. H. Hildebrand publicerar Brates läsning. Han ger dock de båda stroferna motsatt ordningsföljd, vilket också M. Åmark gör. Åmarks läsning har följande avvikelser: 42 **t**, 66 **t**; sk i form av två punkter efter 10 **a**, 15 **m**, 21 **i**, 27 **o**; intet sk efter 32 **m**. Samma läsning av runorna har S. B. F. Jansson (*Runinskrifter i Sverige*, 1963, s. 178).

Vg 248 är både genom sin avfattning på latin och genom sin poetiska utformning (leoninsk vers) anmärkningsvärd. Inskrifter på latin, som i sin helhet ha tecknats med runor, äro nämligen sällsynta. Vg 111 och 234 bestå visserligen också av runskrivet latin, men de äro i jämförelse med Vg 248 obetydliga.

Klockans namn säges i inskriften uttryckligen vara *Katerina*. Någon annan runklocka med utsatt namn känner man icke. Sina namn fingo klockorna vid den biskopliga invigningen, benediktionen eller med dess folkliga benämning »klockdopet». Genom traditionen ha klockorna sedan i många fall ända in i modern tid fått behålla dessa namn. Så heter ett tiotal klockor i Boråstrakten *Karin*, andra *Maria*. Även *Magdalena*, *Susanna* och några till förekomma som klocknamn. Mera sällan finner man namnet, som här på Bollebygdsklockan, uttryckt i själva inskriften. Ett par exempel på namninskriftioner ge två nederländska klockor i Länghem från år 1394 respektive 1549: *Martinus so es mine name* och *Elisabet sum vocata*.

Till formen likna klockorna i Bollebygd och Saleby varandra, ehuru Bollebygdsklockans profil är något mera svängd. Måtten äro också ungefär desamma. Bollebygdsklockans krona är dock grövre och runinskriften mindre välformad. Andra klockor, som till utseendet påminna om Bollebygdsklockan, äro lillklockorna i Broddetorp, N. Åsarp (förr i Smula), Forsby, V. Gerum, Tråvad och Humla (nu i Statens historiska museum), samtliga västgötska. Tre av dessa bära inskrifter med latinska bokstäver. Humlaklockan har ordet *agla* i kursivskrift fyra gånger upprepat, klockan i Tråvad har en inskrift med versaler, och på Smulaklockan står en latinsk inskriftion med versaler och på hexameter. Ingen av klockorna är daterad, men de äro alla av 1200-talstyp. Till 1200-talet, snarast dess slut, bör också Bollebygdsklockan föras.

Vedens härad

249. Borgstena sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 192

Litteratur: C. J. Ljungström, Åhs och Vedens härader (1865), s. 103; N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 274 (ATA); Kyrkostämmoprotokoll $25/3$ 1870 (avskr. i SHM inv.bil. 4385), $18/12$ 1931, $5/12$ 1950, $12/10$ 1951, $27/6$ 1952 (avskrifter i ATA); C. W. Noræus, Skrivelse t. B. E. Hildebrand $29/7$ 1870 (SHM inv.bil.); Göteborgs-Posten $10/9$ 1910; Göteborgs Morgonpost $18/3$ 1916; E. Fryklund i J. Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum (1917), s. 39f.; Pastorsämbetet i Borgstena församling, Skrivelse t. SHM $17/12$ 1931 (ATA), t. Riksantikvarien $6/2$ 1950, $2/1$ och $27/10$ 1951 (ATA); H. Jungner, Anteckningar $3/5$ 1937 (ATA); B. Thordeman, PM $3/2$ 1951 (ATA); S. A. Hallbäck, Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden (=Från Borås och de sju häraderna 1966), s. 51f., 143.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i a.a.; B. Borgström, teckning (ATA), återgiven i Fryklund a.a.; Hallbäck a.a.

Med inv.nr 4385 förvaras i Statens historiska museum en medeltida dopfunt med ristade runtecken. Den har tidigare tillhört Borgstena kyrka, som till sina äldsta delar har medeltida ursprung. Funten själv finns icke omnämnd i kyrkans gamla inventarieförteckningar men väl funtskålar av mässing och tenn.

Det är C. J. Ljungström, som 1865 ger den äldsta beskrivningen av funten och noterar dess runinskrift: »På kyrkogården är en funt med följande teckningar: 2 personer som upplyfta ett lindebarn; 2 andra, en med kors, en med kräkla; 1 person med bok i hand; 2, af hvilka den ene synes sitta i biktstol för den andre; 2, af hvilka en ger eller tager något ur munnen på en orm. På ett ornament äro bokstäfver, af hvilka somliga tydligen äro Runor, men huru de skola läsas eller tydas torde vara svårt att utröna; och tyckes att orätt hand vidrört dem antingen till förökande eller utplånande af vissa streck.» Några år senare, 1869, besökte N. G. Djurklou Borgstena och tecknade av figurframställningarna på cuppens liv, fig. 370. På dennes tillskyndan överlämnade församlingen år 1870 funten som gåva till museet. En anhållan från församlingen 1931 om att återfå den kunde av principiella skäl icke bifallas. Efter en förnyad framställning 1951 om föremålets återbördande till Borgstena göts en kopia, som 1952 fick sin plats i kyrkans kor.

Grågul sandsten. Funten är huggen i två block, en cylindrisk cuppa på en fyrkantig fot. Höjd 89 cm, cuppens yttre diameter 79 cm, den inre 52 cm, skålens djup 25 cm, fotens bredd 53 cm. Cuppens liv är reliefhugget med bildfält begränsade av arkadbågar. I ett av dessa finns en framställning av syndafallet med Adam, Eva och ormen, som frestar Eva med äpplet. Ett kort knivbladsformat band till höger om Eva mitt på scenen bär en kort inskrift bestående av sex tecken, som delvis påminna om runor, delvis om latinska bokstäver. Tecknens höjd är ca 2,5 cm. Fältet närmast till höger om Syndafallet utfylles av ett palmettornament, som förmodligen föreställer kunskapens träd. En av fotens sidor har en ristad ranka. De övriga sakna ornering. Funten har uttömningshål.

Fig. 370. Vg 249. Borgstena sn, kyrkan. Dekoren på dopfuntens cuppa.
Efter teckning av N. G. Djurklou.

Inskriften har följande utseende:

Möjligen har ristaren med den förvanskade skriften avsett ordet *paradis* n. (med utelämnat *i*: **ParaDs**), i runskrift belagt på de tre stenarna U 160, 719 samt DR 399 (Bornholm).

Med hänvisning till liknande engelska dopfuntar anser S. A. Hallbäck (*Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden*, 1966, s. 54), »att funten i Borgstena, som är unik i trakten, i själva verket är förfärdigad av en engelsman eller av en i England utbildad västsvensk stenmästare. Märkligt nog tycks denne icke lämnat ytterligare spår efter sig i vårt land.» Reminiscenserna av runskrift tala för funtmästarens nordiska ursprung. Funten har daterats till 1100-talets slut.

250. Bredareds sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 195

Litteratur: VHAA:s Månadsblad 1903–05, s. 214; E. Ekhoff, *Svenska stavkyrkor* (1914–16), s. 261 f.

Äldre avbildningar: VHAA:s Månadsblad 1903–05; Ekhoff a. a.

I Statens historiska museum förvaras under inv.nr 12.442 en medeltida bokpärm av trä med runinskrift.

Pärmen påträffades 1905 under golvet till den stavkyrka, av vilken rester kommo i dagen vid rivningen av Vänga gamla stenkyrka som ägde rum nämnda år. Stenkyrkan anses »vara uppförd i efterreformatorisk tid» (Ekhoff). Fynden av Vg 250 jämte ett helt bokband, en del av ännu en pärm samt några andra inventarier från stavkyrkan, som också lågo under golvet, stödjade dateringen.

Bokpärmens är en skiva av ek, 29,4 cm hög, 20,8 cm bred och 1,5 cm tjock. Vid båda långsidorna finnas skurna hål och kanaler för bind, både ryggbind och kapitalbind, med kvarsittande rester av de läderremmar, som en gång fäste bokblocket vid pärmarna. Dessutom finns vid den ena långsidan en fyrsidig utskärning med fyra stift för ett nu försvunnet beslag till ett spänne. En rest av pergamentklädsel är bevarad i vänstra nedre hörnet. Träpärmens har alltså använts i två olika bokband. I det yngre av dessa har den ursprungliga pärmens snittsida blivit ryggsida. Samtidigt har pärmen fått ett spänne i den nya snittsidan. Se vidare E. Ekhoff, *Svenska stavkyrkor* (1914–16), s. 261 f. (märk dock, att text och bild divergera, på grund av att fig. 341 är felvänd).¹

Längs mitten av pärmens utsida stå åtta runor inskurna i en lodrät rad. Läsningen sker nedifrån och upp. Inskriften är 8,5 cm lång och runorna 4 cm höga.

Inskrift:

bræparrup
5

»Bredared»

Till läsningen: Runorna äro tydliga. Inga skiljetecken förekomma. R. 3 liknar till formen en vedertagen **n**-runa av den äldre typen med dubbelsidig bst, här säkerligen vändruna **æ**. R. 5 är binderuna **ar**; **a**-bistaven är ensidig; två maskhål invid hst längre ner till vänster se skenbart ut som en bst.

¹ Ekhofts uppgift på s. 263, att de »senare kapitalbinden äro snodda garn», är oriktig; de äro av sämskskinn liksom ryggbinden.

Inskriften består av ortnamnet *Bredaryð* Bredared. Till æ-runans form (𐌺) finnas inga västgötska paralleller. I norska medeltida runinskrifter är bruket av 𐌺 respektive 𐌻 för æ- eller e-ljud vacklande. Bland motsvarande danska inskrifter förekommer 𐌺 endast i ett par skånska belägg, DR 136 **peder**, DR 367 **eko**, båda i ord av latinsk härkomst. Efterledens skrivning svarar mot ett fornsvenskt *-ryud*. Av uppgifter under hand från docent Bertil Ejder, som har gjort en omfattande, systematisk undersökning av ortnamnen på *-ryd*, *-rud*, ännu opublicerad, framgår att det i dylika ortnamn för den gamla diftongen *iu* finnas sju svenska belägg med skrivningen *yu* (ett från 1200-talet, sex från 1300-talet) samt två med *yw* och ett med *yo*. Fyra av dessa tio äro västgötska, två belägg på *yu* (*j rostabodaryudh* 1273 SD 2: 654 avskr. † Rostabodaryd, Halna sn, Vadsbo hd; *modhoryudh* 1334 SD 4: 353 Måryd, Beatebergs sn, Vadsbo hd) och ett vardera på *yw* och *yo* (båda hänförande sig till sockennamnet Ryda, Barne hd). Det hittills äldsta belägget på ortnamnet Bredared är *Bedarydh* 1352 SD 6: 385 avskr. I efterleden förekommer y-vokalen ännu under 1500-talet omväxlande med i-, ö- och e-former.

Pärmar av trä voro vanliga till mitten av 1500-talet (Jean Loubier, *Der Bucheinband in alter und neuer Zeit*, Monographien des Kunstgewerbes X, 1904). För dateringen av inskriften äro pärrens båda bindningar av en viss betydelse. Bindningen vid vänstra långsidan är gjord enligt en metod som »anses ha upphört att användas med 1100-talets slut, varefter den andra kom i bruk» (Ekhoff efter Loubier), d. v. s. den yngre metod som har tillämpats i den högra långsidan. På denna dateringsgrund skulle det äldre bokbandet alltså ha kommit till före 1100-talets slut, det yngre efter denna tid. Från den generella dateringsregeln finnas emellertid undantag. Så har den gamla metoden använts ännu i *Donatus burgensium antiquus*, Lüneburgs äldsta stadsbok 1289–1399 (G. Luntowski, *Stadtarchiv und Ratsbücherei Lüneburg*, 1963, onummerad plansch). Vidare förekommer den i ett något defekt psalterium (Oslo univ.bibl.) från Kvikne kyrka i Hedmark, där träpärmens kyrkans namn ristat med runor och minuskler, »ikke yngre enn 13de årh.» (NIyR 553). Vg 250 tillhör med all säkerhet det äldre bandet, som sålunda har ägts av Bredareds kyrka. I det yngre bandet har pergamentklädseln dolt inskriften och detta troligen avsiktligt, eftersom pärmen, påträffad under golvet till Vänga kyrka, med all säkerhet har omslutit en bok som avståtts till annexkyrkan och begagnats där. Runologiskt sett tillhör inskriften utan tvekan äldre medeltid, och ingenting hindrar, att den är samtidig med bandets tillkomst.

Kinds härad

251. Finnekumla sn, kyrkan

Pl. 193

Litteratur: T 120. P. J. Lindahl, Odat. anteckning i ATA; N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 195 (ATA), Strödda anteckningar om Kinds härad (i: SFT 3, 1876–78, s. 159f.); G. Brusewitz, Minnesblad 1875, s. 46 (hs i Göteborgs historiska museum), Brev t. B. E. Hildebrand ¹³/₆ 1876, ¹²/₁ och ⁶/₃ 1877 (ATA), Göteborgs Musei Tjugofemårs-Berättelse [1861–1886] (1888), s. 97; H. Hildebrand, Några ord om Vestergötlands äldre medeltidskonst (i: SFT, 5, 1882–84, s. 256), Sveriges medeltid 3 (1898–1903), s. 486; E. Fischer, Den västgötske stenmästaren Andreas och hans verk (i: Tidskrift f. konstvetenskap 1918, s. 26f.); Jubileumsutställningen i Göteborg 1923, Vägledning (1923), nr 123; H. Jungner, Anteckningar ⁸/₇ 1936 (ATA); S. A. Hallbäck, Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden (=Från Borås och de sju häraderna 1966), s. 20f., 125, 148.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i a.a. 1869; Brusewitz, teckning (ATA), d:o i Minnesblad 1875, s. 47, samt i »Teckningar af Medeltids- och Kyrkoföremål» (Göteborgs historiska museum); Hildebrand a.aa.; S. Welin, träsnitt i T 120; Fischer a.a.; Hallbäck a.a.

I Finnekumla kyrka står en medeltida dopfunt signerad med runor. Funten tillhör sedan 1876 Göteborgs historiska museum, inv.nr 288. Den har emellertid av museet år 1954 deponerats i kyrkan och är sålunda åter i bruk på sin ursprungliga plats.

Den nuvarande kyrkan, som är byggd av sten med västtorn av trä, bevarar i långhusets västra del murar från en romansk stenkyrka.

I kyrkoinventarierna 1819 och 1830 är dopfunten omnämnd, men runinskriften är icke noterad. N. G. Djurklou fann den — efter anvisning av dåvarande amanuensen P. J. Lindahl, som 1866 hade observerat den — år 1869 i vanvård ute på kyrkogården, där den troligen hade hamnat i samband med ombyggnadsarbetena 1855: »Kyrkan eger en gammal dopfunt aftecknad å pl. 46 hvars ena hälft var till finnandes utmed norra kyrkomuren och den andra utanför materialboden. Foten har kring nedre kanten en runristning af 5 tums höga runor». Ännu i juni 1876 befann den sig i samma belägenhet. G. Brusewitz skriver nämligen till riksantikvarien B. E. Hildebrand den ¹³/₆ 1876: »Finnekumla kyrkas dopfunt, som jag ... begärt få köpa, har en kort runskrift på foten, hvilken jag dock så mycket mindre kunnat läsa, som den ligger till en del under jord. Skulle runskriften utgöra ett hinder för Kongl. Akad. att bevilja inköpet — ehuru jag högel. skulle önska det kunde låta sig göra, emedan Göteborgs Museum icke ännu eger något äkta runminnesmärke — så frågas, om icke funten åtminstone kunde få mottagas på deposition. Ty att lemna den qvar, der den nu är, vore det värsta man kunde göra, då vanvården gått ända derhän, att funtskålen ligger kullstjelpat bland sopor vid vestra gärdesgården och foten sammaledes ett godt stycke derifrån vid den norra.» Kort därefter, 1876, skänktes den på tillskyndan av häradshövding V. C. Olivecreutz och med Vitterhetsakademiens medgivande av församlingen till museet.

Sandsten. Total höjd 85 cm, cuppan diameter 66 cm. Cuppan är cylindrisk. Dess utsida täckes av ett ringflättningsmönster i låg relief och botten utvändigt av reliefhuggna, uppåtriktade, fjällliknande blad. Den har uttömningshål. Foten är rund, profilerad och bär nederst en signatur i runor. Runorna äro djupa och tydliga, höjden 10–11 cm.

Inskrift:

atrees : - æe

5

»Andreas gjorde(?) (funten).»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 1 **a**, 2 **t** och 5 **o** ha ensidiga bistavar. Nedtill till vänster om hst i 1 **a** finns ett litet urfall av samma slag, som förekommer i samband med några av de andra runorna — till vänster om 4 **e** och r. 7 samt invid första leden i 6 **s**. 3 **r** har öppen bst. 4 **e** är stungen med ett kort tvärstreck; detsamma gäller 9 **e**. Sk efter 6 **s** består av två djupa punkter. R. 7 har utseendet γ (**k? g?**); i jämnhöjd med det föregående skiljetecknets nedre punkt finns till vänster om hst i r. 7 en vågrät, bistavsliknande, smal skåra, som ej är huggen. 8 **æ** har dubbelsidig bst, något kortare till höger om hst. Efter 9 **e** har icke funnits ristning.

Inskriften är fullständig. Dess första ord, r. 1–6, är mansnamnet *Andreas*, i runskrift känt bl. a. från Vg 91, 202, 252 (Gällstadsfunten). Runföljden 7–9 är oklar till form och innehåll. Förmodligen föreligger här en otillfredsställande skrivning för verbformen *gærðe*, som man finner på Gällstadsfunten (**kærpe**). Så har också Djurklou resonerat: »Om flera runmynder funnits kan ej med visshet sägas. Inskriftens ofullständighet tyder derpå, men några spor derefter woro ej märkbara och de repor som funnos tycktes ej vara mejselns verk. Emellertid ser man af namnet att äfven här en Andreas och troligtvis samme man, som i Gällsta varit nämnd och deraf kan man möjligen äfven sluta att det följande varit **kærpi** eller kanske äfven **kærpi-kar**.» Brusewitz föreslår däremot en läsning av r. 7–9 som **okæ** och tolkar dem som namnet Åke. För en sådan uppfattning finns ej täckning.

Det råder ingen tvekan om att *Andreas* är funtmästaren här liksom beträffande Gällstadsfunten. Man känner dessutom ett femtontal osignerade dopfuntar, som ha utgått ur samma verkstad. Bland Andreasfuntarna finnas två olika typer, den firsidiga, som Gällstadsfunten representerar, och den runda, som Finnekumlafunten tillhör. Mäster Andreas' verksamhet synes huvudsakligen ha varit förlagd till bygden kring Åsundens södra ända. Finnekumlafunten har på konsthistorisk grund tidfäst till »slutet av 1100-talet» (Fischer) eller »omkr. 1200» (C. R. af Ugglas). Runinskriften är väl förenlig med en sådan datering.

252. Gällstads sn, kyrkan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 193

Litteratur: Kyrkoinventarium 1830 (ATA); N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 191f. (ATA), Strödda anteckningar från Kinds härad (i SFT 3, 1876–78, s. 159f.); Kyrkostämmoprotokoll ¹⁶/₅ 1870 (avskr. i ATA); R. Rabe, Skrivelse t. B. E. Hildebrand ¹⁵/₁₁ 1870; H. Hildebrand i SFT 5 (1882–84), s. 256, Sveriges medeltid 3 (1898–1903), s. 486f.; H. Rydh i J. Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum (1917), s. 46f.; J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands (1918), s. 218; E. Fischer, Den västgötske stenmästaren Andreas och hans verk (i Tidskrift för konstvetenskap 1918, s. 26f.); Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden (1920), s. 98f.; O. Sjögren, Sverige 3 (1921), s. 223; Norges innskrifter med de yngre runer, utg. ved M. Olsen, 1 (1941), s. 58 not 1 (uttalande av H. Jungner); S. A. Hallbäck, Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden (=Från Borås och de sju häraderna 1966), s. 19f., 125, 153.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i a.hs; Hildebrand a.a. 1898–1903; Rydh a.a.; foto i ATA (återgivet i NIyR 1, s. 59); Hallbäck a.a.

I Statens historiska museum förvaras under inv.nr 4472 en med runor signerad dopfunt, som tidigare har tillhört Gällstads kyrka.

Den nuvarande kyrkan byggdes 1824 gemensam för Gällstads och Södra Säms församlingar på platsen för den samtidigt raserade gamla kyrkan i Gällstad. Södra Säms gamla kyrkobyggnad fick däremot stå kvar och tjänstgöra som magasin. Nu är den ruin. En del av Södra Säms kyrkoinventarier flyttades till den nya kyrkan i Gällstad, en del försåldes på auktion. Sålunda upptagas i Gällstads kyrkas inventarium 1830 två dopfuntar: »1 Dopfunt af Telgsten fyrkantig, står i tornförstuga. 1 d:o från Sem. Rund. Ingendera begagnas.» Den sistnämnda är identisk med den, som nu har sin plats i Gällstads kyrka, och som i ett visitationsprotokoll för Södra Säms kyrka den ²³/₅ 1819 (Landsark. i Göteborg, sign. Gällstad N: 1) benämnes »Dopfunt af Telgsten, 8-kantig». Dess grundform är nämligen åttkantig och materialet är kalksten. Den härrör från 1600-

talet och har sålunda tidigare stått i annexförsamlingens kyrka. Vg 252 noteras också 1819 men bland Gällstads gamla kyrkas inventarier: »1 Dopfunt af telgsten. Fyrkantig.»¹

När N. G. Djurklou år 1869 besökte kyrkan i Gällstad kunde han beträffande den medeltida funten konstatera: »På Kyrkogården fanns en gammal dopfunt till formen aflängt fyrkantig. Öfre delen 2,1 fot lång, 1,6 fot hög, nedre 2 fot lång och 1,3 fot hög. Alla sidorna hafva olika Zirater. Skålen på ena Sidan en Örn och ett lam med korset på den andra bladrankor och foten likaså, bladrankor, masker vexelvis upp och nedvända — Zigzaglinier samt följande runskrift ... Funten är begärd till Riksmuseum.» Gällstads församling hade sålunda i mellantiden träffat sitt val och låtit dopfunten från Södra Säm komma till heders igen men låtit sätta ut sin egen medeltida funt till vanvård på kyrkogården. Detta bör ha skett någon gång mellan 1835 och 1842. I kyrkoinventarierna 1830 och 1835 förtecknas nämligen fortfarande två dopfuntar, 1842 och 1855 endast en. Djurklous räddningsaktion fullföljdes, då församlingen år 1870 avstod dopfunten till museet.

Gulgrå sandsten. Höjd 81–85 cm, bredd 62–63 cm. Skålens inre diameter 47 cm, djup 24 cm. Runornas höjd 10–11 cm. Funten har fyrkantig cuppa med halvsfärisk urholkning samt fyrkantig fot. Hela utsidan är dekorerad med ornament i lågreliëf. På en av cuppans rektangulära, 32 cm höga sidor framträda i två arkadfält Agnus Dei-motivet samt en fågelfigur. En av fotens ca 20 cm höga sidor bär funtmästarens signatur i runskrift. De övriga ytorna fyllas av blad- och flätornament. De sluttande partierna på cuppans underdel och fotens överdel ha en fjällliknande dekoration utom en av fotens skräsidor som har en rad med växelvis vända ansiktsmasker och en med ett sicksackmönster. På cuppans brädd äro ristade fyra enkla kors, ett mitt på varje sida. Funten har uttömningshål. — På sin nuvarande plats i museets romanska stenhall har dopfunten fått samma uppställning som Djurklous teckning 1869 visar. I mellantiden har cuppan haft en annan placering i förhållande till foten, nämligen vriden ett kvarts varv till vänster, så som bilderna hos H. Hildebrand och H. Rydh samt i *NIyR* 1 visa.

Inskrift:

antreos : kærpe kar

5 10 15

»Andreas gjorde karet (dopfunten).»

Till läsningen: Inskriften omges av ramlinjer, varvid den högra linjen dock sammanfaller med hst i 15 **r**. Runorna äro djupt huggna och tydliga. Runorna **a** (1, 14), **n** (2), **t** (3) och **o** (6) ha genomgående ensidig bst; Bst i **r**-runorna (4, 10) nå på mitten icke fram till hst. 5 **e** och 12 **e** äro tydligt stungna med ett kort tvärstreck, den sistnämnda tämligen högt upp på hst. 7 **s** har normalform. 8 **k** är ej stungen; den har liksom 13 **k** högt ansatt bst. Hst i 15 **r** sammanfaller med inskriftens begränsningslinje; den vänstra bst ligger i kanten av ett mindre bortfall i inskriftsbandets högra hörn, och den huggna ytan i bst är bevarad. Den högra bistavens början har ristaren antytt med en mycket grund, ristad linje av en halv bistavs längd ansluten till hst. Runan är sålunda säker. Sk bestående av två punkter finns mellan 7 **s** och 8 **k**. Efter 12 **e** saknas sk.

Djurklou har samma läsning på sin teckning — utom att han har bortsett från punkteringen av 12 **e**. I den tillhörande texten sätter han ett obefintligt sk efter r. 12. Hildebrands bild i *Sveriges medeltid* visar samma läsning som Djurklous.

H. Jungner har uppfattat hst i 15 **r** som inskriftsramens begränsningslinje och läst inskriftens sista ord som **ka**: »Inskriften slutar alldeles bestämt med **ka**. Vad Hildebrand gjort till **⊥** är en skada genom bortfall av ett stycke mellan de båda sista runornas nederdelar och en mycket grund och obetydlig naturlig fördjupning i funtens ytterkant» (*NIyR* 1, s. 58 not 3). Med stöd av ett foto delar M. Olsen, som själv icke har sett funten, Jungners uppfattning.

Runan 15 måste ha varit avsedd som **r** (icke **r**), vilket onekligen är överraskande, i all synnerhet som **r**-runans ljudvärde redan i tidig medeltid har övergått till att beteckna **e** eller **y**. **o**-runans användning för

¹ Uppgiften att Vg 252 skulle ha kommit från Södra Säms kyrka, som man understundom möter (Djurklou i *SFT* 3, Hildebrand i *Sveriges medeltid*, *NIyR* 1) är således missvisande.

a i **antreos** är heller icke väntad. Den återfinnes emellertid i samma ställning på en annan av Andreas signerad dopfunt, nämligen Vg 251 i Finnekumla kyrka, där namnet stavas **atreos**.

Namnet *Andreas* finns utom i funtsignaturerna runristat på Vg 91 och 202 samt Ö1 60. Appellativet *kar n.* användes i samma betydelse på Sm 4 samt troligen på dopfunten i Kareby kyrka i Bohuslän (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1949, s. 187).

Ur funtmästaren Andreas' verkstad, som tydligen har legat någonstans i trakten kring södra Åsunden, finns bevarat minst ett femtontal dopfuntar, av vilka dock endast ovannämnda två äro signerade. E. Fischer har i flera arbeten sökt reda ut de konsthistoriska sammanhang, ur vilka Andreas' tämligen rikt varierade formgivning kan anses ha utgått. Han spårar bl. a. engelsk påverkan och impulser från mästarna till fabeldjursfuntar i Östergötland och längre söderut. Senast ha Andreasfuntarna behandlats av S. A. Hallböök (*Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden*, 1966).

På konsthistorisk grund tidfästes Gällstadsfunten till slutet av 1100-talet. Runinskriften motsäger icke denna datering.

253. Älvsereds sn, kyrkan

Pl. 194

Litteratur: T 122. N. G. Djurklou, Antiquitetsintendentens berättelse 1869, s. 129 (ATA), Strödda anteckningar om Kinds härad (i: SFT 3, 1876–78), s. 171; O. Sjögren, Sverige 3 (1921), s. 244; H. Jungner, Anteckningar 10/7, 1936 (ATA); M. Åmark i Borås Tidning 22/12 1939, 1/1 1951, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 259.

Äldre avbildningar: Djurklou, teckning i a. a. 1869; S. Welin, träsnitt i T 122; H. Faith-Ell, fotos 1936 (ATA); Åmark a. a. 1960.

Älvsereds kyrka äger två klockor. Lillklockan är gjuten 1581, storklockan är medeltida och försedd med runinskrift.

Den nuvarande kyrkan av trä är uppförd 1838. Klockorna ha här sin plats i tornet.

Om en äldre kyrka i Älvsered uppper kyrkoinventariet 1830 kortfattat, att den var »af träd, gammal och högst förfallen 26 aln. lång 11 1/2 aln. bred 7 aln hög, med särskild likaledes förfallen klockstapel». Ett syneprotokoll, som upprättades den 15/8 1834 i samband med Överintendentsämbetets förslag till ny kyrka i Älvsered (RA, sign. ÖIÄ förslag till ny kyrka i Älvsered 8/12 1835), innehåller en mera detaljerad beskrivning av den gamla kyrkan. Denna, som enligt socknemännens utsago »blifvit i forntiden uppbygd utan att någon upplysning finnes om dess ålder är belägen på en högd i yttersta ändan af Sochnen vid gränsen emot Halland ... Sjelfva kyrkan är uppförd af groft Furutimmer med spåntak ... Wäggarna om kring hela kyrkan äro utvändigt fordrade med Ekespån som är alldeles oduglig, och invändigt målade.» Framför dörren i väster fanns »ett mindre wapenhus ... J kyrkan finnes dessutom två fenster å hvarje sida och ett på norra sidan af Choret midt emot der på södra sidan befintliga dörr ... På norra sidan om kyrkan inom kyrkogårdens stenvmur finnes en klockstapel af bräder, som är alldeles förfallen; och Sochnemännen upplyste att kyrkan i sednare tider icke undergått någre betydligare reparationer emedan de dels dertill saknat medel [menigheten bestod av endast 450 personer], dels och länge insett nödvändigheten af nybyggnad.» Prosten S. J. Meuller tillägger den 1/10 i skrivelse till K. Maj:t: »Kyrkan och dess klockstapel är i det förfallna skick att knappast någon så förfallen finnes inom Rikets gränser. Skyndsam nybyggnad fordras.» För att den nya kyrkan skulle få ett centralare läge i socknen och en bättre grund, fick den sin plats vid Toppered, 1/4 mil från gränsen mot Halland, NÖ om den gamla kyrkan. Den kyrka, som syneprotokollet avser, och som nu är borta, har otvivelaktigt härstammat från medeltiden.

Kyrkoinventariet 1830 redovisar vidare: »Blott en ringklocka finnes af hög ålder. Den har följande inscription [skissartad uppteckning]». Att uppgiften gäller runklockan är uppenbart.

N. G. Djurklou besökte kyrkan 1869, kopierade klockans inskrift och antecknade: »Hon har en gammal klocka med inskrift, som måste läsas från höger till venster och innehåller med munkstil namnet Haquinus

samt med runor ave Maria Jesus ... Maken till denna klocka har under wanliga omständigheter kommit ned i en kärn på Gamla Ryds egor.» K. Torin har också undersökt klockan, och senare har den granskats av M. Åmark och H. Jungner.

Malm. Höjd 79–98 cm, diameter 83 cm. Kläppen är ny. Den gamla, 72 cm lång, förvaras i tornkammaren. Klockan är ett tämligen grovt arbete. Kroppen har två skriftband. Det övre, 5 cm brett, nedanför klockhalsen är tomt, det nedre, 7 cm brett, ovanför slagringen bär runinskrift samt en signatur med latinska bokstäver, dessutom ett hjulkors. Ovanför detta nedre skriftband finnas två gjutarmärken och en sexuddig stjärna, 3–4 cm höga. I övrigt saknas dekor. Brädden sluttar något utåt. »Liksom så många andra äldre klockor är äfven denna affilad i kanten, ty filspån af klockmetall ansågs vara ett mycket verksamt medel mot allehanda sjukdomar. Särskildt hafva denna klockas spån blifvit gifna åt barn för att bota 'skiren', såsom engelska sjukan benämnes i södra Vestergötland», skriver Torin. Inskriften är retrograd. Den gjutna runinskriften framträder mycket tydligt. Signaturen däremot har slitits av järnlänkarna, med vilka klockan tidigare har ringts.

Runinskrift:

+ $\overline{\text{auæ}}$ maria : iæssus
 5 10

»Ave Maria. Jesus.»

Bokstavsinskrift:

+ hAquinus +

Till läsningen: Runinskriften inledes med ett likarmat kors. De två punkter i oregelbunden ställning, som därefter följa, äro troligen icke avsiktliga. Det finns liknande, omotiverade punkter på andra ställen i ytan, t. ex. efter 4 r. Den första bst i binderunan är ensidig, den tredje dubbelsidig, $\overline{\text{auæ}}$. 3 a och 6 a ha ensidiga bistavar, 8 æ däremot dubbelsidig. Bst i 4 r når på mitten icke fram till hst. Efter 6 a står ett sk bestående av tre punkter. De tre tecknen för s (9, 10, 12) ha formen ſ . Efter 12 s finns intet sk. R. 2, 5, 6 och 7 ha schatteringar. — Före signaturen står ett missbildat kors och efter namnet likaledes ett kors. Före detta sista kors har M. Åmark sett en bokstav p av minuskeltyp, som han anser »möglichen betyda presbyter = präst». Utifrån bilden pl. 194 kan förhållandet icke bedömas. På klockan finnas emellertid inga spår av något p. Övriga granskare (Djurklou, Torin, Jungner) ha icke redovisat någon bokstav här. Förmodligen har den egendomliga s-formen vilselett Åmark. Se även Vg 222 Malma, där namnet framstår exakt likadant som på Älvsneredsklockan.

Haquinus har gjutit och signerat ytterligare tre runklockor, samtliga västgötska (Vg 222 Malma, 245 Herrljunga, 247 Hössna) med likartade inskrifter. Hössnaklockan är självdaterande, 1345. De andra tre tidfästas av Åmark (a. a. 1960) till omkring 1350. Några andra data beträffande gjutaren och hans verksamhet känner man icke.

254, 255 och 256. S:t Peders sn, se s. 441, 455, 456

257. Tumbergs sn, se s. 489

258 och 259. Norra Björke sn, se s. 433

TILLÄGG

22. Häggesleds sn, kyrkogården

Den translittererade runtexten lyder: **kala** × **faþur** × **sin** × **kuþ** × . . .

Materialet i samtliga gavelstenar från Häggesleds kyrkogård (Vg 21–28) är kalksten.

62. Edsvära sn, Ballstorp. Nu vid kyrkoruinen

Runstenen har 1961 med Riksantikvarieämbetets tillstånd flyttats och rests i sydvästra hörnet av kyrkogården till Ballstorps kyrkoruin.

63. Fyrunga sn, Noleby. Nu i Statens historiska museum

Stenmaterialet har visat sig vara gnejs med insprängd pegmatit och hornblende.

I sitt senaste arbete i ämnet, *Die Runeninschriften im älteren Futhark* (1966), s. 150, vidhåller W. Krause sin sammanställning av Nolebystenens **hakupo** med N. Vångastenens **haukopur** — dock med en viss tvekan: »Auch das letzte Wort **hakupo** ist recht dunkel; am ehesten möchte ich darin mit Jungner eine ungenaue Schreibung für *haukoþu* A. Sg. 'den Habichtgleichen' sehen, jedoch auf den Runenmagiker beziehen». Med några små formella ändringar av tidigare förslag gör han följande »Versuch einer Übersetzung: 'Eine Rune (geheimnisvolle Kunde) male ich, eine von den Ratern (den göttlichen Mächten) stammende. Ich bereite(?) (dem Toten) Zufriedenheit (in seiner Grabeswohnung). **suðurah susi** × (diese Formelwörter, oder: die Runen) mögen scharf machen (?) den Habichtgleichen (den Runenmeister mit dem habichtscharfen Blick) (!)!'» Innehållet antyder enligt Krause (efter Nordén) gengångarmagi.

64. Jungs sn, gamla kyrkan

R. 25, som på Hilfelings teckning (fig. 91) har formen † bör translittereras **o** (jfr 16 **o** och 28 **o** med ensidig bistav), r. 29 bör försiktigtvis endast markeras som en huvudstav utan bistavar, alltså 24–29 **fotto**-. Möjligen skulle runföljden kunna avse namnet på grannsocknen Öttum, men i så fall måste man räkna med en felristning (en upprepning av prepositionens **f**-runa) eller med felläsning av tecknaren. Det finns ett medeltida belägg på ortnamnet, *Ottom* 1470 (avskr.). I alla senare belägg, fr. o. m. 1500-talet, är begynnelsevokalen **ö**. Härledningen av namnets förled är obekant (*Sveriges ortnamn, Skaraborgs län X*, 1960, s. 90 och 91).

65. Norra Vånga sn, kyrkan. Nu vid prästgården

Äldre avbildning: Djurklous originalteckning ingår som pl. I i hans berättelse över 1867 års resa till västra Värmland (ATA).

W. Krause vidhåller i ett senare arbete, *Die Runeninschriften im älteren Futhark* (1966), s. 148, uppfattningen att inskriften (Krause Nr. 66) skulle avse runristaren: »Das Wort ist in unserer Inschrift offenbar der

kennzeichnende Beiname eines Runenmagikers, der mit dem scharfen Blick des Habichts ausgestattet, seine övernatürliche Macht bezeugt, ähnlich wie sich der Runenmeister auf Brakteat I von Nebenstedt (unten Nr. 133) als 'glanzäugig' bezeichnet. Vielleicht ist auch **hakubo** auf dem Stein von Noleby (Nr. 67) die ungenau geschriebene Akkusativform des gleichen Wortes. Der Stein von Vånga mag ursprungligen in enger Verbindung mit einem Grabe — sei es auf, bei oder in ihm — angebracht worden sein und sollte wohl dies Grab gegen bösen Zauber, vor allem gegen den Wiedergänger, schützen.» Nebenstedt-brakteatens runinskrift i sin helhet läser och tolkar Krause sålunda (a. a. s. 270): »*GliaugiR wiu r(ū)n(ō)R* 'Ich der Glanzäugige weihe die Runen'.» Han tillägger: »Der Runenmeister bezeichnet sich also selbst als den 'Glanzäugigen', weil er den scharfen, gleissenden Blick derer hat, denen man övernatürliche Kräfte zutraute. Im Inhalt besonders nahe steht die Selbstbezeichnung des Runenmeisters als *hawkopur* 'der Habichtgleiche' auf dem Stein von Vånga». Jämförelsen av dessa två till karaktären vitt skilda föremål är icke adekvat, allra helst som brakteaten språkligt innehåller en fullständig sats. Krauses uppfattning är visserligen formellt oantastlig, men den är svår att praktiskt acceptera, eftersom den förutsätter, att ristaren uttryckt sig till ytterlighet dunkelt.

68. Saleby sn, kyrkogården. Nu i kyrkan

I samband med kyrkans restaurering 1959 lades gravstenarna Vg 68 och 70 som golvstenar i koret.

69. Saleby sn, kyrkogården. Nu i kyrkan

Gravstensfragmentet flyttades 1964 in i kyrkans vapenhus.

70. Saleby sn, kyrkogården. Nu i kyrkan

Gravstenen ligger sedan 1959 som golvsten i kyrkans kor.

80. Bjärka sn, Härlunda kyrka

Runan 21, som enligt Hilfelings teckning fig. 119 består av en huvudstav med en vid mitten av denna placerad, ringformig bistav, har varit vanskelig att bestämma. De följande runorna 22–24 **per** uppfattas naturligtast som slutet av ett maskulint släktskapsord *faðir* el. *broðir* i dat. sg. (början av ordet har gått förlorad). Runan kan dock icke vara tecken för *a* (inte ens en av tecknaren missuppfattad **a**-runa), knappast heller för *o* (eller en missuppfattad **o**-runa; dalrunornas tecken för *o* har visserligen detta utseende men kan icke utan vidare appliceras på en tidigt medeltida runinskrift i Västergötland). Läsningen kan beklagligtvis icke verifieras, men vad bildens pålitlighet beträffar, kan erinras om att Hilfeling i sina många andra avbildningar har visat sig vara en synnerligen observant och driven tecknare med stor erfarenhet av inskrifter, även runinskrifter. Utifrån formen vore det mest tilltalande att uppfatta runan som **e**.

Ringformigt stungna **e**-runor äro tämligen sällsynta. De äro rent medeltida med de äldsta beläggen från 1100-talet (NIyR 526 Sakshaug 1, enligt Magnus Olsen exakt daterbar till 1184). I Sverige är runan belagd i Vg 238 Lödöse, på Nyköpingsstaven och i Eskelhemskalendern (E. Svärdröm, *Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna*, Antikvariskt arkiv 29, 1966, s. 19) samt på två av runblecken från Vassunda (Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker inv.nr 5711: 1 och 2). Jag bortser från den reliefhuggna **e**-runan med liten ring, där huvudstaven icke är genomlöpande (se om denna runform s. XLf.). I de is-

ländska runinskrifterna, som ju äro förhållandevis sena (slutet av 1200-talet och därefter) är ϕ en av normaltyperna av **e** (A. Bæksted, *Islands runeindskrifter*, 1942, s. 20 och 51). Utanför Island är frekvensen störst i Norge, t. ex. NIyR 26 Ringsaker kirke, 53 Ulstad, 56 Ringebu kirke 1 (från tiden efter 1230; om denna inskrift se även NIyR V, Tillegg og rettelsler, s. 252), 79 Øje kirke 1 (förra hälften av 1300-talet), 92 Bønsnes kirke (ca 1300), 136 Tønsberg (ca 1275), 250 Stavanger 1, 570 Gol kirke 6, Bergen nyfynd 1958 (nr 4011, NIyR V, s. 266), det s. k. Gånge-Rolfs horn i Florens (omkr. 1300, NIyR V, s. 236). Runan finns också i Maeshowe 2 (slutet av 1100-talet; M. Olsen i *Runorna*, Nordisk kultur 6, 1933, s. 101 f.). Dessutom i Danmark: DR 59 Øm 1 (efter 1172), DR 415.

Mot läsningen **e** i Vg 80 kan möjligen en invändning göras. Inskriftens övriga tre **e**-runor äro alla av traditionell typ, en huvudstav stungen med en punkt. En sådan blandning av runtyper förekommer dock i ett par av de nämnda norska inskrifterna, NIyR 53 Ulstad och 570 Gol. En läsning |**eþer** leder till en tolkning [f]æðer, d. v. s. den gamla i-omljudda varianten av dat. sg., som är sällsynt (se härom A. Noreen, *Altschw. Gr.*, 1904, § 438: 3, samt E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 7. uppl. 1965, § 88) men i och för sig icke orimlig i en västsvensk inskrift.

Det är sålunda troligt, att gravstenen, som konsthistoriskt kan dateras till 1100-talet, har lagts över Björns(?) döde fader, icke över hans broder.

81. Broddetorps sn, gamla kyrkogården. Nu i Västergötlands museum, Skara

Runföljden 105–106 skall translittereras **æð**. Samma skrivning med **æ**-runa och stunget **þ** har Sm 145. Liksom i Sm 82 och några norska runinskrifter med skrivningen **æþ** speglar den ristarens uttal med frikativ dental.

92. Högstena sn, kyrkan

För att den ömtåliga runstenen skulle erhålla bättre skydd, flyttades den 1966 och uppställdes i kyrkboden Ö om klockstapeln. Samtidigt tätades några sprickor.

111. Gudhems sn, Telacka. Nu i Statens historiska museum

Gravstensfragmentet tillfördes 1962 Statens historiska museum, inv.nr 26.804.

116. Hyringa sn, kyrkan. Nu på ödekyrkogården

Runstenen har med Riksantikvarieämbetets tillstånd uttagits ur kyrkogårdsmuren och rests på östra delen av kyrkogården i omedelbar anslutning till den östra kyrkogårdsporten. Ingen av runstenens övriga sidor bär ristning. Stenens förlorade del har ånyo eftersökts i samband med byggnadsarkeologisk undersökning inom området, dock förgäves.

134. Kinneve sn, prästgården. Nu i Västergötlands museum, Skara

C. J. S. Marstrander (*De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet* 1, i *Viking* 1952, s. 206) supplerar vid inskriftens början en **a**-runa: »asir alu h er da bare en annen skrivemåte för aaaaaaaaa alu h».

W. Krause fortsätter i sitt arbete *Die Runeninschriften im älteren Futhark* (1966), s. 114 f., diskussionen om Kinnevestenens inskrift. Tolkningen 1937 förutsätter att inskriften i sitt nuvarande skick

är fullständig och rekapituleras i a. a. 1966 som alternativ 1: »*siR alu h* 'Mögest du (das Steinchen) ein Schutz (für das Grab) sein! Hagel (= Verderben)! *siR* (= aisl. *ser*) wäre eine lautliche Nebenform, die im Altschwedischen für mehrere Dialekte, darunter auch für das Westgötische, bezeugt ist (Noreen, Altschwed. Gramm. § 565) ... — Die schliessende *h*-Rune wäre dann eine Begriffsrunen ... Der Wunsch 'Hagel' = 'Verderben' würde sich auf die den Grabfriede bedrohenden Mächte beziehen. Bei dieser Deutung wäre allerdings die Anrede des Runendenkmals selbst in der 2. Person höchst auffallend, weil im Bereich der älteren Runenschriften sonst nicht bezeugt.» I sitt alternativ 2 ansluter sig Krause till Jungners senaste uppslag, att inskriften är stympad: »Vor der *s*-Rune können eine oder mehrere Runen weggebrochen sein. So erwog Jungner später, jedoch ohne nähere Begründung: '(Stilla?) må du vara; jag har värn.'» Men i det förlorade partiet, där Jungner supplerar en predikatsfyllnad 'stilla' är Krause benägen att i stället antaga början av ett substantiv — vars bevarade slut är **siR** — avseende runristaren-magikern: »Doch besteht wohl auch die Möglichkeit, dass man bei Annahme noch unord. Sprachform *-iR* für die Endung des N. Sg. eines *i*-Stammes hält und in Erinnerung an Ausdrücke wie *unwödiR* (oben Nr. 12 [Gårdlösa]), *ungandiR* (unten Nr. 65 [Nordhuglo]), *gliaugiR* (unten Nr. 133 [Nebenstedt 1]), *aljamarkiR* (unten Nr. 53 [Kårstad]) an einen Beinamen des Runenmagikers in Form eines Bahuvrhi-Kompositums denkt. Die Ergänzung im einzelnen ist selbstverständlich willkürlich; immerhin könnte es sich um eine Bildung vom Typus **ungausiR* 'einer, der nicht hervorsprudelt, schwatzt' handeln ... Bei dieser oder einer ähnlichen Ergänzung wäre das Täfelchen um etwa 5 cm länger gewesen, was durchaus annehmbar erscheint. Bei einer derartigen Deutung hätte also der Runenmagiker zunächst seinen wirkenden Beinamen genannt und diesem noch das Zauberwort *alu* und die verderbenbringende Hagel-Rune hinzugefügt.»

Bärkraften i Krauses senaste uppslag är givetvis i första hand beroende av i vilken utsträckning man anser att föremålet är skadat. Den kant vid vilken inskriftens början finns, är fasad, och förutsatt att inskriften tillkommit efter denna avfasning kan före **1 s** ha rymts endast en runa (eller möjligen ramlinje). Vore avfasningen sekundär i förhållande till inskriften, kunde åtskilliga runor ha gått förlorade. Av allt att döma är emellertid avfasningen primär i förhållande till inskriften.

135. Kinneve sn, Hassla by

Översättningen lyder: »Brand reste denna sten efter Åsmund(?), sin broder. Han blev dräpt i österväg(?).»

155. Hols sn, kyrkan

Runstenen flyttades 1964 in i vapenhuset.

168. Södra Vings sn, Hökerum

Runstenen har med Riksantikvarieämbetets tillstånd år 1961 flyttats ca 700 m i västlig riktning till fornlämningsområdet Kungshögen i Hökerums samhälle. Fornlämningsområdet är beläget vid det vägskal, där de tre vägarna mot S. Vings kyrka, mot Härna kyrka och mot Hällstads kyrka mötas. Stenen står rest ca 10 m ÖSÖ om Kungshögens krön nära den plats, där den enligt äldre uppgifter tidigare skall ha stått.

176. Dalums sn, Vedåsla, Östergården. Nu i Blidsbergs kyrka

Runstenen flyttades 1966 in i Blidsbergs kyrkas vapenhus.

200 och 201. Börstigs sn, kyrkan

Vid en granskning av inskrifterna 1966 kunde jag konstatera, att runan 3 i Vg 200 är stungen med en tydlig, huggen punkt i utrymmet mellan huvudstav och bistav. Runan utgör därmed ytterligare ett belägg till de få tidigare kända på bruket av stungen **u**-runa för *v*. Denna typ av **v**-runa förekommer också i Vg 227; se vidare detta nummer. En tolkning *David Erixi* är väl inte helt utesluten — framför allt med tanke på majuskelinskriften i kyrkan. Dock torde inskriften snarare vara en signatur, *Davidēr gæ[rð]i*. Försvenskade nominativformer av namnet äro kända från medeltida källor (*Davidhir* 1361 Sm., *Dafwidher* 1377 Ög.) liksom även västnordiska. En motsvarighet till den i så fall starkt förkortade verbformen har Vg 251.

Vg 201 innehåller synbarligen två namn, *Ylva(?)*, sällsynt under medeltiden, och *Abraham*.

257. Tumbergs sn, kyrkoruinen. Nu i Kullings-Skövde kyrka

Pl. 195

Litteratur: Fyndnotis i Fornvännen 1966, s. 191; E. Svärdström, Runfynd 1967 (i Fornvännen 1968, s. 281).

I samband med undersökning av resterna av Tumbergs gamla medeltidskyrka, belägen i Tumbergs by ca 1,5 km NÖ om Kullings-Skövde kyrka, som nu är gemensam för de båda församlingarna, påträffades i juli 1966 ett runstensfragment. Runstenen låg i långhusets mitt, i rasmassorna från de båda långhusmurarna. I någon av dessa bör alltså fragmentet en gång ha varit inmurat. Kalkbruk täckte så gott som hela stenytan, och det var en tillfällig belysningseffekt, som avslöjade ett par av runtecknen. Efter avlägsnandet av kalkbruket, vilket skedde på Statens historiska museum 1967, framträdde runinskriften i sin helhet. Fragmentet förvaras nu i Kullings-Skövde kyrkas vapenhus.

Ljusröd granit. Höjd 51 cm, största bredd 63 cm, tjocklek 28 cm. Fragmentet utgör ett mellanparti av den ursprungliga runstenen. Framsidan med runinskriften är välvd. Stenen har ellipsformig genomskärning. Baksidan är icke ristad. I den högra runslingan är ristningen grund genom vittringsskador. Detsamma gäller delvis det ornamentala flätkorset i utrymmet mellan de båda runslingorna. Runornas höjd är 8–10 cm.

Inskrift:

... **espi** : **sen** : ... **ir** : **tufa** : **ma** ...
 5 10 15

»... reste (denna) sten efter Tove, (sin) frände ...»

Till läsningen: 1 **e** är tydligt stungen liksom 6 **e**. 2 **s** och 5 **s** ha stolsform. 4 **i** är icke stungen. Sk efter 4 **i** liksom efter 9 **ṛ** och 13 **ṛ** består av två punkter. 7 **n** har dubbelsidig bst. Endast nedre punkten i ett sk kan nu iakttagas invid brottytan efter 7 **n**. Av r. 8 återstår övre hälften av en hst; resten av runan har gått förlorad i brottet; inga spår av bistavar, runan är säkerligen **i**. I 11 **u** är bst ansatt strax nedanför huvudstavens topp. 13 **ṛ** har liksom 15 **ṛ** dubbelsidig bst.

Det förekommer ett och annat exempel på utelämnad **t**-runa i ordet *stæinn*, så i Vg 37, 153 (den sistnämnda vid Fölene kyrka en knapp mil ÖNÖ om Tumberg) samt sporadiskt även i runinskrifter från andra landskap. Ingenting talar dock för att Vg 153 och Vg 257 skulle vara verk av samma ristare.

Mansnamnet *Tofi*, kortnamn till sådana namn som *Porfastr*, *Porfinnr*, är icke tidigare belagt i någon västgötsk runinskrift. Det är dock välkänt från ett tiotal svenska runinskrifter i andra landskap, ett femtontal danska men bara en norsk.

Björketorps sn, Rävlanda, Larsgården

Vid Rävlanda Larsgården, 530 m N om Rävlanda järnvägsstation ligger en 2 m lång, 0,5 m bred och 0,2 m tjock sten, som på ovansidan har en sentida ristning med runor ur den äldre futharken: **jag h wassen ristade runorna.**

Hemsjö sn, Hulskog

År 1946 påträffades 75 m SÖ om manbyggnaden i Hulskog, i ett röse, ett sandstensblock, 30 × 60 cm stort, med sex »slipade fåror». I fårorna funnos »ristningar», vilka förmodades vara runor. Blocket består av »dalasandsten med böljeslagsmärken?» (M. Stenberger, VHAA diar.nr 875/47). »Ristningarna» äro repor, icke runor.

Sexdrega sn, kyrkan

I Sexdrega kyrkas grund, sydvästra hörnet, ligger i markytan en sten, som förmodats vara ett runstensfragment. Vid granskning 1964 konstaterades, att stenytan är obearbetad och de refflor som förmodats vara runor naturliga.

Ulricehamn

J. G. Liljegren upptager i *Runurkunder* (1833) under nr 1411 (»Ulricehamn. Strax vid staden») en runinskrift, som felaktigt har förts samman med de västgötska. Inskriften hör hemma i Uppland, U 170 Bogesund, Ö. Ryds sn (L 642; av Liljegren sålunda dubbelförd). Den är nu försvunnen. Misstaget beror tydligen på ortnamnet Bogesund, som också var den äldre benämningen på Ulricehamn. I den äldsta källan, O. Verelius, *Hervarar saga* (1672), s. 101, beskrives Bogesundsstenen, som författaren tydligen känner genom meddelande från J. Hadorph (jfr B 223 rubricerad »Bogesunds brygga», i J. Peringskölds *Monumenta* 3, bl. 46, utförligare »Wid Bogesundz brygga i Ry Soehn och Danary Skepzlag»), omedelbart efter runstenen Vg 59. P. Dijkman, *Historiske Anmærkningar* (1723), s. 17, 82, 124, hänvisar till Verelius och placerar den också i Västergötland liksom A. Winbom, *De Ulricehamn* (diss. Ups. 1782), s. 4. Så gör även Liljegren, C. J. Ljungström, *Redvägs härad med staden Ulricehamn* (1861), s. 38f., och G. Stephens, *ONRM* 2 (1867–68), s. 813f., medan det inte råder någon tvekan om att O. Celsius (KB F m 60: 1, s. 258, 2, s. 597) hänför inskriften till det uppländska Bogesund liksom N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 220. Ingen av de nu nämnda forskarna utom Hadorph torde med egna ögon ha sett runstenen. Den är på bilden i *Bautil* sprucken i flera mindre stycken och har förmodligen relativt tidigt gått förlorad. Ännu i sentida litteratur¹ spökar Bogesundsstenen i Västergötland, och traditionen har t.o.m. spunnit vidare på uppgiften om dess ursprungliga placering.²

Undenäs sn, Lindhult

I en flat häll 50 m SÖ om Lindhults skola finns ristad en slinga med sentida runinskrift: **runa·risti·r·m·1926·rabi·tikr·par·run si·runum·pim·sum·b·r.** »Runorna ristade R[udolf] M[agnusson] 1926. Råde den man, / som runvis är, / de runorna, / som B[alle] r[istat].» Inskriftens versifierade slut har hämtats från Ågerstastenen, U 729. Magnusson tjänstgjorde 1926 som folkskollärare i Lindhult.

Ödenäs sn, Västergården 3:10

E. Dahlström, *Naturminnesmärken och fornminnen i Alingsåstrakten* (1926), s. 52f., innehåller följande uppgift: »För några år sen påträffades en dylik runhäll i ett stenrös på Västergårdens ägor, Ödenäs s:n.» Uppgiften gäller en 70 cm lång och 34 cm bred sten, 20 cm tjock vid rotändan. Stenen, som ligger 225 m VSV om mangårdsbyggnaden till Västergården 3: 10, omedelbart N om en mindre körväg, har på ovansidan några grunda, huggna linjer, ett par stycken ca 25 cm långa. De äro icke runor.

¹ Se t. ex. G. Tilanders övers. av A. Winboms dissertation i *Västgötalitteratur* 1966: 2 (1967), s. 11 och not 13.

² Se t. ex. G. Bojer, *Ulricehamns krönika*, 1951, s. 11.